

CZASOPISMO INDEKSOWANE
NA LIŚCIE CZASOPISM
PUNKTOWANYCH MNiSW
6 PKT. (LISTA B, LP. 1365)

RECENZOWANE
CZASOPISMO NAUKOWE
POŚWIĘCONE ZAGADNIENIOM
WSPÓŁCZESNEJ HUMANISTYKI
I NAUK SPOŁECZNYCH

CZŁONKAMI REDAKCJI
I RADY NAUKOWEJ SĄ
UZNANI BADACZE Z POLSKI
I ZAGRANICY

PROSOPON

EUROPEJSKIE STUDIA SPOŁECZNO-HUMANISTYCZNE | EUROPEAN HUMANITIES AND SOCIAL STUDIES

#23 (2) / 2018

PROSOPON

HUMANUM

Instytut Studiów Międzynarodowych
i Edukacji w Warszawie

23 (2) / 2018

ISSN 1730-0266

CZASOPISMO INDEKSOWANE
NA LIŚCIE CZASOPISM
PUNKTOWANYCH MNiSW
6 PKT. (LISTA B, LP. 1365)

RECENZOWANE
CZASOPISMO NAUKOWE
POŚWIĘCONE ZAGADNIENIOM
WSPÓŁCZESNEJ
HUMANISTYKI I NAUK
SPOŁECZNYCH

CZŁONKAMI REDAKCJI
I RADY NAUKOWEJ SĄ
UZNANI BADACZE Z POLSKI
I ZAGRANICY

PROSOPON

EUROPEJSKIE STUDIA SPOŁECZNO-HUMANISTYCZNE
EUROPEAN HUMANITIES AND SOCIAL STUDIES

INSTYTUT STUDIÓW MIĘDZYNARODOWYCH I EDUKACJI HUMANUM, PTOUKHA INSTITUTE
FOR DEMOGRAPHY AND SOCIAL STUDIES OF NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF UKRAINE,
INTERNATIONAL SCHOOL OF MANAGEMENT IN PREŠOV (SLOVAKIA)

KOLEGIUM REDAKCYJNE | Editorial boards:

Redaktor Naczelny / Chief Editor

Prof. zw. dr hab. Wojciech Słomski

Sekretarz redakcji / Assistant editor:

dr Sławomira Lisewska

REDAKTORZY TEMATYCZNI | Section Editors:

Prof. nzw. dr hab. Bronisław Burlikowski,

burlikowski@vizja.pl; Prof. nzw. dr hab. Henryk Piluś,

pilus@vizja.pl; Dr hab. Anna Wawrzonkiewicz-Słomska,

a.wawrzonkiewicz@op.pl

REDAKTORZY JĘZYKOWI | Language Editors:

Tamara Yakovuk – język rosyjski, tiyakovuk@yandex.ru

Prof. Tamara Yakovuk – język rosyjski, tiyakovuk@yandex.ru

Dr Juraj Žiak – język angielski i słowacki, ziak.juraj@gmail.com

Prof. Ramiro Delio Borges de Meneses – język, angielski,

hiszpański i portugalski, borges272@gmail.com

Mgr Marcin Szawiel – język polski, marcin.szawiel@wp.pl

Mgr Martin Laczek – język angielski, martin.laczek@yahoo.co.uk

Mgr Artur Brudnicki – język angielski i francuski

artur.brudnicki@gmail.com

REDAKTOR STATYSTYCZNY I TECHNICZNY | Statistical Editor:

Kiejstut Szymański

OPRACOWANIE GRAFICZNE, SKŁAD I ŁAMANIE | Graphic design:

Fedir Nazarchuk

RADA NAUKOWA | Scientific Council:

Przewodniczący / Chairman: Akademik Ella Libano-

va, prof. dr hab. Zdzisław Nowakowski, doc. PhDr.

Marek Storoška, PhD., Ing. Jiří Koleňák, Ph.D., MBA

CZŁONKOWIE | Members:

Jewgenij Babosov, Olga Bałakiriewa, Olga Budak,

Michał Bochin, Olga Březinová, Robert Burcher, Pedro

Ortega-Campos, Władimir Czużikow, Pavol Dancak,

Nadieżda Deeva, Rudolf Dupkala, Marcel F. Fresco,

Vasili Gricenko, Maria-Luisa Guerra, Dieter Grey,

Tomáš Jablonský, Tatiana Jefimienko, Dietmar Jahnke,

Radek Jurčík, Borys G. Judin, Jindřich Kaluža, Aneta

Karageorgiewa, Anatolij M. Kołot, Norbert Kan-

swohl, Slavomír Laca, Mieczysław Lubański, Richard

Lee, Herman Lodewyckx, František Mihina, Piotr

Mikołajczyk, Erich Moll, Vassilis Noulas, Abdumialik

I. Nysanbajew, David Pellauer, Olena Perełomowa,

Jurii Reznik, Michaił Romaniuk, Władimir Sudakow,

Wojciech Słomski, Frantisek Smahel, Stanislav Stolárik,

Helen Suzane, Alex Tiapkin, Maria Marinicova,

Walentyń Wandyszew, Zachraij Wernalij, Peter Vojcik,

Patrick Vignol, Luciana Vigne, Igor Zahara, Nonna

Zinovieva, Juraj Žiak, Marta Gluchmanova, Małgor-

zata Dobrowolska, Daniel West, Jaroslava Kmečova,

Alexander Belochlavec, Vasil Kremen

Lista recenzentów | List of reviewers:

znajduje się na stronie www.prosopon.pl oraz na
końcu numeru

Adres redakcji i wydawcy | Publisher: Instytut Studiów Międzynarodowych i Edukacji Humanum,

ul. Złota 61, lok. 101, 00-819 Warszawa www.humanum.org.pl / Printed in Poland

Co-editor – International School of Management in Prešov (Slovakia)

© Copyright by The authors of individual text

ŻADEN FRAGMENT TEJ PUBLIKACJI NIE MOŻE BYĆ REPRODUKOWANY, UMIESZCZANY W SYSTEMACH PRZECHOWYWANIA INFORMACJI LUB PRZEKAZYWANY
W JAKIEJKOLWIEK FORMIE – ELEKTRONICZNEJ, MECHANICZNEJ, FOTOKOPII CZY INNYCH REPRODUKCJI – BEZ ZGODNY POSIADACZA PRAW AUTORSKICH

WERSJA WYDANIA PAPIEROWEGO PROSOPON. EUROPEJSKIE STUDIA SPOŁECZNO-HUMANISTYCZNE JEST WERSJĄ GŁÓWNOĄ WWW.PROSOPON.PL

ISSN 1730-0266

Czasopismo punktowane Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego w Polsce. Lista B, 6 pkt, poz. 1365
The magazine scored by Ministry of Science and Higher Education in Poland. List B, 6 points, pos. 1365

23 (2) / 2018

Spis treści

ANA TERESA ALMEIDA, RAMIRO DÉLIO BORGES MENESES: Entre a Bioética e a Ecologia: princípios e fundamentos	5
MARIÁN AMBROZY: Обсуждение парадокса китайской комнаты и Т-теста	19
RAMIRO DÉLIO BORGES DE MENESES: Hospitalidade como desconstrução pela parusia segundo Jacques Derrida	35
RAMIRO DÉLIO BORGES DE MENESES, MARIA CLARA SIMOES: O Outro e a corporeidade: na parábola do Desvalido no Caminho (Lc 10, 25 – 37)	47
PAWEŁ CZARNECKI, MÁRIA MARINICOVÁ: Obraz współczesnej rodziny - problemy i przemiany	63
ANDRÉ FURTADO, RAMIRO DÉLIO BORGES DE MENESES: Clonagem humana: entre a ciência, o direito e a bioética	77
JANA GLUCHMANOVÁ: Media - ethical and psychological effects	87
KONRAD HARASIM: Wypalenie zawodowe w zawodach wysokiego ryzyka	93
DOMINIK KUBAS: Teoretyczne założenia a praktyczna realizacja strategii flexicurity na polskim rynku pracy	111
DAMIAN LISZATYŃSKI: Program „Rodzina 500+” jako instrument redystrybucji dochodu	123

Spis treści – cd.

AGATA REJOWSKA-PASEK: Sfera miłości i intymności w humanistycznych ceremoniach ślubnych	133
MAGDALENA RUDNICKA: Pojęcie tożsamości w grupie dyspozycyjnej na przykładzie Policji	143
MAGDALENA RUDNICKA: Stosunki z Ukrainą w sferze bezpieczeństwa – Polski punkt widzenia	153
ALICJA ŻARDECKA: Istota perswazji w ujęciu gramatyki komunikacyjnej. Rozważania teoretyczne	163
MIROSLAV KELEMEN, STANISLAV SZABO: Výzvy pedagogického didaktického výskumu psychofyziologicalkých zvláštností činnosti pilota	173

Ana Teresa Almeida

Licenciatura em Ciências Biomédicas

Ramiro Délio Borges Meneses

Doutoramento em Filosofia, IUCS, Gandra, Porto, Portugal

Entre a Bioética e a Ecologia: princípios e fundamentos / *Between Bioethics and Ecology: Principles and Fundamentals*

Abstract

This work analyzes the relationship between Bioethics and Ecology, while taking into account social interactions. Therefore, it focuses on the origin and evolution of the bioethics concept; on the several elements of Integral Ecology; on the close relationship between Bioethics and the Environment; as well as on the relevance of Environmental Education for the future of our planet.

Key words: Bioethics, Ecology, Environment, Education, Human being.

INTRODUÇÃO

Nosso Planeta vive tempos de intensas modificações tecnológicas, com um crescimento exponencial, que promovem desequilíbrios ecológicos, que caso não sejam corrigidos ameaçam seriamente a vida de todos os seres vivos. Hoje em dia, começamos a entender que a responsabilidade dos danos causados no meio ambiente é do Homem, através da modernização da indústria.

Sabemos que a Ecologia não é um tema que se possa abordar de forma leviana, mas sempre de acordo com os princípios da Bioética de forma a aprofundar o debate, uma vez que a crise ecológica gera consciência de que os seres humanos fazem parte do ambiente e que a luta pela justiça exige também uma luta ecológica (1).

A Ecologia nunca poderá ser pensada de forma isolada, é necessário entendê-la como um problema da Ecologia Social, e sempre de forma multidisciplinar através das organizações sociopolíticas, humanistas e bioéticas. A crise ambiental é resultado da nossa incapacidade de entender os fenômenos de uma forma integrada. Pensar nesta questão de forma integrada significa colocar em contacto permanen-

te todas as dimensões da vida, expondo constantemente os problemas que nos afetam (2).

Podemos afirmar que o problema é da mentalidade e das ações, uma vez que estas não são pensadas de uma forma antropológicamente mais justa para com o meio ambiente, havendo sempre a partilha de valores positivos, de forma a entender que rumo iremos definir para a Ecologia, sendo essencial a relação com a Bioética (3).

A ORIGEM DA BIOÉTICA

Etimologicamente Bioética deriva das palavras gregas *bios* (vida) + *ethos* (hábito, costume). É definida pela Enciclopédia de Bioética de Reich como “o estudo sistemático da conduta humana no âmbito das ciências da vida e da saúde” (1).

Em 1927, Fritz Jahr publicou aquele que parece ter sido o primeiro documento conhecido a falar sobre Bioética, referindo-a como uma emergência de obrigações éticas não apenas com o Homem, mas com todos os seres vivos. Fritz Jahr apresentou o seguinte imperativo sobre a Bioética: “Respeita cada ser vivo em princípio como uma finalidade em si e trata-o como tal na medida do possível”(2).

Na sua publicação *Ética da Terra*, de 1949, Aldo Leopold expande a definição de Fritz Jahr dizendo que “a ética da terra amplia as fronteiras da comunidade para incluir também o solo, a água, as plantas e os animais”, sendo necessário haver a consciencialização social das pessoas para com o planeta Terra, respeitando as gerações presentes e futuras através do respeito pelos homens, animais e conservação da natureza (3).

Desta definição mais abrangente surge o pensamento de Van Ressenlaer Potter, médico norte-americano, alarmado com os avanços tecnológicos e com os efeitos que o meio ambiente exercia na saúde humana causados pelos comportamentos do homem. Considerava que a missão da Bioética seria consciencializar a humanidade para uma vida digna, tendo a humildade de aprender com as experiências e com os conhecimentos disponíveis, de forma a tornar sustentável a vida das gerações presentes e futuras.

Potter, em 1970, foi referido como o pai da Bioética quando a apresenta como a ciência da sobrevivência, salientando que “nós temos uma grande necessidade de uma ética da terra, uma ética para a vida selvagem, uma ética de populações, uma ética do consumo, uma ética urbana, uma ética internacional, uma ética geriátrica e assim por diante (...) Todas elas envolvem a bioética (...)”(3). Um ano após, em 1971, Potter publicou o livro “*Bioethics: a bridge to the future*”, definindo a Bioética como a ponte entre a ciência e a humanidade, e redefiniu o termo Bioética como o modo de enfatizar os dois elementos essenciais para atingir uma nova sabedoria: conhecimento biológico e valores humanos (4).

A Bioética para Potter era entendida como uma ética da biosfera, englobando parâmetros médicos e parâmetros ecológicos, de forma a preservar um ecossiste-

ma em que a espécie humana pode sobreviver, referindo ainda que estes parâmetros devem estar constantemente relacionadas (5).

Foi nos anos setenta que a Bioética foi reconhecida como ciência, principalmente depois da publicação da obra de Potter, e após fundação do Instituto Kennedy de Ética por André Hellegers que ocorreu no mesmo ano. Esta nova ciência é então dividida em duas vertentes: a microbioética, que focava a parte clínica da bioética, utilizada na aplicação da biologia e da medicina à vida humana, tendo sempre atenção aos constantes avanços tecnológicos na área da saúde, e a outra vertente a macrobioética, que abrangia todos os campos das questões éticas relacionadas com a vida. Para além da junção do conhecimento científico e filosófico, também incluía a ecologia médica e ambiental para a sobrevivência. Deste modo, e como refere Hottois “a maior parte das questões da Bioética ultrapassa largamente, em profundidade e em vastidão, os limites de uma profissão por mais prestigiada que seja” (6).

No final dos anos noventa, Potter volta a redefinir a Bioética incluindo a vertente social, designando de Bioética Profunda: “Bioética como nova ciência ética que combina humildade, responsabilidade e uma competência interdisciplinar, intercultural e que potencializa o senso de humanidade” (7).

Esta nova definição parece ter sido baseada no conceito de ecologia profunda definido por Arne Naess, referindo que todos os tipos de vida, e também os ecossistemas, têm valor intrínseco e que o homem é apenas uma pequena parte de todo o cosmos, questionando e trazendo à reflexão a visão antropocêntrica que coloca o homem no centro do universo, tudo subjugando ao seu poder. Deu-se deste modo uma viragem definitiva para a vertente macrobioética (7).

Potter nesta última definição dá importância à humildade e à responsabilidade, o que nos remete a uma ética prática, descrita pelo autor Goldim como “humildade para estar aberta a novos conhecimentos e poder considerar o estar errado, pois a mudança é uma constante e os consensos não são imutáveis; responsabilidade do homem em relação às suas ações e ao seu meio natural, que exige que ele aprenda com as experiências e conhecimentos disponíveis, competência interdisciplinar pela troca de opiniões e saberes, para que as diferentes visões essenciais na bioética, ao contrário de dividir, aproximem as pessoas e facilitem uma sábia síntese de indicadores que possibilitem adequadas soluções para os problemas”. Ainda segundo Goldim, “os problemas propostos para a reflexão bioética ficam mais claros quando discutidos dentro de uma perspectiva interdisciplinar”, dado que “existem dois fatores que sempre influenciam o processo de tomada de decisão, que são o sistema de crenças e os desejos das pessoas envolvidas”(8).

A competência intercultural significa percebermos que não há só uma forma correta de vermos os problemas. Assim, a visão plural é fundamental, tal como a interdisciplinaridade, mas deve evitar-se o relativismo em nome de uma qualquer cultura pelo perigo de validar injustiças locais.

A BIOÉTICA NA ATUALIDADE

Nos últimos 30 anos do século XX a Bioética tem crescido de forma constante, e em 2005 tal crescimento ganhou ainda mais força com a Declaração Universal sobre Bioética e Direitos Humanos (DUBDH), adotada pela UNESCO. A filosofia e políticas transmitidas através da declaração e a tentativa de implementação mundial, refletem o esforço permanente pela dignidade do ser humano.

No final da primeira década do século XXI, os assuntos com mais relevo nesta área são: os avanços dos conhecimentos genéticos centrados em dilemas éticos no início da vida e na saúde humana; dos conhecimentos tecnológicos e científicos que prolongam artificialmente a vida humana e a pertinência ou não do testamento vital; a justiça na saúde; a sustentabilidade ambiental e a sua relação com a saúde dos seres vivos; e a relação entre as várias culturas. Temas estes abrangentes e que envolvem atualmente toda a sociedade.

A existência de uma sociedade mais justa e feliz só será possível com cidadãos mais virtuosos e que tenham como referência os ensinamentos de filósofos como Sócrates, Platão e Aristóteles. Segundo estes, o elemento essencial de uma cultura ética é a virtude, a existência de características boas e positivas em cada cidadão (9).

A promoção de cidadãos mais virtuosos é atualmente um dos grandes objetivos da educação, através da democratização do ensino e reformas da educação. No entanto, sabemos que a educação de cada pessoa começa desde o nascimento e no ambiente familiar, uma vez que a virtude se adquire desde o colo da mãe, e pela imitação e aquisição dos comportamentos e conhecimentos dos pais e educadores.

Segundo os autores Pessini e Barchifontaine a maturidade humana é alcançada na plenitude do estado ético, onde o ser humano livre e autónomo age segundo valores adequados ao seu modo de existir. Contudo, os valores culturais são adquiridos com as experiências e tradições humanas (10).

Podemos deste modo, através das palavras da autora Oliva Teles, dizer que “a Bioética passou de ciência ou teoria para movimento cultural e social – no fundo, corresponde à necessidade de que a presente sociedade tem de conciliar os conceitos da moralidade com os conflitos éticos resultantes do evoluir da bio-medicina e da tecnologia científica, sob pena de comprometer os destinos da vida humana”. A Bioética apresenta-se como “Ponte” entre ciência e humanidades, uma ponte de sabedoria para o futuro da vida na terra (11). Porém, esta reflexão sobre a bioética necessita de ser repensada constantemente segundo um pluralismo cultural e axiológico que lhe dê a capacidade de intervir em todos os domínios da atividade humana(12).

OS ELEMENTOS DE UMA ECOLOGIA INTEGRAL

Perante os problemas da sociedade na atualidade é necessário olharmos para todos os aspetos da crise mundial, para tal será importante analisar e pensar sobre

os diferentes elementos duma Ecologia Integral, tendo sempre em conta as dimensões humanas e sociais.

A ecologia estuda as relações entre os organismos vivos e o meio ambiente onde estes se desenvolvem. Tendo em conta os elementos ambientais, económicos e sociais da Ecologia, é essencial pensar e discutir as condições de vida e de sobrevivência duma sociedade, colocando sempre que necessário em dúvida os modelos de desenvolvimento, produção e consumo.

Os componentes biológicos, físicos e químicos do planeta estão interligados, do mesmo modo que os seres vivos formam uma rede que nunca terminaremos de individualizar e compreender, visto haver partilha de componentes genéticos entre várias espécies. Perante estas relações, seria ignorância da nossa parte isolarmos os nossos conhecimentos em vez de percecionarmos a realidade com uma visão mais ampla.

Nesta visão temos de considerar a relação próxima entre a natureza e a sociedade, uma vez que nós fazemos parte da natureza, sendo na maioria das vezes responsáveis pela sua alteração. Se a poluição de um rio, oceano, campo ou cidade aumentar é essencial entender a realidade, como funciona a sociedade, como funciona a economia e o porquê de certos comportamentos.

Não é assim possível definir uma resposta específica e independente para cada parte do problema. É fundamental encontrar soluções integrais que tenham em conta as interações dos sistemas naturais entre si e com os sistemas sociais, de forma a preservarmos os ecossistemas, uma vez que estamos dependentes destes, não tendo noção disso. Os ecossistemas são intervenientes na retenção do anidrido carbónico, na purificação da água, na contraposição a doenças e pragas, na composição dos solos, na decomposição dos resíduos, e muitos outros processos que não damos o devido valor.

Com o crescimento económico são criados mecanismos automáticos, simplificando os processos com o objetivo de reduzir custos. Desta forma é salutar a criação de uma ecologia económica, capaz de considerar a realidade de uma forma mais abrangente. Tal como nos diz a Declaração do Rio sobre o Meio Ambiente e o Desenvolvimento: “a proteção do meio ambiente deverá constituir parte integrante do processo de desenvolvimento e não poderá ser considerada isoladamente”, nunca deixando de parte o humanismo. Hoje, não conseguimos separar a análise dos elementos ambientais sem analisar os elementos humanos, familiares, laborais, urbanos e da relação de cada pessoa consigo própria, demonstrando assim que o todo é superior à soma das partes.

Numa sociedade o estado de saúde das instituições irá ter influência no ambiente e na qualidade de vida humana. Assim sendo, a Ecologia Social é obrigatoriamente institucional e alcança de forma progressiva os vários patamares da sociedade, desde o grupo social primário, à família, às organizações locais, à nação e até à vida internacional.

Em todas estas dimensões sociais temos conhecimento de comportamentos ilegais, apenas porque nesses locais as instituições obedecem a sistemas de governação precários, com o objetivo de beneficiar certas pessoas.

Tal como a nível ambiental, também a Ecologia Cultural está ameaçada e a solução não seria destruir e criar novas cidades possivelmente mais ecológicas, onde nem sempre é desejável viver. É fundamental integrar a história, a cultura e a arquitetura de um lugar, garantido assim a sua identidade original. Assim, a Ecologia envolve também o cuidado das riquezas culturais da humanidade, sendo obrigatório prestar atenção às culturas locais quando se analisam questões relacionadas com o meio ambiente. A cultura não pode ser entendida apenas pelos monumentos do passado, mas sim no seu sentido vivo, dinâmico e participativo; aspetos que não podemos excluir no momento de repensar a relação do ser humano com o meio ambiente.

O consumismo e a globalização económica atual leva a que a variedade cultural se torne mais débil, perdendo deste modo um dos tesouros da humanidade.

Nunca se poderão tomar decisões meramente técnicas, é essencial ter em consideração os direitos dos povos e das culturas, compreendendo assim que o desenvolvimento de um grupo social supõe um processo histórico no seio de um contexto cultural e onde os cidadãos locais, partindo da sua própria cultura, são as personagens principais.

Um estilo de vida hegemónico juntamente com um modo de produção massivo pode ser tão nocivo como a alteração dos ecossistemas, podendo originar em casos mais drásticos o desaparecimento de uma cultura, o que pode ser tanto ou mais grave do que a extinção de uma espécie animal ou vegetal.

A Ecologia da Vida Quotidiana é outro dos elementos da Ecologia Integral. Esta remete-nos para a análise dos ambientes onde vivemos, uma vez que estes podem influenciar a nossa maneira de ver a vida, sentir e agir. Do mesmo modo que no nosso quarto, na nossa casa, no nosso lugar de trabalho e no nosso bairro usamos o ambiente para exprimir a nossa identidade, pois só assim conseguimos desenvolver uma identidade integrada e feliz.

Devemos valorizar a criatividade que certas pessoas e grupos têm para dar a volta às limitações do ambiente. Todos nós já verificamos edifícios com fachadas deterioradas, mas onde os proprietários cuidam do interior com muita dignidade, ou têm um sentimento de cordialidade e amizade dos vizinhos. Estes aspetos positivos da vida social dos habitantes torna um ambiente à primeira vista inabitável em algo repleto de afetos e harmonia. É assim de louvar a ecologia humana que os pobres conseguem desenvolver, perante tantas limitações. Desta forma, qualquer lugar deixa de ser um calvário, passando a ser um modo de vida digno.

Torna-se clara a relação entre os espaços urbanizados e o comportamento humano, fazendo com que os responsáveis pelos projetos de novos edifícios, bairros, espaços públicos e cidades tenham de absorver as contribuições dos vários sabe-

res que permitem entender os processos, o simbolismo e os comportamentos das pessoas.

Todavia, em muitas partes do mundo a falta de habitação é uma situação grave, nas áreas rurais e até mesmo nas grandes cidades, principalmente devido aos orçamentos estatais cobrirem apenas uma pequena parte da procura. E nestes casos não são só os pobres que têm dificuldades para terem uma casa própria, mas sim uma grande parte da sociedade. Uma casa própria trata-se de uma questão fulcral da ecologia humana, uma vez que tem um papel fundamental na dignidade das pessoas e no desenvolvimento das famílias.

A Ecologia humana implica também algo de muito profundo, como é a relação necessária da vida do ser humano com a lei moral inscrita na sua própria natureza. Bento XVI dizia que existe uma “ecologia do homem”, porque “também o homem possui uma natureza, que deve respeitar e não pode manipular como lhe apetece”(13). Aprender a aceitar o próprio corpo, a cuidar dele e a respeitar os seus significados é fundamental para uma verdadeira Ecologia humana. Não devemos assim ter comportamentos que pretendam “cancelar a diferença sexual, porque já não sabe confrontar-se com ela”(14).

A BIOÉTICA E O MEIO AMBIENTE

A questão ambiental surge nos anos 60 e 70, associada a fenómenos político-sociais como a crise do petróleo de 1973, a revolução Hippie, o movimento “Flower Power”, a filosofia da “não-violência” e o Maio de 1968 em Portugal. Contudo, foi depois da atribuição do Prémio Nobel da Paz a Al Gore e ao Painel Intergovernamental sobre Mudanças Climáticas, em 2007 que o meio ambiente começou a merecer maior evidência. O Ambiente passou a ser um tema da moda, toda a gente fala sobre ambiente e certas preocupações da nossa rotina diária focam esta questão.

Mais recentemente, em entrevista ao jornal do Vaticano L'Osservatore Romano, o Bispo presidente do Tribunal da Penitenciária Apostólica, D. Gianfranco Girotti, mencionou que de entre os novos pecados capitais constam a realização de experiências de manipulação genética, nomeadamente com embriões, o tráfico de drogas, as injustiças sociais e crimes contra o meio ambiente.

A degradação do meio ambiente continua a progredir a um ritmo alucinante e está a colocar em risco não só as gerações atuais, mas fundamentalmente as gerações futuras. Esta degradação deve-se acima de tudo à necessidade do homem melhorar a sua qualidade de vida, não pensando no equilíbrio necessário entre as atividades humanas e o mundo natural (15).

A origem dos problemas ambientais não está no próprio meio ambiente, mas sim na perceção errada, que o homem tem da natureza e na sua posterior adaptação, isto porque pensa que pode dominar ao seu belo prazer a natureza. Enquanto os nossos antepassados usufruíam do mundo em proveito próprio, nós, hoje em dia, tentamos conhecê-lo. O nosso saber, os nossos conhecimentos levou à transfor-

mação do mundo, através da capacidade de projetar o futuro, de inovar e de criar, o homem foi progressivamente obtendo o poder de influenciar, de modificar situações e de alterar o normal decorrer dos acontecimentos em todos os domínios da vida (16). Contudo, e citando Luis Archer “O Homem não é o senhor absoluto do universo. Ele pode e deve intervir na natureza, mas respeitando as suas leis fundamentais. Pode criar novos equilíbrios ecológicos, mas não pode simplesmente ignorar esses equilíbrios. Deve ser inovador, mas respeitando as regras do jogo” (17). Trata-se assim de um desafio ao nível da alteração dos padrões de comportamento, que terá de ter como base uma lógica de prudência e ponderação.

A capacidade de inovar é na realidade o desafio atual das condições da vida moderna. Que preço o homem irá pagar pelo avanço desmedido da industrialização e da tecnologia, sem atender a qualquer tipo de regra? A independência do ser vivo exige a sua dependência em relação ao meio ambiente. Na realidade, apenas alterando os nossos comportamentos egocêntricos de estar no mundo é que é possível superar a crise ambiental da nossa época. Neste caso é essencial o aparecimento de uma nova forma de conduta em relação à natureza. Surge assim a ética ambiental, com o objetivo de constituir um desafio e uma exigência para uma nova definição de humanismo, onde a liberdade e a responsabilidade deverão ser originar uma prática complexa e multifatorial, ética, política e economicamente sustentável (18).

O ser humano apenas é capaz de usufruir de tudo o que a vida lhe pode dar adotando um comportamento ético ambiental. Porém, a evolução da ciência pelos seres humanos fornece-lhes poderes que antes estavam cingidos à mãe natureza, levando-se a ponderar até que ponto está o ser humano autorizado a exercer tais poderes, e em que medida aquilo que é tecnicamente possível o é eticamente aceitável (19). Mas será que tudo obedece a uma necessidade incontrolável? Crescimento sem limites? Progresso contínuo? O imperativo científico deve cruzar necessariamente o imperativo ético? Podemos dizer que foi através da análise deste tipo de questões que despertou no Ser Humano a “Consciência Ecológica”.

A mudança de atitude da ação humana perante o meio ambiente tendo vindo a decorrer ao longo de vários anos, principalmente devido a acontecimentos como a Conferência das Nações Unidas sobre o Meio Ambiente em 1972 ou a Cimeira de Joanesburgo em 2004, mas podemos dizer que foi após a Segunda Guerra Mundial que surgiram uma enorme quantidade de movimentos ambientalistas. Este tipo de movimentos fizeram disparar as discussões sobre a importância do meio ambiente, e originaram o aparecimento de várias correntes filosóficas, por vezes com pontos de vista distintos. Destas correntes, podemos facilmente distinguir os defensores de uma ética ambiental antropocêntrica e não antropocêntrica, apesar de ambas convergirem para as mesmas práticas e políticas, os seus princípios são muito distintos. Os princípios da ética antropocêntrica têm como finalidade ética do agir o Ser Humano e o Universo, excluindo as relações humanas, enquanto a ética não antropocêntrica indica o alargamento da comunidade moral a outros seres que não apenas o Ser Humano.

Podemos dizer que estes pontos de vista diferentes destas teorias originam três correntes principais: antropocentrismo radical, ecologia profunda e antropocentrismo moderado. A ecologia profunda assume um lado mais radical e extremista, e surge como defensora da igualdade entre as espécies, desvalorizando o papel do ser humano e do progresso, em relação à natureza. O antropocentrismo radical tem uma posição extrema, favorecendo a exploração exaustiva dos recursos naturais, assim como coloca o Ser Humano como referência central. Em relação ao antropocentrismo moderno, ele apresenta-se como uma ideologia intermédia, sugerindo a modificação de valores antropocêntricos e procura incluir o ambiente natural no desenvolvimento do ser humano e de toda a sociedade.

O antropocentrismo moderno parece ser assim a teoria mais equilibrada, uma vez que tenta criar uma nova visão ética dos problemas ambientais e do modo como o Homem deve reagir para tentar ultrapassar e resolver esses problemas. Esta teoria defende que a tecnologia é indispensável para o progresso científico e económico, assim como pode ser utilizado com o intuito de detetar e gerir os riscos ambientais que ameaçam a sobrevivência e o bem-estar do Ser Humano. Contudo, este é um risco que se pode correr caso as tecnologias não sejam utilizadas de forma direcionada e objetiva, pois só assim é possível diminuir a interferência com o mundo não humano e diminuir desta forma a destruição e poluição dos recursos naturais (20).

A perspetiva do antropocentrismo moderno inclui também fatores biocêntricos, contudo, nunca deixando de considerar o antropocentrismo, uma vez que tudo tem início na ação do Homem, sendo este o único com capacidade de escolher entre o bem e o mal ou o certo e o errado. O Ser Humano necessita de alterar o modo de agir para com a natureza, considerando-se parte integrante desta, em vez de pensar ser o seu dono; tem de refletir e redesenhar a relação que tem consigo mesmo, aceitando-se como é, com as suas virtudes e os seus defeitos; no fundo deve de aceitar a condição de ser natural, uma vez que tal como a natureza, ele faz parte do mesmo mundo.

O homem nunca deverá de ser utilizado simplesmente como um meio, mas permanecer fim em si mesmo; este é um princípio ético fundamental que terá de ser respeitado caso se pretenda um futuro mais sorridente para a humanidade (21).

O filósofo alemão Hans Jonas publicou, em 1979, a obra intitulada “O Princípio Responsabilidade. Ensaio para uma ética para a civilização tecnológica”; a ideia central é a de que uma ética para as civilizações tecnológicas deveria basear-se no dever e na responsabilidade do ser humano em relação à natureza e ao futuro das próximas gerações humanas sobre a Terra. Este princípio tem como objetivo principal a harmonia entre as obrigações e os direitos dos homens perante e no meio da natureza. Porém, o princípio da responsabilidade não está cingido às responsabilidades que o homem tem para com as gerações futuras, mas também os deveres que tem para com a natureza.

Inevitavelmente todos nós temos uma responsabilidade para com as gerações futuras, nunca devendo colocar em risco a vida da humanidade. A existência do Ser

Humano na Terra corresponde a um valor e a sua preservação das condições do planeta Terra como um dever que todos nós temos de obedecer. Deste modo, não temos o direito de escolher de comprometer as gerações futuras em prol da geração atual. Hans Jonas reforça este ideal através das suas palavras: “age de modo a que os efeitos da tua ação sejam compatíveis com a permanência de uma vida autenticamente humana sobre a Terra” e “de modo a que os efeitos do teu comportamento não sejam destrutivos para a possibilidade futura de uma tal vida” (22).

A nossa condição de existência atual deve-se, acima de tudo, ao facto de nos termos tornado “donos e senhores da natureza”. A manutenção da natureza é condição de sobrevivência do ser humano, logo ao preservar a natureza estamos a preservar a vida.

A busca da sustentabilidade ambiental precisa de ser atingida, mas para tal, é essencial incluir a solidariedade social, a cooperação com os países mais desfavorecidos e a responsabilidade ecológica, com o objetivo de não comprometer todos os outros seres vivos. É essencial modificar os padrões de ação atuais para que a equidade, a justiça e o direito sejam atingidos (15). Tal modificação faz com que apareça um novo paradigma onde se incluam os valores de uma cidadania renovada, capaz de formar homens e mulheres capazes de estarem à altura dos grandes desafios do presente e do futuro, sendo para tal necessária uma reordenação das prioridades regionais, nacionais e mundiais.

É urgente haver uma análise profunda sobre as políticas de crescimento económico, bem como as políticas ambientais, análise esta que deve ter em consideração as consequências dos atos, no que diz respeito à gestão dos recursos disponíveis, assim como em relação à melhoria da qualidade de vida (23).

O desenvolvimento de sociedades capazes de acompanhar o processo de crescimento devem ter como base a sustentabilidade humana. Para tal, é essencial o aparecimento de novos modelos sócio culturais, onde os valores e o respeito mútuo se sobreponham ao egoísmo característico do modo de ação do Ser Humano (23).

Não podemos considerar a preocupação com a crise ambiental como uma simples moda ou uma mera previsão do futuro. Temos de compreender que esta crise já é real em diversos locais do planeta.

Contudo, a busca por uma solução para tal problema é um processo complexo, visto que as necessidades coletivas e individuais são distintas. Tal dificuldades são por vezes causadas pelo simples facto do indivíduo não sentir a responsabilidade de preservar os recursos, nem ter noção das consequências que os seus atos podem causar. Mas, estas dificuldades, começam pouco a pouco a desaparecer, uma vez que o Homem, cada vez mais, tem demonstrado mais consciência que este problema ambiental afeta todos os seres humanos, independentemente da idade, género, raça ou estatuto social.

Conscientemente, o Ser Humano olha para a sua casa, o seu mundo, o planeta Terra, com outros olhos, tendo noção que faz parte deste e que depende dele, uma vez que as suas atitudes para com a natureza refletem o seu modo de vida.

A Ética Ambiental começa assim a ser vista como uma nova filosofia de vida do ser humano, assente em novos valores sociais humanos. Tendo como ponto-chave uma saudável relação entre o Homem e a Natureza, incluindo todas as raças humanas e todos os seres existentes, envolvendo também os elementos fundamentais à vida, como a água, o solo, o ar, para não falarmos do espaço e do silêncio. Tal consciencialização do Homem tem duas funções: é percebida como sendo utópica, e por outro lado como a “consciência ética (coletiva)”. Por tudo isto, devemos considerar o ambiente como uma responsabilidade social e como um fator fulcral para a sustentabilidade. O Homem, segundo Edgar Morin, deve colocar o individualismo de parte, e agir como um ser autónomo, auto-eco-organizador, onde a sua autonomia é inseparável da sua dependência (2).

O Ser Humano tem de reaprender a ver, a conceber, a pensar e a agir. O modo como o fazer não é totalmente claro, mas é algo que se vai aperfeiçoando, sem pressa, tendo sempre noção que o impossível se torna possível assim como o possível se torna impossível.

É certo que não temos a Terra Prometida, mas temos de sonhar, de desejar e de aspirar o seu alcance. Para tal, é imperativo começar já a dar respostas sem rodeios e sem manobras a questões essenciais como a falta de saneamento básico, água potável, pobreza, bem como a deficiente distribuição de recursos, sendo que todas elas são os parâmetros básicos para a nossa própria sobrevivência no planeta Terra.

A EDUCAÇÃO COMO CHAVE PARA UM FUTURO IDEAL

O Ser Humano tem noção que o progresso atual e a acumulação de prazeres ou bens materiais não é suficiente para tornar um coração feliz, mas não tem a capacidade de renunciar àquilo que o mercado lhe disponibiliza.

Em certos locais no nosso planeta, onde urge a necessidade de mudar hábitos de consumo, os mais jovens, é certo, que têm uma nova sensibilidade ecológica e um espírito generoso em relação ao meio ambiente, contudo estes crescem num ambiente consumista o que dificulta a maturação de outros hábitos. Deste modo, temos nas nossas mãos um desafio educativo.

A educação ambiental, ano após ano, tem vindo a aumentar os seus objetivos. Inicialmente focada na informação científica e na prevenção dos riscos ambientais, mas na atualidade já inclui alguns “mitos” da modernidade baseados na razão instrumental (individualismo, progresso ilimitado, concorrência, consumismo, mercado sem regras), tentando também recuperar os vários níveis de equilíbrio ecológico: o interior consigo mesmo, o solidário com os outros, o natural com todos os seres vivos, o espiritual com Deus. A escola, a família, os meios de comunicação ou

a catequese são alguns dos meios educativos. Uma boa educação escolar faz com que durante toda a vida o indivíduo recolha os seus efeitos positivos.

Contudo, é fundamental salientar o papel central da família, uma vez que “é o lugar onde a vida, dom de Deus, pode ser convenientemente acolhida e protegida contra os múltiplos ataques a que está exposta, e pode desenvolver-se segundo as exigências de um crescimento humano autêntico. Contra a denominada cultura da morte, a família constitui a sede da cultura da vida” (25). A família é o lugar de formação integral, onde se desenvolvem os distintos aspetos, intimamente relacionados entre si, do amadurecimento pessoal.

Na família, aprende-se a pedir licença sem servilismo, a dizer “obrigado” como expressão duma sentida avaliação das coisas que recebemos, a dominar a agressividade ou a ganância, e a pedir desculpa quando fazemos algo de mal. Estes pequenos gestos de sincera cortesia ajudam a construir uma cultura da vida compartilhada e do respeito pelo que nos rodeia, tal como a mãe natureza. Desta forma, não devemos descurar nunca a relação que existe entre uma educação apropriada e a preservação de um ambiente saudável. E se queremos obter mudanças profundas, é necessário ter presente que os modelos de pensamento irão influenciar os nossos comportamentos.

CONCLUSÃO

O modelo de desenvolvimento industrial juntamente com uma determinada autoconsciência do homem moderno são o principal motivo do aparecimento da crise ecológica.

Claramente, hoje em dia, o Homem e a sociedade consideram-se donos e senhores da natureza, o que faz com que sejam constantemente cometidos crimes graves contra esta, tornando dia após dia o nosso planeta mais pobre, não só para o Ser Humano, mas para todos os seres vivos.

Todos reconhecemos o impacto que a ciência e a sua evolução pode ter sobre a natureza, na diminuição dos índices de poluição, na preservação de espécies animais e vegetais, na homeostasia dos ecossistemas, contudo tal só pode acontecer se este progresso for utilizado para tal fim. O problema da ecologia atual é que o desenvolvimento está a concentrar a riqueza em poucas mãos, excluindo a grande maioria da população, o que origina enormes desigualdades sociais. Deste modo, estas desigualdades e a revolta dos mais fracos constitui um enorme desafio para a consciência Bioética e ecológica de que é preciso olhar o mundo de outra forma que possibilite novas interpretações da realidade social.

REFERÊNCIAS BIBLIOGRÁFICAS

OLIVEIRA, F. “Bíblia, Mito, Ciência e Literatura: abordagem interdisciplinar da História das Origens em Gênesis 1-11”. Pelotas: EDUCAT, 1998;

MORIN, E. (1991) – «O Pensamento Ecologizado». In: *Os Problemas do Fim de Século*. 3ª ed. Editorial Notícias, pp. 177-191;

- COSTA, C.A.S. "Teologia: serviço evangélico a ecologia" in: *Teocomunicação*, Porto Alegre, v. 34, n. 144, p. 391-402, jun. 2004;
- REICH, WT. *Encyclopedia of Bioethics*. 2ª ed. New York; 1995;1:XXI;
- JAHR,F. *Bio=Ethik. Eine Umschau über die ethischen Beziehung des Menschen zu Tier und Pflanze*. Kosmos, Berlin, 1927;
- LEOPOLD, A. *A Sand County Almanac, and Sketches Here and There*, New York. Oxford University Press, 1987;
- POTTER, VR. *Bioethics: Bridge to the future*. Englewood Cliffs: Prentice- Hall, 1971;
- ARCHER, L. *Da Genética à Bioética*. Coimbra: Gráfica de Coimbra, 2006:371;
- HOTTOIS, G. Bioética, in: Hottois, G.; Parizeau, M.-H., (Coords.). *Dicionário de Bioética*. Lisboa: Instituto Piaget, 1998:64;
- POTTER, VR. *Palestra apresentada em vídeo no IV Congresso Mundial de Bioética. Tóquio/Japão: 4 a 7 de Nov. de 1998*. Lisboa, O Mundo da Saúde, 1998; 22(6): 370-4;
- GOLDIM, JR. "Bioética: Origens e Complexidade", HCPA, 2006, 26(2): 86-92;
- TELES, NO. "Questões Éticas do Diagnóstico Genético Pré-Implantação", in: Nunes R, Melo H, Nunes C (coords.): *Genoma e Dignidade Humana*. Coimbra. Editora Gráfica, 2002;71-100:71;
- PESSINI, L; BARCHIFONTAINE, C P. *Problemas actuais de Bioética*. Tradução brasileira, 6ª ed., São Paulo: Edições Loyola, 2002:67;
- TELES,NO. "Bioética em Genética – historial, problemas e princípios éticos", in Nunes R, Melo H. (Coords.). *Genética e Reprodução Humana*. Coimbra: Editora Gráfica, 2000;49-80:49-50;
- PINTO, JRC. *Bioética para Todos*. Braga: Editorial A. O., 2006:9-10;
- PAPA BENTO XVI, "Discurso no Bundestag", Berlin (22 de Setembro de 2011): Vaticano, *Acta Apostolicae Sedis*, Vaticano,103 (2011), 668; *L'Osservatore Romano* (ed. portuguesa de 24/IX/2011), 5;
- PAPA FRANCISCO, "Catequese (15 de Abril de 2015)": *L'Osservatore Romano*, Vaticano, (ed. portuguesa de 16/IV/2015), 20;
- CASTRO, P.; MALCATA, F. (2001) - «Ecoética ou Responsabilidade Humana para com o Ambiente». In: *Novos Desafios à Bioética*, coord. Luís Archer, Jorge Biscaia, Walter Osswald, Michel Renaud. Porto: Porto Editora, pp. 277 – 300;
- BOURG, D. (1996) – «Economia, Ecologia e Humanismo». In: *A Sociedade em Busca de Valores*, coord. Edgar Morin / Ilya Prigogine. Lisboa: Instituto Piaget, pp. 37-52;
- ARCHER, L. 1981 – «Temas Biológicos e Problemas Humanos». In: *Brotéria*. Lisboa;
- FERNANDES, J. (2002) – *A Política e o Ambiente. A dimensão do indivíduo*. Lisboa: Instituto Piaget;
- ARCHER, L. (1996) – «Bioética: Avassaladora, porquê?». In: *Brotéria*. Lisboa,142, pp. 449-472;
- GOLDSMITH, E. (1995) – *O Desafio Ecológico*. Lisboa: Instituto Piaget;
- KÜNG, H. (1990) – *Projecto para uma ética mundial*. Lisboa: Instituto Piaget;
- JONAS, H. (1984) – *The Imperative of Responsibility, In Search of an Ethics for the Technological Age*. Chicago: The University of Chicago Press;
- ARVANITIS, A. (2004) (Apres.) – "The ethics of green diplomacy and water sharing". *Proceedings of III World Conference on Bioethics*. 27 September at 1 October 2004, Cuenca;
- JOÃO PAULO II, SÃO - *Centesimus annus* (1 de Maio de 1991), nº 39: in: *Acta Apostolicae Sedis*, Vaticano,83 (1991), 842.

Marián Ambrozy

Vysoká škola medzinárodného podnikania ISM Slovakia v Prešove
Katedra spoločenských vied, Slovakia
E-mail: ambrozy.marian@gmail.com

Обсуждение парадокса китайской комнаты и Т-теста / *Discussion of the paradox of the Chinese room and T-test*

Abstract

The role of the article is to point out possible new ways in support of A. Turing's views. I will try to present the basic points of the historical discussion with Alan Turing's T-test. I do not think that any of the contestants has been able to make a convincing argument about the absurdity of the T - test. I specially address the subject of J. R. Searle and the discussion with him. Finally, I try to outline new ways of solving the problem in question.

Key words: T-test, thinking machine, Chinese room paradox.

ВВЕДЕНИЕ

Вопрос о мыслителе машины является сторонником кибернетики как науки с самого начала. Фактическая концепция кибернетики получена этимологически от Платона, и ее первоначальным значением является способность управлять. Хорошо известно, что некоторые марксистские философы считали это в прошлом мощной. Ей было отказано в ограниченном времени даже такой личности, как академик Андрей Колмогоров. Некоторые кальвинистские философы также отрицательно оценивали, утверждая, что кибернетика направлена против божественного предопределения. Мы полагаем, что такая аргументация также сделала бы невозможным существование определенных областей физики, квантовой механики и детерминированного хаоса. Сегодня никто не сомневается в установлении этой научной дисциплины. Различные философские проблемы кибернетики затрагивают философские вопросы логики, языков программирования, компьютерной этики и т. д. Мы можем даже спросить, есть ли вопросы философии кибернетики и информатики, которые не имеют параллели в других областях философии. Одним из философских вопросов является также основная проблема того, могут ли машины мыслить.

Интересно отметить, что «оригинальная характеристика субъекта кибернетики Винера говорила о живых организмах и машинах» (Перес и Тондл 1965, с. 8). Многие интеллектуалы ожидают, что искусственный интеллект заменит людей машинами, другие считают, что компьютер никогда не заменит адекватный человеческий мозг. Основой искусственного интеллекта является, прежде всего, владение способностью мыслительных режимов, что является рациональным. Вопрос об компьютерном / машинное мышление является одним из тех, кто доминирует в философии кибернетики и информатики.

Т-ТЕСТ И ОБСУЖДЕНИЕ С НИМ

«Машина Тьюринга как теоретическая модель компьютера, наряду с тезисом Хурха-Тьюринга, стала краеугольным камнем новейших цифровых вычислительных технологий» (Ромпотл 2012, с. 34). В 1950 году Алан М. Тьюринг опубликовал статью *Computing Machinery and Intelligence*, в котором он вообще задал действительно серьезный вопрос: «Могут ли машины думать?». Его вопрос связан с двумя явлениями: машиной Тьюринга и тестом Тьюринга. Это не одно и то же. Хотя на первый взгляд статья Тьюринга считается положительным вкладом в проблему, на самом деле она ставит вопросы, а не ответы. «Оригинальный вопрос «Могут ли машины думать?» Сформулирован очень неопределенно» (Тврды 2014, с. 26). Тем не менее, статья является одним из наиболее влиятельных философских текстов II. половина 20-го века вместе с текстом Куайна *Two Dogmas of Empiricism*.

В этом вопросе Тьюринга уделяет больше внимания, в середине 30-х годов XX. века сформулировал статью *On Computable Numbers*. Это идеализированная машина, которая выполняет простые, запрограммированные задачи. Он предлагает построить машину Тьюринга, которая имеет максимальное количество внутренних состояний и имеет ленту, разделенную на секции, которые потенциально бесконечны. Машина считывает, расшифровывает и стирает (Тврды 2014, с. 21). Машина реагирует в соответствии с предварительно подготовленными инструкциями и оставляет символы в исходном состоянии, перезаписывает или удаляет их. Тьюринг спрашивает, можно ли решить проблему знаменитой программы Гильберта, используя такую машину. Это *Entscheidungsproblem*, проблема принятия решений, которая докажет, что существует формальный процесс для каждого формализованного математического утверждения, которое присваивает ему правдивость. *Entscheidungsproblem* «был в *Grundzüge der theoretischen Logik* Гильберта и Акерманна [1928, § 11], который представлял собой первый современный учебник этой дисциплины, обозначенный как главная проблема тогдашней математической логики» (Колман 2008, с. 527). Суть этой проблемы лежит «в этом случае для данной теории дедукции мы должны найти общий метод, который позволил бы нам решить, может ли или не может быть доказано отдельное утверждение, сформулированное в терминах этой теории» (Тарский 1966, с. 139). Тьюринг показал, что такой процесс не может быть найден с использованием такой идеализированной машины. Вопрос прав-

дивости еще сложнее в так называемых вымышленных мирах, фиктивных объектах и их предикатах (Мартиних 2007, с. 152 – 159).

Несмотря на популярность машины Тьюринга, тест Тьюринга более важен для нашей проблемы. «Тест Тьюринга - одна из самых спорных тем в искусственном интеллекте, философии разума и когнитивной науке» (Сайгин, Чичекли, Акман 2000, с. 463). Его основной момент состоит в том, что вопрос о машинном мышлении должен быть разбит на определение понятий мышления и машины. Согласно Тьюрингу, сама машина может быть как человеком, так и цифровым компьютером. Определяет необходимые компоненты компьютера как память, блок управления и проверка. В памяти содержится ROM и RAM, блок управления похож на сегодняшний процессор, проверяя его точность (Тврды 2014, с. 27). Тьюринг рассчитывает на существование машины с бесконечной емкостью памяти.

Первая версия теста Тьюринга проста. Граф с игрой, в которой выделяются три участника. Между ними нет физического контакта. Один из них - мужчина, один - женщина, третий человек сражается, и его пол безразличен в этом вопросе. Контактная информация представлена в виде текста. Игрок, задача которого состоит в том, чтобы угадать, имеет единственную роль, чтобы выяснить, какая должность занимает женщина и кто мужчина. Оба игрока пытаются запутать игрока, который борется. «По словам Тьюринга, компьютер был бы умным, если бы он мог успешно играть в стратегию человека в такой имитационной игре» (Палеш 2012, с. 15). Другим вариантом игры является то, что место мужчины и женщины играет против человека, у которого есть настоящий компьютер. Смысл игры и правил не меняется. «Если бы компьютер мог быть запрограммирован так, чтобы человек в игре имитации применял того же человека, мы должны были бы признать, что он знает что-то, что у него есть что-то, что делает нас разумными» (Амброзы и Липтакова 2015, с. 169). Если у компьютера есть интеллект, то, согласно Тьюрингу, он идеально подойдет мужчине или женщине, пытающейся победить противника победителя, чтобы уволить человека, чья задача - угадать пол. Существует также другая версия теста, в которой ведущий противник узнает, играет ли он против компьютера или против человека. База тестов останется прежней, задача состоит в том, чтобы выяснить, взаимодействует ли она с реальным человеком или нет.

Тьюринг пытается построить надежный тест, чтобы найти мышление машины. Как было сказано выше, он пытается свести понятия к элементарным, не отвлекаясь от исходного контекста вопроса, пытаясь определить концепцию *машины* и *мысли*. Когда машина разлагается на вышеуказанные компоненты, машинное мышление захватывает способность играть роль мужчины или женщины в общении с человеком. Полное рассмотрение в этих задачах рассматривается как достаточный критерий для мышления. Поэтому кардинальным вопросом является развитие ситуации после замены человека машинами в этой игре. Тьюринга заинтересован в сравнении частоты ошибок исследователя (угадывания) игрока при игре с реальными

людьми и игре на компьютере. Тьюринг считает, что вопрос о том, могут ли машины думать, следует заменить этой конкретной проблемой.

В упомянутых тестовых вариантах некоторые историки мышления Тьюринга воспринимают некоторые несоответствия. Речь идет о переводе и интерпретации зна Тьюринга, будь то английский термин «*man*» будут переведены на другие языки, как мужчина или человек. В этом случае это гендерный аспект игры, а участник, который догадывается, должен угадать пол. Это, по мнению некоторых интерпретаторов текста (Генова 1994), даже последовательность, в которой «пол - это социальная конструкция, а не биологическое изречение» (Тврды 2014, с. 30). Некоторые даже утверждают, что Тьюринг пытается теоретически определить какого-то механического трансвестита (Хейс и Форд 1995). Мы рассматриваем такие интерпретации гендерной философии как явное отклонение от исходных слоев текста Тьюринга. Одна или другая версия теста имеет четкое влияние на философию кибернетики, но она не касается какой-либо гендерной философии, феминизма или подобного внимания.

Мы ясно видим результаты предложений Тьюринга. Он считает их недвусмысленной решимостью заменить человеческое мышление, чтобы компьютер мог полностью реагировать на общающегося человека. Определение пола игрока или персональной или машинной идентичности коммуникатора должно быть обучено, согласно Тьюрингу, таким образом, чтобы мыслящий компьютер мог играть идеально, будь то как человек, или игра в целях какого-то пола. Выполнение такой игры, успех, сопоставимый с человеческой деятельностью, является критерием мышления в соответствии с Тьюрингом. В то же время компьютер должен обладать значительными компетенциями, полученными из лингвистики, психологии, для изучения человеческого естественного языка. Существуют и другие варианты теста Тьюринга, один из которых сообщается Хинстоном: «Новая система судейства может использоваться для поддержки» обратного теста Тьюринга »для ботов, в котором боты оцениваются по их способности идентифицировать других игроков как человека или бота» (Хинстон 2010, с. 348).

Поэтому наиболее вероятная интерпретация теста Тьюринга заключается в том, чтобы выяснить разницу между игроком - компьютером и игроком - человеком. Если мы также признаем поиск гендерных различий, это только цель эмпирического тестирования без побочных эффектов. В любом случае мы можем рассматривать успех машины в имитации игры как синоним мышления Тьюринга. Не все психологи, биологи, философы и кибернетики согласны с этим сокращением, согласно которому тест Тьюринга является эквивалентом мышления. В этом контексте может быть интересно отметить, что исследования в некоторых видеоиграх показали, что лучше выбрать *network-based opponents*, как противника - настоящего человека (Сони и Хинстон 2008). Аналогичный вопрос пытается по-другому предпринять Роберт ван Гулик. Его вопрос заключается в том, существует ли реальное определение абстрактной системы символов, так что необходимым услови-

ем преднамеренных состояний является физическое присутствие. Следующий вопрос схож, можно ли определить абстрактную систему символов, чтобы ее физическое существование было достаточным как условие субъективного опыта?

«Информация и ее динамика являются центральными для основ ИИ, когнитивной науки, эпистемологии и философии науки» (Флориди 2004, с. 565). Как показано, например, Липтакова, можно различать традиционный и новый искусственный интеллект. «Традиционный искусственный интеллект стремится понять интеллект систем, идущих «сверху», от интеллектуальных способностей человека к их понижательным сокращениям до сопоставимых возможностей машины» (Липтакова 2016, с. 1194). Его можно охарактеризовать как представителя, к. полагая, что интеллект предполагает некоторую внутреннюю картину как представление среды где-то внутри вычислительного устройства. В то же время совещательную, к. демонстрируя интеллектуальное поведение устройства, «обусловленное его способностью мыслить, учитывая различные возможности предпринять соответствующие действия для достижения целей, которые агент наблюдает в своей среде, и все они основаны на представлении окружающей среды и ее собственных возможностях в этой среде» (Липтакова 2016, с. 1194). Таким образом, агенты также с точки зрения возможного сотрудничества. «Пока разрешена передача информации между двумя или более агентами (и влияющая на жизнеспособность агента или функции фитнеса), сотрудничества нельзя избежать» (Хабдак 2002, с. 110).

Напротив, новый искусственный интеллект имеет следующие особенности: новые функциональные возможности, декомпозиция на уровне задач и реактивность. Новые функциональные возможности - это «убеждение в том, что может возникнуть рациональная (целевая и автономная) операция агента, возникающая из взаимодействий, компонентов и среды агента» (Матхиас 2010, с. 25). Декомпрессия на уровне задач, в свою очередь, является принципом разложения сложной системы на компоненты, соответствующей задачам. Они также разлагаются, и их частичное распределение присваивается каждому компоненту. Реакция, в свою очередь, заключается в том, что «действие, которое выполняет система, является непосредственной реакцией на состояние окружающей среды, где оно расположено» (Липтакова 2016, с.1196).

Есть несколько возражений, которые машина не может мыслить в принципе, но мы считаем, что их авторы не показали достаточно доказательств для подтверждения своей позиции. Именно эти попытки опровергнуть Тьюринга в его легендарной работе *Computing Machinery and Intelligence*. Он сам пытается опровергнуть девять возможных возражений относительно возможности машины думать. Мы представим самые интересные из них.

Интересное возражение связано с тем, как интерпретируется теорема Гёделя о неполноте. Как показывают предложения Гёделя, в системах существуют

неизбежные и неопровержимые утверждения, а также цифровой компьютер с неограниченной пропускной способностью и достаточное количество времени в принципе не могут выполнять определенные задачи. Первое вето Гёделя говорит, что последовательная формальная арифметическая система является неполной, т. е. содержит утверждения, которые не являются окончательными, даже если они верны. «Первое предложение Гёделя не только показывает, что арифметика не является подходящей аксиоматической системой для аксиоматизации всей математики, ее следствие дополнительно означает, что математика как таковая не может быть полностью соответственно аксиоматизирована рекурсивным образом» (Досталова 2010, с. 179). Второе предложение Гёделя утверждает, что согласованность формальной арифметической системы не может быть доказана в системе, если система не содержит утверждения, я не могу это доказать. Попытки подавить теории Гёделя оказались неэффективными. Самым последствием отложений Гёделя является не только невозможность составить известную программу Гильберта в математике (Златош 1995). Подобно тому, как он не может выполнять определенные задачи на компьютере, аналогия не может быть выполнена кем-либо, законы, основанные на формальной логике и математике, также применимы к вычету и суждению человека. Человеческий интеллект показывает после подробного изучения в этом аспекте ограничения аналогичного компьютера (Тврды 2014, с. 43).

Как говорит Тврды, второе предложение Гёделя может быть использовано Тьюрингом для решения данной проблемы, чтобы можно было приложить предложение, есть действия, которые машина никогда не сможет сделать. Тьюринг считает, что некоторые из задач имитации игры не могут быть освоены бесконечным доступным временем. Тьюринг не согласен с утверждением, что предложение не относится к человеческому разуму.

Нагель и Ньюман полагают, что если существует бесконечное количество проблем, недоступных аксиоматическим методам компьютера, которые неразрешимы, это означает более сильную структуру человеческого мозга, которая не может быть заменена компьютером. Аналогичным образом, Й. Р. Лукас утверждает, что даже применение теоремы Гёделя к незавершенности не касается человеческого разума. Говорят, что человеческий ум - это не реализация формальной системы, в отличие от кибернетических машин. Он буквально формулирует свои взгляды: «Теорема Гёделя, как мне кажется, доказывает, что механизм ложный, т. е. эти умы не могут быть объяснены как машины» (Лукас 1961, с. 112). Аргумент Лукаса зависит от неспособности компьютера покинуть саму систему, которая, по его мнению, может сделать рациональные существа. Просто невозможно обсуждать систему, если компьютер должен это делать.

Но если Лукас думает о невозможности описания формализованного языка компьютера с метаязыком, это неправильно. Как утверждает Тврды (2014) в своем первоначальном возражении, контраргумент не является сложным. Используя метаязык, т. е. проникновение в родительскую систему все

еще можно включить в компьютерную программу и тем самым устранить контраргумент Лукаса. Существует возможность просмотра вытесненного аргумента системы, отношение которого к более слабой системе может быть выражено в терминологии Карнапа как язык-объект и метаязык (Карнап 2005). Теорема Гёделя о неполноте и предполагаемой неспособности компьютера реагировать на ее систему вне ее, к. в более сильной системе не могут считаться фактами, которые явно дисквалифицируют компьютер против человеческого разума. В настоящее время распространено использование метаязыка в пригодном для использования компьютерном приложении. Например, «метаязык генерации знаний, KGL, используется для создания сценариев, определяющих такие скауты знаний» (Михалски и Кауфман 2000, с. 433). Метаязык должен обладать двумя полномочиями. «Во-первых, он должен содержать все термины объектного языка (все термины языка объектов должны быть переведены в метаглагольные выражения), а во-вторых, логически он должен быть богаче, чем язык объекта (он должен иметь необходимые логические способы описания конструкции, структуры, объектного языка)» (Садовский 1979, с. 72). Поэтому, на наш взгляд, слабость этого аргумента о невозможности мыслить заключается в том, чтобы не дать убедительного аргумента, почему другие условные обозначения человеческого разума и других для компьютера должны применяться в отношении теоремы Гёделя.

Утверждения переопределенного богослова говорят, что если машина должна была думать, мы должны были бы признать, что машина также имеет душу. Сегодня ни христианские, ни мусульманские теологи не рассматривают это. «В некотором смысле, философия 20-го века, мы можем найти тенденцию утверждать, что религия не может производить аргументированные когнитивные притязания» (Караба 2017, с. 192). Алан Тьюринг не принимает вышеупомянутую оговорку за достойный более противоречивый аргумент и будет удовлетворен только утверждением о том, что это логически возможно, и поэтому не влияет на возможности вмешиваться в Бога (в основном независимо от религии). Алан Тьюринг не берет вышеупомянутую оговорку за достойную более противоречивую. Он считает, что производство таких претензий не является логически невозможным. В этом случае это не влияет на возможности вмешиваться в Бога в мире (в основном независимо от религии). Он также отвергает нерелевантные возражения, вытекающие из онтологического превосходства человека над машиной.

Против возможности мыслить, возражение невролога Джеффри Джефферсона, которое считает, что машина не может в основном сочинять стихотворение или музыкальную работу, испытывать эмоции, наслаждаться или падать и т. д. Сегодняшняя вычислительная зрелость, безусловно, является достаточным аргументом для устранения, по крайней мере, утверждения о том, что машина не может в принципе создать произведение искусства. В качестве примера может быть полезно использовать программирование для создания искусства - ср. (Кэрлов 2004) или (Спиридонова 2015).

Ади Лавлейс также считает, что компьютер на самом деле является аналитической машиной, которая не может создать ничего нового и делает то, что мы показываем. Минимум для многих машин действительно прав. «Пишущие машинки, копировальные машины, камеры и магнитофоны, е. г. это машины, которые производят знаки. Это машины семиотики? Если требуется семиозис, копировальный аппарат, безусловно, нельзя назвать семиотической машиной, хотя можно сказать, что он производит знаки» (Нот 2003, с. 84). Тьюринг противоречит этой точке зрения, но не упоминает соответствующие контраргументы. Непрерывность нервной системы и ее замена прерывистыми машинными условиями не являются априорно невозможными, и это не является важным аргументом против теста Тьюринга, но имитация игры не влияет на него. Созерцание поведения в качестве аргумента основывается на шаткой предпосылке, подобно легенде Буридана сомара, которая должна была доказать свободу животных. Контраргумент против неформального поведения может быть отношением Даниэля Деннетта. Этот популярный философ в настоящее время утверждает, что если бы были разработаны некоторые элементарные роботы, функции которых были бы различены и разделены, причем один из них выполнял бы только одно исполнение, казалось бы, его ум был сосредоточен на чем-то конкретном. Если бы эти функции были объединены, это выглядело бы как намерение робота к чему-то, что имеет в нем что-то, что не имеет физической природы. Деннетт заключает, что человеческая психика содержит такие компоненты, как входные данные, краткосрочная память, долговременная память, языковой центр, контролируемые объекты, а также те же компоненты, что и роботы. Введение организма в качестве роботизированной машины сделал фон Бергаланфи (Садовский 1979, с. 167). Деннетт даже учит экстраординарному мнению, что люди - высокоорганизованные роботы. Возражение, которое, по-видимому, приводит его Тьюринг, является детским, происходит из внematочного восприятия. В нем говорится, что у телепатического работника есть шанс выиграть подражательную игру, которую компьютер не может. Тот факт, что телепатия не является феноменом, присутствующим в мире, достаточно для его преодоления.

Термин «думать» не может быть сведен к частичным действиям. Рудольф Карнап предлагает перевести этот термин в физический язык. Пока нет возможности наблюдать промежуточные изменения на наблюдательном языке, Карнап предлагает использовать термины как теоретические конструкции, которые вычитаются из языка наблюдаемых вещей (Карнап 2005, с. 328). Такой шовинистический бихевиористский подход, по сути, разрушает, на наш взгляд, неприводимое понятие «мышления».

По словам Вита Бартоша, Т-тест не может раскрыть мышление. „Сокращение мышления до умственных способностей и чисто словесных ответов - т. е. к символической деятельности, как это сделал Тьюринг, вероятно, неадекватен“ (Bartoš 2012, p. 95).

Совершенно абсурдная пародия на тест Тьюринга - так называемая «педалирование». Автором является Кит Гандерсон. Он предсказывает технически совершенную машину, которая позволит человеческой ноге обычного рока играть. Нога и каменная ножка могут быть непригодными на ощупь, если она технически совершенна. Гандерсон далее отмечает, что аналогия может преуспеть в компьютере будущего в Т-тесте, но это не значит, что они должны думать. Мы считаем это неадекватным псевдоаргументом софистического типа. Мы не видим причин не признавать машинное мышление, если он преуспевает в Т-тесте, мы считаем, что аналогия неадекватно используется. Мы не утверждаем, что в таком случае речь идет о полной замене человеческого мышления в его совокупности. Если компьютер действительно преуспевает в Т-тесте, это противоречит мнению, что он действительно означает противостоять игнорированию так же плохо, как это делает Гандерсон.

Ричард Пуртилл добавляет, что Т-тест - это фактически дискуссия между программистом и человеком (Пуртилл 1971). Это можно утверждать и, безусловно, не может быть принято без оговорок. Говорят, что в далеком будущем люди построят мыслящие компьютеры, но в ближайшем будущем это не будет Т-тестом и проверяет их. Аргумент Пуртилла неубедителен, особенно в контексте, в котором он признает, что мозг - это физические сущности с чрезвычайно сложностью и аналогичной рабочей концепцией.

Совершенно иной характер - опровержение бихевиоризма Джона Блока. Блок утверждает, что отличный компьютер может преуспеть в Т-тесте, даже если он не очень умный. Это произойдет на основе сложной программы с широким спектром ответов (Тврды 2014, с. 120). Точно так же Клод Шеннон и Джон МакКарти полагают, что Т-тест можно преодолеть за счет превосходной всеобъемлющей лексики (Дуда 1958).

Один из аргументов против Т-теста заключается в том, что можно играть в разведку с помощью мошенничества. Например шахматная одновременность с двумя гроссмейстерами, которые не знают о себе, в то время как игрок копирует ход обоих противников. Роберт Френч считает, что Т-тест ориентирован только на человеческий интеллект, к. в значительной степени переплетается с реальностью человека. По его словам, речь идет о фиксации тела. Аналогичным образом, и Френч спользует иллюстративный пример, притчу о скандинавских чаях. Если бы философы осмыслили смысл понятия летания, поскольку кандидат на летающую машину напоминает чайку, тогда критерии летающей машины будут действительно бедными. Фрэнч по нашему мнению, использовал грубую, несоответствующую аналогию. Он считает, что компьютер должен быть полностью неспособен анализировать новые концепции, которые ему не были известны. В частности, по его словам, в ситуациях, где применяется критерий юмора, применяется эстетика или мы проверяем успех рекламного слогана (Тврды 2014, с. 146). Комментарии Фрэнча к Т-тестированию, по-видимому, опровергли эксперимент, в ходе которого компьютер победил людей в игре знаний.

Майкл Скривен считает, что компьютер не может думать, потому что ему не хватает необходимых знаний для жизни. Однако сама жизнь не удовлетворительно определена. Попытка Тейяра де Шардена определить жизнь через центроемкость не получила всеобщего признания (Галлэни 2011). Тьюринг говорит, что мы воспринимаем сознание человека. Проблема становится более сложной, потому что очень сложно определить концепцию человека. Питер Сингер воспринимает некоторых животных как лицо, и не считает его человеком, пока ему не исполнится 1 месяц. Понятие сознания также слабо определено. Существует теория сознания более высокого порядка, согласно которой сознание более высокого порядка является отражением самой мысли (Тврды 2014, с. 156). Авторы концепции - Дэвид Розенталь и Питер Каррутгерс. Однако интеллект высшего порядка не обладает знаниями как необходимым условием работы, поэтому теоретически он может иметь компьютер.

Блей Уитби считает, что Т-тест будет преодолен, полагая, что интеллект не может быть проверен, подражая человеку, но, пытаясь понять когнитивные процессы глубже. Некоторые исследователи, такие как с другой стороны, Стеван Харнад стремится переместить границу Т-теста, чтобы машина имитировала человека во всем, что способно (Харнад 1989). Эти предложения уже переходят на экстремистские позиции. Предложение Питера Швайзера подтягивается, требует, чтобы машины строили цивилизацию и собственную культуру с историей.

ВОЗРАЖЕНИЕ ДЖ. Р. СИРЛА И ОБСУЖДЕНИЕ С НЕЙ

Известное возражение Джеймса Р. Сирла не обязательно должно быть тщательно рассмотрено в силу его широко распространенности. Человек, присутствующий в комнате, очевидно, не знает по-китайски. Он получит почерк, в котором он пишет, как сочинять некоторые китайские символы, чтобы дать содержательные предложения. Его единственный вывод - китайские символы, которые он показывает. Он может идентифицировать их только по форме. Вывод Сирла заключается в том, что знание синтаксиса стало обычным явлением на семантическом уровне, но внешний наблюдатель ошибочно оценивает его как знание китайского языка. Аналогично, компьютер управляет семантикой и может потенциально преуспеть в Т-тесте, но не понимает язык на семантическом уровне. Соображения, подобные Сэрла, появились ранее в работах Хартли Роджерса, Нэда Блока (население Китая как мозговой систем). «Предположим, что Сирл остался с этим начальным и окончательным тезисом, не спросив, что на самом деле (как это делается системно) означает «иметь синтаксис» и «иметь семантику», а также то, что является конституционной разницей, и существует ли какая-либо возможность генетической (развивающей) связи между синтаксисом и семантикой» (Бартош 2008, с. 306).

Все возражение на самом деле основано на различии между семантикой и синтаксисом, а также на обходе семантического захвата с помощью синтаксического знания. Роль семантики также очень важна в информатике. «Основная роль семантики - предсказать результат выполнения программы. Семантика может рассматриваться как функция, которая отображает синтаксические элементы в семантические области.» (Штэингартнэр и Новицка 2015, с. 252).

Против аргумента китайской комнаты есть возражения, с которыми Сирл спорил. Системное возражение говорит о том, что китайски понимают всю систему, а не человека в комнате, а человека вместе с синтаксическими руководствами. Еще одно возражение - гипотетическое существование роботоподобного человека в уже известной китайской комнате. Если робот оснащен сенсорными органами, восприятиями и моторными навыками, ничто не изменяется по проблеме Серла, потому что робот манипулирует персонажами в соответствии с правилами синтаксиса. Другой аргумент утверждает, что мозговое моделирование на самом деле означает симулирование нервных импульсов, а также могут быть получены смоделированные ответы на китайские вопросы. Сирл отвечает, что моделируются только формальные функции мозга, а не его интенциональность. Даже если мы объединим оппозиции до сих пор, Сирл думает, что манипулирует символами по аналогии с марионеткой без ума. Сирл все еще требует внутреннего знания сущности. Игнорирующие возражения решительно отвергают. Мы считаем, что гипотезы, которые говорят о будущих изобретениях мыслящих компьютеров, могут быть отклонены как непроверенные. Сирл добавляет, что у единомышленников компьютеры должны иметь больше, чем уровень синтаксиса дорожки символов. В принципе, однако, мышление машины не отвергает, как упоминал Даниэль Деннет. Тем не менее, это напоминает нам, что это должен быть компьютер, который был бы способен к намерениям. Это вызывает критику Т-теста, но не возможности компьютера думать. Синтаксической концепции просто недостаточно для семантического захвата. Существует много возражений против того, является ли аргумент китайской комнаты также практически конвертируемым мысленным экспериментом.

Уильям Рапапорт говорил более серьезно. Он считает, что понимание в этом мысленном эксперименте - это, по-видимому, синтаксическая проблема. Он считает, что существует взаимосвязь между синтаксисом и семантикой. Его база - физическая. Он основан на представлении о том, что «семантические и синтаксические свойства языковых выражений реализуются теми же конфигурациями нейронов центральной нервной системы, поэтому между ними не может быть принципиальной разницы» (Тврды 2014, с. 109). В качестве аргумента это утверждение не выдерживает, поскольку это сокращение языковой плоскости до физических понятий.

Рапапорт утверждает некоторые эмпирические факты для обоснования претензии. Слепые люди, Хелен Келлер и Олег Вагнер, выучили язык, и оба стали даже издательскими актами, первая из которых подробно рассказа-

на о ее познавательном процессе, написанном в ее автобиографии (Келлер 1954). Rapaport считает, что их приобретение языка было синтаксисом, а не семантикой. Если это так, то аргумент китайской комнаты будет потерян. Алекс Розенберг идет еще дальше. Он считает, что на этом языке нет намерений. Аргумент Розенберга странный, интенциональности не существует, потому что мы не можем найти физически правильный способ, например, если мы находимся в Сиднее, мы можем думать о Париже. Этот аргумент не является отрицанием намерения. По словам Розенберга, человек похож на компьютер. Это дает пример слизня с примитивной нервной системой, аналогично желающей семантики уменьшить неврологию. Точно так же Пол Грайс стремится преобразовать семантику в психологию. Существуют и другие типы семантов, например Селларс и Брандом. По словам Селларса, значение языкового термина заключается в определении его функции на языке. Брандом вводит понятие материально правильного вывода. Значение означает набор существенных правильных выводов, в которые могут входить предложения, содержащие его. Таким образом, значения не являются изолированными.

Семантика Грайса сильно отличается от смысла Рассела или Фреге. Значение, по его словам, в сочетании с намерением произвести ответ. «Ссылка на психические состояния всегда является частью определения намерений человека, который говорит» (Марван 2010, с. 105). Спикер намерен признать намерение своего общения. Подобным же образом определенный жест означает определенное значение, если пользователь имеет конкретную процедуру в репертуаре. В этом духе Грайс определяет смысл предложения. В нем вводится концепция полученной процедуры, что означает краткое изложение основных процедур для значений долей предложения. В связи с этим следователь Зорян указывает, что «семантический классификатор также может быть выражен как один лексический элемент (мета-имя), принадлежащий тому же синтаксическая категория как заданный класс значений» (Зорян 2017, с. 120).

ПРЕДЛОЖЕНИЕ ПО РЕШЕНИЮ ПРОБЛЕМЫ

Нет очевидного контраргумента, который бы исключал машинное мышление. Поэтому мы стремимся установить критерий, который, безусловно, будет достаточным, чтобы указать, что думает конкретный компьютер. Мы приняли возражения Ж. Р. Серла против предложенного критерия Тьюринга. Описанная ситуация вызывает слишком много контраргументов против Т-теста. ««Классическая» вычислительная модель разума может не учитывать важнейшие аспекты познания, даже если в основе этого лежит оценка расчета Тьюринга, и есть смысл, в котором машины Тьюринга могут делать что угодно» (Фодор 2005, с. 25). Мы не несем ответственности, чтобы сказать, достаточно ли Т-теста для критерия машинного мышления. Авторы не видят серьезных возражений против того, почему Т-тест может оказаться недостаточным для работы, которую Тьюринг поручил. Однако сторонники аргумента китайской комнаты Сирла, а также другие попытки фальсифици-

ровать Т-теста в качестве подходящего критерия. Вот почему мы попытались найти наш собственный критерий, который машина должна была бы встретить, чтобы признать свое мышление. Мы пытаемся сформулировать его таким образом, чтобы противостоять предыдущим возражениям, особенно против аргумента китайской комнаты.

Операция самого устройства должна быть автономной без возможности обойти семантику через синтаксис. Компьютеры в смысле логики используют широкий спектр логических систем, включая неклассическую логику, линейная логика (Михайи и Новицка 2013). Мы отклоняем аргументы, которые пытаются говорить о синтаксической зависимости от семантики как необоснованной. Для этого нет веских причин. Не согласен с некоторыми результатами экспертов, занимающихся семантикой и синтаксисом. Даже в случае слепых людей создание концепции, связанной с субъектом, не создается как продукт синтаксических операций. Машина, которая должна проявлять признаки мысли, должна производить действительно изобретательные операции. В нашем случае компьютер, который не подключен к интернету и не имеет аналогичных или идентичных вопросов, введенных в смысл программы, порождает вопросы, которые не возникают из строк памяти и которые сама машина не генерирует при условиях. В частности, существуют экзистенциальные вопросы, которые постулируют только мысль. Что важно для нашей ситуации, так это то, происходят ли такие обстоятельства.

Мартин Хайдеггер дал новое значение и значительную проработку вопроса, который Лейбниц спросил: почему это что-то вроде ничего? Если подобные вопросы могут представлять собой машину, это признак ее собственного мышления, если она не связана с интернетом, и программа не будет реализовывать строки памяти, которые будут содержать вышеупомянутые проблемы. Вопрос может быть заменен другим экзистенциальным вопросом, чувство собственного существования и т. д. Эта компьютерная компетентность не может быть неверно истолкована с использованием синтаксических правил. В этом случае компьютер должен, очевидно, понимать значения слов и иметь инструкции для работы с ними. Смысл можно также зафиксировать как «уникальное неопровержимое отношение к другим вещам» (Гвождяк 2014, с. 13). Если бы компьютер выполнил критерий, ему пришлось бы иметь дело с вопросом о значении, что, очевидно, было бы необходимым условием семантического понимания смысла. В этом случае речь идет о захвате понимания смысла. Необходимым условием для постановки вопроса является понимание смысла терминов. На уровне синтаксических операций невозможно понять вопрос о значении. Экзистенциальные вопросы, предложенные Хайдеггером, не являются тривиальными, напротив, требуют высокого уровня абстрактного мышления и отдельного вклада в формулировку метафизических проблем. Их подлинное, независимое присутствие вызовет элементы независимого мышления. Незнание вопроса о смысле существования целыми поколениями метафизики свидетельствует о высокой абстракции проблемы.

Только при захвате семантической страницы терминов компьютер может аутентично и автономно создавать вопросы такого типа. Мы считаем, что выполнение этих функций является достаточным условием для мышления. Если бы он был заполнен устройством с искусственным интеллектом, мы думаем, что он мыслит.

Наша цель - не судить, будет ли машина когда-либо соответствовать этому критерию. Мы также не высказываем свое мнение относительно того, будет ли машина когда-либо приобретать сознание. Единственный результат - попытка постулировать новый объективный критерий утверждения машинного мышления. Мы допускаем возможность того, что существует еще один минимальный и более простой критерий, который еще не известен. Наша попытка выдвинула решение, которое должно противостоять возражениям против представленных критериев, в частности, против возражений против Т-теста.

Статья посвящена 90-летию со дня рождения академика Ивана Пландера.

Статья является результатом внутреннего гранта Этические и социальные последствия отдельных вопросов естественных наук IG-KSV-01/2016 / 2.1.5.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Bartoš, V. (2008). Co je význam?. *Filozofia*, 63 (4), pp. 305 – 310
- Bartoš, V. (2012). *Is Evolution a Turing Machine?*. In: *Beyond AI: Artificial Dreams*. Pilsen: ZUC, pp. 87 – 97
- Bhuman S., Hingston P., (2008). *Bots trained to play like a human are more fun*. In: *Proceedings of International Joint Conference on Neural Networks, Hong Kong, IEEE*, pp. 363 – 369
- Carnap, R., (2005). *Význam a nevyhnutnosť*. Bratislava: Kaligram
- Duda, W. L. (1958) Automata Studies – review of book. *Journal of Symbolic Logic*, 23 (1), pp. 59 – 60
- Dostálová, L. (2010). *Hilbertův program: proměna matematické praxe před a po Gödelových větách o neúplnosti*. Matematika v proměnách věků. VI, pp. 175-185
- Floridi, L., (2004). Open problems in the philosophy of Information. *Metaphilosophy* 35 (4), pp. 554-582
- Fodor, J. (2005). Reply to Steven Pinker 'So how does the mind work?'. *Mind & Language*, 20 (1), 25-32
- Galleni, L., (2011). Teilhard de Chardin and the Latin School of Evolution: Complexity, Moving towards and Equilibriums of Nature, *Pensamiento*, 67 (254), pp. 689–708
- Genova, J. (1994). Turing's Sexual Guessing Game. In: *Social Epistemology* 8 (4), pp. 341 – 343
- Habdák, J. (2002). *Vývoj jazyka v umělých systémech*, In: Rybár, J. (Ed.): *Epistemológia a kognitívne vedy*, Iris, Bratislava
- Harnad, S. (1989). Minds, machines and Searle. *Journal of Experimental & Theoretical Artificial Intelligence*, 1 (1)
- Hayes, P., Ford, K. (1995). Turing test considered harmful. *IJCAI* (1) pp. 972-977
- Hingston, P. (2010). *A new design for a Turing Test for bots*. In: *Computational Intelligence and Games IEEE (CIG '10)*
- Karaba, M. (2017). Aplikácia vybraných vedeckých metodológií na otázky náboženského poznania. *Filozofia*, 72 (3), pp. 192 – 203

- Keller, H. (1954). *The story of my life*. New York: Garden City
- Kerlow, I. V. (2004). *The art of 3D: computer animation and effects*. New York: John Wiley & Sons
- Kolman, V. (2008). *Filosofie čísla*. Praha: Filosofia
- Liptáková, M., Ambrozy, M. (2015). *The selected connection between intencionality of mind and informatics*. In: Scientific Conference on Informatics, IEEE 13th International, pp. 168 – 170
- Liptáková, M. (2016). *Druhy umelej inteligencie*. In: Posolstvo Jána Pavla II. pre dnešný svet, Ružomberok: Verbum, pp. 1193 - 1198
- Lucas, J. R. (1961). Minds, machines and Gödel. *Philosophy*, 36 (137), pp. 112 – 127
- Martinich, A., Stroll, A. (2007). *Much Ado about nonexistence: Fiction and reference*. Lanham: Rowman & Littlefield.
- Mathias, M. (2010). Možnosti využitia multiagentového modelovania v sociológii. In: *Sociálne a politické analýzy*. 4 (1), pp. 19 – 38
- Michalski, R. S., Kaufman, K. A. (2000). Building knowledge scouts using KGL metalanguage. *Fundamenta Informaticae*, 41(4), pp. 433-447
- Mihályi, D., Novitzká, V. (2013). What about linear logic in computer science. *Acta Polytechnica Hungarica*, 10 (4), pp. 147-160.
- Nöth, W. (2003). Semiotic machines. *S.E.E.D. Journal (Semiotics, Evolution, Energy, and Development)*, 3 (3), pp. 81-99
- Páleš, E. (1994). *Sapfo parafrázovač slovenčiny počítačový nástroj na modelovanie v jazykovede*. Bratislava: Veda
- Pérez, A; Tondl, L. (1965). K predmetu kybernetiky. *Kybernetika*, 1 (4), pp. 4 - 11
- Purtill, R. L. (1971). Beating the imitation game. *Mind*, 80 (318), pp. 290 - 294
- Rompotl, J. (2012). *Historie kybernetiky a umělé inteligence v kontextu filosofie vědy*, Plzeň: ZČU
- Saygin, A. P., Cicekli, I., Akman. V. (2000). Turing Test: 50 Yers Later. *Minds and Machines* 10 (4), pp. 463 – 518
- Spiridonova, A. (2015). Light experiments in russian avangard art. In: 2nd International Multidisciplinary Scientific Conference on Social Sciences and Arts SGEM 2015, Book 4, Vol. 1, No. SGEM 2015 Conference Proceedings, pp. 3 – 8
- Steingartner, W., Novitzká, V. (2015). *A new approach to semantics of procedures in categorical terms*. In: Scientific Conference on Informatics, 2015 IEEE 13th International Conference, pp. 252 – 257
- Zlatoš, P. (1995). *Ani matematika si nemôže byť istá sama sebou*. Bratislava: Iris
- Zoryan, S. (2017). *On the Interaction of Meanings in Natural Languages: Compositional Rules, Context Dependence and Coercion*. In: CSIT conference proceedings, Yerevan: National Academy of Sciences, pp. 118 – 120

Ramiro Délio Borges de Meneses

Instituto Superior de Ciências da Saúde do Norte - Gandra, Portugal
E-mail: borges272@gmail.com

Hospitalidade como desconstrução pela parusia segundo Jacques Derrida */ Hospitality as deconstruction by the parousia according to Jacques Derrida*

Abstract

The deconstruction is a hearing, a decision and a recitation of the Word. Thus, deconstruction is "opening the word." We may also assert that deconstruction is a kind of "maieutica" given that there is a "birth" of the Word. Finally, we describe the "deconstruction" as the host of the host as well as the hospitality of hospitality. It is the "host pure." Deconstruction is the sovereignty of the Word, is the power of the Word and thus assumed as "hearing the word." This hearing is the "best part", as found in the hospitality of Bethany. Thus, deconstruction is "to-come". Deconstruction is the way of the "to-come" of the Therefore the deconstruction is hospitality and the hospitality is deconstruction, and is founded by the "parusia".

Key words: Derrida, Deconstruction, Ethics, Hospitality, and "parusia".

INTRODUÇÃO

A hospitalidade é uma "parusia" do Outro-estranho para com o anfitrião e vice-versa. Assim, a hospitalidade é *quia venturus est* do *homo mendicans*. A hospitalidade é *eventum alteri*, através de uma relação plesiológica. Quanto ao seu fundamento axiológico e fenomenológico reside numa "esplancnoplesiológia" entre um anfitrião e um estrangeiro. Na verdade, a hospitalidade é o "Zukunft" do Outro. A hospitalidade, segundo Derrida, será, em primeiro lugar, a exposição incondicional e incalculável ao que "acontece", à vinda do que vem, antes de "qu岸" (que) ou "quiconque" (qualquer um). Logo, o "que quer que seja" é o acontecimento singular, surpreendente, excepcional, excessivo e inapropriável do que acontece. A este, Derrida chama "tout autre" (totalmente outro) ou "autre absolu" (outro absoluto), porque absolutamente único e separado do horizonte intencional e do tempo cronológico. Acolhê-lo seria acolher para lá da

capacidade do “acolhimento”, seria acolher mais do que é possível “acolher”. Logo, a hospitalidade é um “Unterkunft” (acolhimento) do que “há-de vir” (*adventum*). É a “parusia” do Outro-estrangeiro, que entra na “minha casa” (chez moi). Na verdade, a hospitalidade incondicional ou o “acolhimento do absolutamente outro” é impossível, porque é impossível ter lugar num espaço-tempo determinado. Se o evento é, para Derrida, a vinda do absolutamente Outro, que chega ou acontece, então ele não pode ser senão impossível, o que quer dizer impossível de imaginar. Se a hospitalidade se refere à capacidade de acolher, no próprio lugar, o estranho e vulnerável, então o grande repto consiste em verificar a situação dos vulneráveis: como é o *homo mendicans* (homem pedinte). Ser hospitaleiro pressupõe, segundo Derrida, a capacidade de recepção ou do acolhimento do Outro. Assim, o conceito de hospitalidade não é estático, é, de preferência, um conceito dinâmico, que nos obriga a sair de nós próprios e das instituições, para poder estar atento à vulnerabilidade do estrangeiro. Derrida procura separar o conceito de pura hospitalidade do conceito de “convite”. Se eu te espero e estou preparado para te receber, então implica que não existe surpresa, dado que tudo está em ordem. Segundo Derrida, a hospitalidade é uma desconstrução, que se revela como uma “parusia”, enquanto que para Levinas a hospitalidade é uma ética.

1. A pura hospitalidade implica-se na absoluta surpresa, para o acontecer do Outro, como um Messias. Se sou incondicionalmente hospitaleiro, então receberei, naturalmente, a “visita”, não o hóspede convidado. Não devo estar preparado, para não estar preparado, para a chegada inesperada, que consiste nesta abertura ao Outro. Se existe a pura hospitalidade, o puro acolhimento, logo deverá ser pura abertura sem horizonte. A hospitalidade não deve pagar uma dívida, nem ser mandada como um “dever” (*Pflicht*), muito embora não “deva” abrir-se ao hóspede (convidado) nem conforme ao “dever”, nem mesmo para utilizar a distinção kantiana “por dever”. A lei incondicional da hospitalidade, que a podemos pensar, será uma lei sem imperativo e sem ordem. Segundo Derrida, afirma-se como lei sem lei. É chamamento que notifica sem mandar. Entretanto, se eu pratico a hospitalidade “por dever”, esta hospitalidade de pagamento de dívida, que será uma “hospitalidade ética”, não implicará uma hospitalidade absoluta ou incondicional. Ela não é graciosamente oferecida, para além da dívida e da economia, como uma oferta ao Outro. O estrangeiro (*homo mendicans*) deve necessitar da hospitalidade numa linguagem, que, por definição, não será a sua, mas aquela que lhe impõe o dono da casa (anfitrião), o hospedeiro/hóspede, o rei, o senhor, o poder, a nação, o Estado, o pai, o *pater familias*. Para Derrida, deveremos pedir ao estrangeiro para que nos entenda, falando a nossa língua, em todos os sentidos deste termo, em todas as suas extensões possíveis, a fim de o poder acolher. Assim se compreenderá o papel da hospitalidade, na estrutura da alteridade, que se adjudica à desconstrução.

2. A lei da hospitalidade, como lei incondicional, vive-se ilimitadamente ao dar ao “chegante” toda a “sua casa” (chez-soi) e, quer ao anfitrião, quer ao estrangeiro, sem lhe pedir nem o nome, nem contrapartidas, nem realizar a menor condição, e, por outra parte, tendo direitos e deveres condicionados e condicionantes, tal como foi apanágio das tradições greco-latinas e judaico-cristãs. Derrida dirá que, entretanto, há uma relação directa entre a hospitalidade tradicional e a hiperbólica. Os

actos da hospitalidade condicional só acontecem à sombra da impossibilidade da sua versão ideal. Esta ideia de incondicional/impossível encontra-se presente na obra tardia de Derrida: a satisfação, o duelo, o perdão, etc. Como refere Derrida, a hospitalidade, no uso que Levinas faz deste termo, não se reduz simplesmente, ainda que também o seja ao “acolhimento do estrangeiro” no lugar, na própria casa, na sua nação, na sua cidade. Desde o momento em que me abro, faço o “acolhimento”, para retomar o termo de Levinas, como “alteridade do Outro” e, assim, já estou numa disposição hospitaleira. A própria xenofobia implica que eu tenha que ver com o Outro e, desta forma, já estou “aberto ao outro”. O encerramento não é mais do que uma reação a uma primeira abertura. Na verdade, a hospitalidade é primeira. É, com efeito, a grande categoria ética, porque, segundo Derrida, toda a Ética é Hospitalidade e toda a Hospitalidade é Ética. A Lei da Hospitalidade está acima das leis. Ela é, então, transgressiva, fora da lei, como uma “lei anômica”, *nomos a-nomos*, lei acima das leis e lei fora da lei (*anomos*). Mas, estando acima das leis da hospitalidade, a lei incondicional da hospitalidade tem necessidade das leis, ela requere-as. Ela não será incondicional, como lei da hospitalidade, se não “devait pas devenir” (ela não deverá chegar) efetiva, concreta, determinada, se tal não seja o seu ser como “dever-ser”. Para ser aquilo que é, a lei tem, então, necessidade das leis que a negam, a ameaçam, em todo o caso, muitas vezes, pervertendo-a. E devem sempre poder fazê-lo. A lei da hospitalidade, a lei formal que orienta o conceito geral de hospitalidade, aparece como uma lei paradoxal, corruptível ou pervertível. Ela parece ditar que a hospitalidade absoluta rompe com a Lei da Hospitalidade, segundo Derrida, como direito ou como dever pelo “pacto” de hospitalidade. Por outras palavras, a hospitalidade absoluta exige que eu abra a “minha casa” (*chez-moi*) e que me ofereça, não somente ao estrangeiro (provido de um nome de família, de um estatuto social de estrangeiro, etc.), como também ao Outro-absoluto, desconhecido, anónimo e que eu lhe dê lugar, que eu o deixe vir a mim, que eu o deixe chegar e ter lugar no lugar, que eu lhe ofereça a minha casa e o meu ser, sem lhe pedir nem reciprocidade (entrada num pacto), nem mesmo o seu nome.

3. A lei da hospitalidade absoluta ou incondicional comanda a rutura com a hospitalidade de direito. Ela poderá condenar ou opor-se a ela, podendo, ao contrário, colocá-la num movimento de progresso, mas ela ser-lhe-á, também, estranhamente heterogénea, uma vez que a justiça é heterogénea ao direito, onde ela é, portanto, próxima e, na verdade, indissociável. Com efeito, o direito de hospitalidade, segundo o pensamento derridiano, compromete uma casa, uma linguagem, uma família ou uma etnia. Logo se determina a possibilidade de serem chamados pelo seu nome, serem convidados, serem sujeitos de direito e com direitos, responsáveis e dotados de uma identidade denominável, todos aqueles que usufruem da hospitalidade. Esta chama-se hospitalidade condicional ou relativa. A diferença, uma das diferenças subtis, por vezes não alcançável, entre o Outro-estranho (forasteiro) e o Outro-absoluto, será aquilo porque este último pode não ter nome de família, na “hospitalidade absoluta” ou incondicional, que eu poderei oferecer-lhe. Supõe, portanto, uma rutura com a hospitalidade condicional, como direito ou como pacto de hospitalidade. A hospitalidade é o primeiro momento de toda e qualquer

atividade da consciência e da realização ética. Segundo o filósofo das três críticas, a hospitalidade postula o sentido imanente do sentimento do respeito pelo direito natural, fundamento da mesma hospitalidade, que se apresenta, segundo o pensador de Koenigsberg, como não sendo fruto de quaisquer afecções externas, do domínio sensível, mas, de preferência, surge como sentimento interior, que se produz por meio da Razão. Desta sorte, a hospitalidade depende do valor e do sentido da Razão Prática (*praktische Vernunft*). O acolhimento vem do exercício da lei moral. A hospitalidade, segundo o filósofo de Koenigsberg, "alberga-se" na autonomia da Vontade (*Wille*). Contudo, a nossa posição refere a hospitalidade, pelo pensamento da Filosofia Pura, como uma heteronomia do Outro-estranho e do anfitrião. Na perspectiva de Kant, a hospitalidade é um deontologismo do acolhimento. Na hospitalidade kantiana, está presente o dever ; mas, enquanto entendido como expressão de culturas, foi expresso por Derrida. Segundo Kant, a hospitalidade é « *Ueberkunft* » (pacto). Trata-se, pois, de um pacto celebrado entre cidadãos e entre Estados. A paixão democrática de Derrida (a democracia por-*vir*) viveu-se desde a primeira letra, em torno da qual, cultivando-a e cultivando-se, girará a desconstrução em torno de *Cosmopolites de tous les pays: encore un effort!*, sendo a cena da sua quase exibição : a intempestividade da Ética da Hospitalidade, como hospitalidade, sinónimo de vigília, vida, cultura e "por vir". Será uma Ética que é reinvenção da Ética, uma outra Ética (muito distante da Ética Deontológica de Kant, e mais próxima da Ética como filosofia primeira, de Levinas). Daqui que a hospitalidade será « *Auskunft* », descrevendo-se como comunicação teórica, prática e poética, intersubjetivamente dada e vivida. Na hospitalidade de Betânia, Maria foi o "dom" (a oferta da contemplação) e Marta o "contra-dom" (tarefa). A hospitalidade revela, também, uma "quenose", que aqui será revelada em Jesus Cristo. Jesus Cristo foi, na hospitalidade de Betânia, a "*Ankunft*" da Soteriologia. "O hóspede é "vulnerável", tal como foi Jesus Cristo, personagem central da parábola do *Homo Viator*, não só porque não tem o que deveria ter para se desenvolver, de um modo ótimo, mas, porque ao "abrir-se a porta", desprende-se do que representa, para se mostrar tal qual é a sua indigência. Os anfitriões de Betânia foram vulneráveis, provando, fenomenologicamente, que a hospitalidade é uma "vulnerabilidade" do ser, do agir e do fazer. A hospitalidade é o reconhecimento da abertura de dois corações, é não só a *ordo amoris*, como também o *amor ordinis*. Na hospitalidade, os corações partem-se, por isso ela é recolhimento, perdão, etc.

4. O movimento dos olhos visa o Outro para o reconhecer e acolher. A hospitalidade será o olhar, os lábios, a boca, como sinais de abertura ao Outro. O olhar do que nos quer falar, segundo Levinas, é o olhar que funda a linguagem e não o conhecimento. Assim, o olhar como significação não tende à apreensão das coisas, mas faz-se significação, dirigindo-se a mim. Em todo o momento da imanência e da historicidade, a epifania do Rosto é uma "visitação". A abertura é um desnudamento, que nos torna mais vulneráveis. Segundo Levinas, a hospitalidade é o "desejo do Outro", porque será "dar prioridade ao Outro. O anfitrião dá prioridade ao *homo mendicans*. Para Levinas, a hospitalidade supõe a "responsabilidade anárquica", muito embora a sua vivência se situe numa responsabilidade plesiológica, que é uma "responsabilidade poética". A partir da "responsabilidade poética" surge um

paradigma para a humanização em saúde, delineado em três dimensões, a saber: responsabilidade pística, responsabilidade elpídica e responsabilidade agápica, que se encontra presente na relação médico-doente. A Hospitalidade, como desconstrução, permitirá primeiramente a “construção do acolhimento”, que reside no *castellum*, como sucedeu em Betânia. Para haver hospitalidade, terá de haver uma “casa” (moradia), a fim de o anfitrião receber o Outro-estranho e vice-versa. Toda a hospitalidade, pela desconstrução, necessita da construção (edifício) para haver o acolhimento. A hospitalidade é simultaneamente uma construção e uma desconstrução. A hospitalidade terminará numa reconstrução entre o anfitrião e o *homo mendicans*. Entretanto, a desconstrução depende da “construção”. Assim, se passa no acolhimento em saúde, onde encontramos, como paradigma, a trilogia: construção, desconstrução e reconstrução. Na hospitalidade, somente depois de haver a *oikia* (casa), então é que haverá “desconstrução do outro-estranho” pelo anfitrião. Deve revelar-se, na hospitalidade, como desconstrução, a construção intersubjetiva entre o anfitrião e um Desvalido no Caminho. Esta será a grande crítica ao pensamento de Derrida, segundo a nossa perspectiva, uma vez que a desconstrução terá de implicar uma “recitação elpídica”, visto que *per se* a desconstrução é uma “audição da palavra” (escrita e falada). A desconstrução será, também, “ouvir o hóspede”. A hospitalidade é uma intersubjetividade dual, simultaneamente construtiva e desconstrutiva. Interpretando o pensamento de Derrida, teremos de salientar que a hospitalidade surge como possibilidade do estar dentro ou no interior da possibilidade. Logo, será a possibilidade da possibilidade. Toda a hospitalidade, como possibilidade do im-possível, será a possibilidade da desconstrução do Outro-estranho, através do anfitrião, cabendo aqui a desconstrução do “host” (dono da casa) no “guest” (convidado, hóspede) e vice-versa. Ao longo da sua obra, Derrida tentou demonstrar como a hospitalidade incondicional desconstrói a hospitalidade desejada do hóspede-cidadão, que se pretende ser o mestre do lugar, onde ela oferece o lugar ao desconstruir uma espécie de ipsocracia, legada posteriormente na sua singularidade impossível do “otage” (refém), do recém-chegado, do antes mesmo da sua condição de cidadão e do antes da *polis* (cidade-estado) e, desta sorte, posteriormente a uma tal hospitalidade incondicional do antes e do depois da hospitalidade condicional ou jurídico - política, que ela seja, como salienta Kant, cosmopolita, e que se encontre como “oportunidade” (*Gelegenheit*) para pensar e repensar, de outra forma, a ipseidade, a cidadania, o direito nacional e internacional. Pela nossa reflexão, a desconstrução é uma audição, uma decisão e uma recitação da Palavra. Toda a hospitalidade é uma “parúsia”. É aquilo que “está para vir”, desde a palavra à vida. Será a “parúsia” do Outro – estranho, diante do anfitrião e vice-versa, no domínio da casa.

5. Assim, a desconstrução é “abertura da palavra”. Também poderemos salientar que a desconstrução é uma espécie de “maêutica”, dado que há um “parto” da Palavra. Finalmente, poderemos descrever a “desconstrução” como o acolhimento do acolhimento, bem como a hospitalidade da hospitalidade. É o “acolhimento puro”. Na verdade, a desconstrução é abrir e fechar o texto e a realidade. É o tudo ou o nada da realidade e do texto. É, com efeito, o “talvez” do texto e da realidade. É o “talvez” da Palavra, da “audição da palavra” e do “ouvir o hóspede”. A des-

construção tem um antes na “construção” e um depois na reconstrução, para ela mesma surgir como desconstrução, pela síntese da realidade e do texto. A desconstrução é a soberania da Palavra, é o poder da Palavra e, assim, assume-se como “ouvir a palavra”. Esta audição é a “melhor parte”, tal como se verificou na hospitalidade de Betânia. Esta caracteriza a desconstrução. Assim, a desconstrução está “por vir”. A desconstrução é o caminho do “por vir” da Palavra. Desta feita, a desconstrução é uma “paixão inventiva”, tanto do criador literário quanto do filósofo. Este pensamento inventivo é hipotético e move-se por baixo da tese. Pela desconstrução, o *venire* do *por-venire* revela-se ao *venire* do *in-venire*. A desconstrução é o *in-venire*. Esta, como “invenção”, só pode ser pensada juntamente com o dom. Naturalmente, a desconstrução é a síntese dialéctica entre uma construção (tese) e uma reconstrução (antítese). A desconstrução é o movimento do pensamento”. Um pensamento do “talvez”, um pensamento contaminado. A desconstrução será o “pensamento por vir”. Poderemos ainda dizer que a “desconstrução” é um já e um ainda não do pensamento. É, pois, uma espécie de “escatologia” do pensamento e um pensamento como Escatologia. O mundo da saúde e da doença, através da humanização hospitalar, é uma desconstrução. O pensamento clínico é sempre um pensamento “por vir”, visto que é um “por vir” da Medicina, dado que esta é uma arte e uma ciência. Uma das aplicações da desconstrução, no mundo das artes e das ciências, reside na Medicina e, de forma explícita, no acolhimento em saúde. A hospitalidade incondicional será a incondicionalidade do Outro-estranho no anfitrião e vice-versa. A hospitalidade incondicional revela-se como o acolhimento do acolhimento. Será a “soberania do acolhimento”. Toda a hospitalidade, como se manifestou no acolhimento de Betânia, surge como uma “relação de relações plesiológicas” de um Senhor (anfitrião) com um súbdito (*homo mendicans*). A hospitalidade é uma “soberania” que está “por vir”. Por isso, toda a hospitalidade é Ética, como vida, como cultura, como um “talvez” do acolhimento. A hospitalidade é uma outra Ética. É a vida da Ética e a Ética da Vida. É um “talvez” da Ética. Uma das visualizações da hospitalidade é oferecida pelo acolhimento em saúde, que caracteriza a humanização hospitalar. Um dos seus aspetos terá a ver com a incondicionalidade da hospitalidade, uma vez que a humanização em saúde é uma hospitalidade. O acolhimento clínico poderá ser incondicional, sem convite. Mas também poderá ser condicional. As patologias e as exigências diagnósticas impelem, *per essentiam*, a uma hospitalidade clínica, particularmente nos cuidados primários. O doente é um “recém-chegado” (arrivant) sem condições. A doença é uma situação incondicional, quer para o médico, quer para o doente. Assim, o acolhimento clínico (relação médico-doente) é determinado por uma “desconstrução incondicional”, que se chama “hospitalidade incondicional” na humanização em saúde. A hospitalidade é um “acolhimento poético”, porque exige uma “espera”, que é preparação para o acolhimento. Esta hospitalidade é “elpídica”, uma vez que há uma conversão para aquilo que “há-de vir”. A hospitalidade é um “Zukunft” elpidofânico do acolhimento ou do recebimento do Outro, tal como Jesus se acolheu com Marta e Maria.

6. A hospitalidade é uma recitação elpídica do Outro. O Outro acolhe-se! É recitado pela espera do anfitrião. A recitação elpídica é a hospitalidade e esta supõe, dia-

lecticamente, a audição (contemplação) e a decisão (acção agápica). Maria traduz a audição ao estar sentada aos pés da Palavra (Jesus Cristo), para alcançar a “decisão”, que será a caridade ao próximo. Aqui temos um modelo de humanização em saúde, que se denomina “recitativo elpidofânico”. Quando se recebe alguém em casa, procura-se fazer o melhor para receber o visitante. Foi este o sentido da hospitalidade em Betânia. Não passa pela cabeça de ninguém, que uma pessoa, que decide (caridade) receber alguém, em sua casa, comece a queixar-se à sua visita, que está a trabalhar de mais, que está cansada e que mande alguém ajudá-la no serviço, que está fazendo as “honras da casa” Como se reagiria, perante uma atitude destas, a visita? O apólogo de Betânia é um texto artificial à luz dos códigos de receção de visitas. Nem Simão, no episódio da unção da pecadora arrependida, em Lc.7,36-50, com as suas faltas de hospitalidade, denunciadas por Jesus, se queixa de ter tido muito trabalho, ele ou o seu pessoal, para acolher o hóspede “divino” em sua casa. Aquela que escolheu a melhor parte, foi a mais hospitaleira. Segundo a hospitalidade, que Marta signifique a vida ativa e Maria a vida contemplativa, são estereótipos funcionais para referir uma leitura teológica, que estabeleceu os dois destinos destas mulheres de Betânia. A hospitalidade faz-se no feminino, como reclama Levinas, e é mais maternal, do que paternal. Necessita da presença e da inovação da Mulher, tal como revela nos relatos neotestamentários. A exegese posterior encontrará aqui a proclamação da superioridade da “contemplação” sobre a “acção”. Neste texto, sobre a hospitalidade de Betânia, não se trata de contemplar, mas antes “escutar a Palavra”, que chama à fé e à adesão à mesma. A hospitalidade é uma escuta da Palavra e a Palavra é Jesus Cristo. Na hospitalidade, há uma “solicitude poiética” que significa a prioridade que se dá ao Outro. Mas este é um acolhimento, que vai da escuta à contemplação do Outro. Daqui encontrarmos um outro paradigma para a humanização em saúde, que surge da relação contemplação – acção na relação médico - doente, que se chamará de “contemplação poiética” A hospitalidade condicional será um compromisso com o Outro, um compromisso pré-determinado, por convite, de tal forma que poderemos denominar esta como sendo uma “responsabilidade poiética”, tal como surge na hospitalidade extrínseca (impura ou condicional), traduzida na parábola do Bom Samaritano (Lc.10,25-37). Esta forma de hospitalidade é *per accidens*. Surge como *in vita contingens maxime* (maximamente contingente na vida). Na verdade, a hospitalidade condicional estará ligada a uma hospitalidade “por convite”, tal como a abrahâmica, narrada no livro do *Genesis* (18,1-15). Abraham significou, ao receber os “três visitantes misteriosos”, uma forma de hospitalidade de prefiguração, entre a condicional e a incondicional, sendo a síntese das duas anteriores. Surge, de facto, numa “hospitalidade ética”, para usar a terminologia de Derrida. Com efeito, trata-se de uma hospitalidade relativa, que vai da sociologia ao direito, passando pela política, sem esquecer a filosofia.

7. A hospitalidade condicional é uma hospitalidade acidental, podendo descrever-se como hospitalidade de ocasião, porque não é permanente, estando dependente do “convite”. Há um *esse ad* vivencial entre o anfitrião e o Outro-estranho, que será acolhido. Influenciados, pela desconstrução dos textos dos sinópticos, poderíamos apresentar uma nova tipologia classificativa para a hospitalidade, em

hospitalidade de identidade e hospitalidade de alteridade. A humanização em saúde, através do acolhimento clínico, no domínio da Medicina Profiláctica, vive da “hospitalidade de convite”. Aqui temos o exemplo de uma hospitalidade condicional. O médico convida o doente e família para um controlo, seja na saúde, seja na doença, permitindo-se uma “prevenção clínica”. A hospitalidade é uma experiência da amizade primeira, o encontro da presença *in actu* (em acto), que descreve a análise da *hexis* (hábito) e de qualquer predisposição, como os outros graus da amizade, que a caracterizam com dimensão aretológica. A hospitalidade, segundo o pensamento de Derrida, é um “por vir” da amizade e será um “por vir” do acolhimento. Naturalmente, a amizade pode determinar a hospitalidade, tornando-a mais forte e mais eficaz. Com efeito, Derrida superou as aporias da hospitalidade através do conceito de *teleia philia* (amizade de perfeição), que é oriunda do pensamento aristotélico, como se poderá descrever pelo pensamento do Filósofo: “a presença dos amigos parece, contudo, ter uma natureza mista. Ver os amigos é afável, sobremaneira quando se passa um momento infeliz, ...”. A hospitalidade é uma “relação de alteridade”, que nada tem a ver com a indiferença. A amizade dá forma à hospitalidade, dado que a antítese da hospitalidade será a “quenose” do Outro, como um desejo de destruição, um certo “impulso fanático”, que mina a hospitalidade. Na hospitalidade regista-se uma manifesta afeição entre a singularidade plural dos sujeitos em presença. Querem o bem uns dos outros. Segundo a nossa perspectiva, a amizade, no domínio da hospitalidade, pertence à “mundividência elpídica”, referindo-se ao mundo da espera e da esperança. Tal como o perdão, a hospitalidade convida a uma “resposta”. Será um convite ao arrependimento, à conversão, à amizade. Se alguma reinvenção é operada pela hospitalidade, será a de fazer “viver juntos” um “bem viver juntos” e desta uma relação de amizade. A hospitalidade será um “bem viver juntos”. A hospitalidade é amizade. A hospitalidade, como “responsabilidade elpídica”, possui estes caminhos. São, também, caminhos de humanização em saúde, uma vez que aqui há o “desejo da palavra clínica”, que vai da *anamnesis* (recordação de sinais e de sintomas) até à terapêutica, que constitui o serviço desinteressado do médico, traduzido em tarefas clínicas: diagnóstico e terapêutica.

8. Toda a hospitalidade e toda a humanização são uma espera e uma esperança. Esta é uma pergunta do doente na espera da cura (*cure*) e dos cuidados (*care*) e uma resposta clínica do médico à esperança do doente. Tudo isto significa que, ao referir-se à terapia e à terapêutica, será uma “narração elpídica”, que se constitui como “responsabilidade elpído-fânica”. Trata-se, pois, de uma conversão ao “que há de vir”. A esperança é *quia venturus est*. Será, com efeito, a resposta ao que há de vir (terapêutica). Assim, segundo este momento da humanização em saúde, como “responsabilidade elpídica”, faz-se a síntese da “responsabilidade diaconal” (terapia e terapêutica), pela procura dos cuidados e da cura, com a “responsabilidade pística”, caracterizada por “ouvir o hóspede” (doente, drogado, miserável, pobre, etc.), pela “audição das palavras”, quer do médico, quer do doente, através da *anamnesis*. Aqui temos um outro modelo de humanização em saúde, manifestado na “responsabilidade poética”, como “responsabilidade elpidofânica”. A “responsabilidade elpídica” descreve-se, clinicamente, pelo diagnóstico e pelo prognóstico..

A esperança, ao implicar um certo risco, traduz-se num salto para o futuro e para uma atitude de confiança. A esperança induz um certo grau de incerteza, que advém do diagnóstico e do prognóstico. Poderemos, pois, afirmar que, na humanização em saúde, o diagnóstico implicará a “responsabilidade elpídica” do médico. Nunca esqueceremos que a humanização, em saúde, inclui a fórmula inaciana *in actione contemplativus* (contemplativo na ação), tendo como base a formulação tomista *ex abundantia contemplationis activus* (ser ativo a partir da abundância da contemplação). A “contemplação perfeita” conduz à dimensão agápica, visto que se expressa como fecundidade da contemplação pura, não sendo um privilégio exclusivo desta.

9. A humanização em saúde é um “projeto elpídico”, onde se acolhe o Outro (doente), na “própria casa”, significando oferecer-lhe um espaço e um tempo elpídicos (esperança) para recuperar da doença, que enfrenta. A humanização em saúde é uma hospitalidade, *per essentiam*, e, segundo o esquema do “acolhimento litúrgico”, ao modo de Marta, terá um paradigma inspirado no quadro semântico da “ação”, segundo Lucas, que, dialeticamente, se apresenta na relação entre “beneficiar”, “servir” e “dar”. Esta triangulação, além de definir uma “ética narrativa” do Evangelho, segundo Lucas, é uma forma adequada para esquematizar um original modelo para a humanização dos cuidados. Tanto a hospitalidade, quanto a humanização em saúde, são um “serviço plesiológico”. Apresenta um texto que é “escrito”, que é um “passado”, numa falsa aparência de presente, que é presente, segundo Derrida, ao leitor como seu “avenir” (futuro). A escrita é raconto da doença em todas as dimensões, mas as linguagens são tríplas. Em primeiro lugar, há uma “linguagem anamnética”, que se caracteriza pela recolha de sintomas ou queixas do doente, num discurso entre o vernáculo e o técnico. Existe uma gramática e um estilo. Tem um fundamento, muito embora marcado pela subjetividade. Naturalmente, revela-se como linguagem semiológica (fala e discurso sobre queixas). Em segundo lugar, surge uma “linguagem diagnóstica”. Esta define-se como uma linguagem que descreve métodos científicos para o estabelecimento de uma causalidade eficiente e final, decifrando a natureza de uma enfermidade (radiologia, análises clínicas, biópsia, etc.).

CONCLUSÃO

A axiologia desta linguagem viabiliza o valor do estabelecimento de um diagnóstico, proporcionando uma base lógica para o tratamento e para o prognóstico. Uma vez que é uma “linguagem semiótica” (visão de sinais), formalmente apresenta-se como o termo que denota o nome da doença ou de síndrome sofrida. É a grande linguagem da Medicina, que lhe garante a cientificidade. Em terceiro e último lugar, temos a “linguagem prognóstica” (conhecimento antecipado). Este conhecimento prévio é uma espécie de antecipação do desfecho de uma patologia. É a previsão do desfecho do decorrer de uma doença. Esta nota da previsibilidade fenoménica de uma doença é uma característica da ciência, da sua cognoscibilidade. A Medicina participa destes três graus linguísticos. A linguagem diagnóstica é marcada pelo presente, sendo a anamnética lida no passado e, finalmente, a “linguagem prognóstica” refere a dimensão do futuro. Sem estas três linguagens não haverá

Medicina. Seguindo pela linguagem de Derrida, a Medicina não é uma “double science”, mas antes uma “triple science”. A Medicina, ao viver da desconstrução, que é dada pela “linguagem diagnóstica”, naturalmente, postula uma construção, que tem o seu valor e limite na “linguagem anamnética”, determinando a “linguagem prognóstica” no caminho da recuperação do doente. O acolhimento em saúde é o acolhimento da desconstrução da doença, para se atingir a reconstrução da saúde e da vida. Logo, o acolhimento em saúde é uma desconstrução de desconstrução entre as doenças e a vida saudável. Mas, segundo a Medicina, não há doenças, há doentes. Logo, o acolhimento em saúde será uma desconstrução do doente na sua totalidade. A harmonia do saber concreto e positivo de cada doente, em Medicina, salienta-se como uma *europaia*. Esta *europaia* vai desde o pensamento teórico, até ao prático, passando pelo poético. A desconstrução será um pensamento *in fieri*, dotado de “equilíbrio” entre todas as partes e todos os sujeitos concretos envolvidos. A desconstrução descobre-se como uma *europaia* das linguagens clínicas (linguagem anamnética, linguagem diagnóstica e linguagem prognóstica). Há na desconstrução, simultaneamente, a preparação de uma linguagem construtiva (história clínica) e uma linguagem reconstrutiva (terapias médicas e cirúrgicas). A hospitalidade manifesta-se, pois, como uma “Gelegenheit” (oportunidade). É uma oportunidade poética de um estrangeiro diante de um anfitrião e, ainda, uma “Anwesenheit” (presença). É a presença do *cum* entre o anfitrião e o *homo mendicans* e vice-versa. É a presença do *quia venturus est*, que se define como um movimento elpídico. Toda a hospitalidade é uma *parusia*, tal como se verificou na narrativa de Betânia (Lc.10, 38-42).

REFERÊNCIAS BIBLIOGRÁFICAS

- De la Grammatologie*, Paris: Les Éditions de Minuit, 1967.
- Marges de la Philosophie*, Paris: Les Éditions de Minuit, 1972.
- Positions. Entretien*, Paris: Les Éditions de Minuit, 1972.
- De l'hospitalité, Anne Dufourmantelle invite Derrida à répondre*, Paris: Calmann-Lévy, 1977.
- D'un ton apocalyptique, adopté naguère en philosophie*, Paris: Éditions Galilée, 1983.
- Psyché, Invention de l'autre. II.*, Paris: Éditions Galilée, 1987.
- L'Autre Cap. suivi de la Démocratie Ajournée*, Paris: Les Éditions de Minuit, 1991.
- Points de suspension. Entretien*, Paris: Éditions Galilée, 1992. “
- Passions, Entretien avec Henri Ronse et al.*, Paris: Éditions Galilée, 1993.
- Spectres de Marx. L'État de la dette, le travail du deuil et la nouvelle internationale*, Paris: Éditions Galilée, 1993.
- Donner la mort*, Paris: Éditions Galilée, 1999.
- Politiques de l'amitié. suivi de L'oreille de Heidegger*, Paris: Éditions Galilée, 1994.
- Force de loi. Le Fondement mystique de l'autorité*, Paris: Éditions Galilée, 1994.
- Moscou aller-retour*, Paris: Éditions de l'Aube, 1995.
- Résistances de la psychanalyse*, Paris: Éditions Galilée, 1996.
- Le monolinguisme de l'autre*, Paris: Éditions Galilée, 1996.
- Apories*, Paris: Éditions Galilée, 1996.
- Cosmopolites de tous les pays, encore un effort !*, Paris: Éditions Galilée, 1997
- Le droit à la philosophie du point de vue cosmopolitique*, Paris: Éditions Unesco, 1997.

- Adieu à Emmanuel Levinas*, Paris: Éditions Galilée, 1997.
- Parages*, Paris: Éditions Galilée, 1998.
- Manifeste pour l'hospitalité*, Paris: Éditions Paroles d'Aube, 1999.
- Le toucher*, Jean-Luc Nancy, Paris: Éditions Galilée, 2000.
- Foi et Savoir. suivi de Le Siècle et le Pardon*, Paris: Éditions du Seuil, 2000.
- De quoi demain ... Dialogue*, Paris: Librairie Arthème Fayard; Éditions Galilée, 2001 (co-lab. E.Roudinesco).
- Papier Machine*, Paris: Éditions Galilée, 2001.
- L'Université sans condition*, Paris: Éditions Galilée, 2001.
- Fichus, Discours de Francfort*, Paris: Éditions Galilée, 2002.
- Genèses, généalogies, genres et le génie. Les secrets de là archivent*, Paris: Éditions Galilée, 2003.
- Le souverain Bien*, texto bilingue. Tradução de Fernanda Bernardo, Viseu: Palimage Editores, 2004.
- Sob palavras: Instantâneos Filosóficos*. Tradução de Miguel Serras Pereira, Lisboa:Fim de Século,1999.
- BERNARDO, F. " A crença de Derrida na justiça Para além do direito, a justiça", in: AGORA – *Papeles de Filosofia*, Santiago de Compostela, 28/2, 2009, p.60.

Ramiro Délio Borges de Meneses

Maria Clara Simoes

Professores do Instituto Politécnico de Saúde do Norte – Gandra
e Famalicão, Portugal

O Outro e a corporeidade: na parábola do Desvalido no Caminho (Lc 10, 25 – 37) / *The Other and the corporeality: in the parable of the Loathing on the Path (Lk 10: 25-37)*

Abstract

In my responsibility that answers for the freedom of the other (helpless), in the astonishing human fraternity in which fraternity according the Good Samaritan, would not by itself explain the responsibility between separated beings it calls for. The freedom of the other (destitute) could never begin in my freedom (Samaritan). The responsibility for the other, according Lévinas, cannot have begun in my commitment, the I am here by Samaritan or in my decision. The responsibility for the other (autrui) is the locus in which is situated the nonplace of subjectivity from Samaritan to the Helpeness on the Road, according tom the P.Lain Entralgo positions.

In the Good Samaritan parable there is a very important relationship between the faith, mercy, and hope, according the splancnophanic convolutions of the Samaritan. This story narrated by Jesus Christ is dialectically founded upon these three pillars which define a newe plesiologic aretology and refers a new poietic ethics by the new paradigm of splancnophanic aretology. And Jesus Christ describes the sense of the Helpless at the Roadside (Lc 10, 25 – 37). In the Health Humanization there is a very significant splancnophanic deliberation because we have a role to the physician and others health technicians in the Rodside by the Helpless, tha is Jesus Christ.

Key words: Good Samaritan, proximity, responsibility for the other.

INTRODUÇÃO

A proximidade não é um estado, nem um repouso, será precisamente inquietude, não-lugar, fora do lugar e do repouso, que perturba a calma da não-localização do ser que se torna repouso. A proximidade é insuficiente, jamais demasiado próxima. A proximidade converte-se em sujeito. A proximidade é o sujeito que se aproxima e que, por conseguinte, constitui uma relação na

qual eu participo como “termo”. Este excesso ou este defeito remete-me para fora da objectividade da relação.¹ A proximidade não está no saber e tão pouco na reciprocidade. A proximidade é não-indiferença à presença do “outro” que me olha. A proximidade é a presença do Outro (semi-morto), como desvalido, que olha e chama o Samaritano.

A parábola foi dita em aramaico, por Jesus Cristo, e, oralmente, depois composta por Lucas, o escriba, em grego. Mas, foi resposta concreta à pergunta do Doutor da Lei: quem é o meu próximo?, por onde Jesus Cristo começou a “narrativa casuística” do “próximo-mais-próximo” do “des-valido” no caminho de Jerusalém a Jericó. O Outro (des-valido) tornou próximo o Samaritano. O Sacerdote e o Levita marcaram posição pela indiferença, que os conduziu à não-proximidade. O último a chegar foi o Samaritano que se tornou o primeiro. A via do amor é “proximidade” como ponto de chegada pelo acolhimento ao “des-valido”, no caminho, para se atingir o amor a Deus. A proximidade do des-valido é um novo *ethos* do Samaritano.

1. SENTIDO DO OUTRO NA PARÁBOLA DO BOM SAMARITANO

O Samaritano foi em direcção ao Outro, viu, aproximou-se e acolheu-O, sem se preocupar pelo momento do regresso, porque não voltou segundo a narrativa lucana. Mas, é o “aproximar-se” acima de todas as relações recíprocas, que não deixa de se estabelecer entre mim e o próximo, porque tenho dado um passo a mais até Ele. Com efeito, este passo é possível se for “responsabilidade”. De tal modo que na “responsabilidade” existente em mim, com relação ao Outro, terei uma resposta a mais para responder à própria responsabilidade. Logo, a responsabilidade, que vem a seguir à proximidade, não é coincidência e muito menos retorno. É sempre abertura. É dar-se inexoravelmente.²

A responsabilidade, que supõe proximidade, é, paradoxalmente, de fora para dentro *eventum*. Inverte a tendência de procurar a possibilidade da comunicação em um ir de dentro para fora desde a coincidência da consciência consigo mesma.³ Em Lévinas, o privilégio da proximidade, com relação à ordem racional, a qual tende, em princípio, a um sistema de puras relações, é a hipótese da relação pela subjectividade obsessionada, não recíproca, até ao próximo. Na verdade, a subjectividade não se reflecte como prévia à “proximidade” na qual se comprometeria ulteriormente. Ao contrário, a “proximidade”, enquanto relação e termo, é o lugar no qual se tece todo o “compromisso” do Samaritano pelo “semi-morto”.

O Samaritano exprime-se na impossibilidade de recusar o acolhimento do “des-valido”. O próximo é o “desvalido no caminho” que se manifesta como “semi-morto”. Mas, a proximidade da proximidade está, na parábola, como “des-valido” (o Outro como semi-morto), que estimula à proximidade do Samaritano, que é

1 Cf. *Ibidem*, p.103.

2 Cf. LÉVINAS, E. - *Autrement qu'être*, p. 103.

3 Cf. LÉVINAS, E. - *Humanisme de L'autre Homme*, Librairie Générale Française, Paris, 1987, pp. 84-116.

irrecusável, “dando-se inexoravelmente” e dizendo responsabilidade. O silêncio e o gemido do Outro levam à proximidade do Samaritano, para que este responda pela “comoção das vísceras” (misericórdia). No fim da parábola, o legista responde sobre quem foi mais próximo: aquele que usou de misericórdia. Para o Sacerdote e para o Levita, o próximo não é o irmão, mas aquele que cumpre a Lei e segue os Profetas (Escritura). O não reconhecimento do próximo consistiu em passar para o outro lado do caminho. Na aproximação Eu sou, desde sempre, servidor do próximo. Chego sempre já demasiado tarde e sou culpado deste atraso. Aqui poderemos repetir as palavras de F. Dostoiewskii: “Somos todos culpados de tudo e todos diante de todos e eu mais do que os outros”.⁴

Estou como que ordenado “de fora”, traumáticamente, por uma autoridade que me dirige. Não é a consciência que me faz devedor de chegar atrasado ao meu próximo. O Sacerdote e o Levita chegaram antes do Samaritano, mas chegaram “em atraso”, porque não se comprometeram com o Outro, dado que a proximidade está à margem da representação, da ontologia e da lógica. Muito antes da consciência de escolha, o homem (Samaritano) aproxima-se de “certo homem” (des-valido). O próximo golpeia-me, antes mesmo de Eu me golpear, como se já o tivesse ouvido, antes mesmo de me falar.⁵

A proximidade mais próxima expressa-se no Rosto do Outro, que me olha, que me escuta, que está num farrapo e em silêncio. É, segundo a narrativa do Bom Samaritano, aquele homem que foi despojado, roubado e levou pancadas dos salteadores, no caminho, e que está entre a vida e a morte (Lc 10, 30). O Rosto é proximidade e responsabilidade irrecusáveis, que antecede todo o consentimento livre. O descobrimento do Rosto é nudez, abandono de si, envelhecimento ou “semi-morto”.

O Rosto é mais nu que a nudez da pobreza, pele em farrapos, vestígio de si mesmo. Revela-se como lapso de envelhecimento já perdido, que escapa a toda a retenção e altera a minha contemporaneidade. Este Outro reclama antes mesmo que Eu venha. Já era “des-valido”, quando chega o Samaritano e se entrega ao Outro pela “comoção das vísceras”. O Sacerdote e o Levita simbolizam o “atraso”, irrecuperável, como presença que não responde à extrema urgência da necessidade. Sou acusado de ter demorado. Mediante esta miséria, o Rosto do próximo obsessiona-me, levando Lévinas a dizer que quanto mais respondo, mais responsável sou. Quanto mais me aproximo, cuja carga tenho, mais longe estou. Nada mais me é indiferente. O olhar torna-me imperativo.⁶ O Rosto não é mais visto teoricamente, mas “acolhido”, isto é, como o Mesmo abrindo-se na ordem do ser expansivo e identificador. Transcende-se e responde para além da sua medida e da sua liberdade com infinita responsabilidade. Esta nova relação com o Rosto transcende-se e é a ética da alteridade que inaugura o humanismo do Outro-homem.⁷

4 Cf. LÉVINAS, E. - *Ethique et Infini*, Fayard, Paris, 1982, p. 105.

5 Cf. LÉVINAS, E. *Autrement qu'être*, p. 112.

6 Cf. *Ibidem*, pp. 113-114.

7 Cf. PRIVATTO, P.S. - “Ética da alteridade”, in: M. A. DE OLIVEIRA (org.), *Correntes Fundamentais da Ética Contemporânea*, E. Vozes, Petrópolis, 2000, p. 90.

Assim, a proximidade do Outro, segundo a parábola, é um “imperativo de alteridade” bem como complementaridade do Outro-homem. O Samaritano é ele próprio da ordem do acontecimento. Pois ele é sem a mediação de uma instituição, de tal forma que é uma pessoa com capacidade de se reencontrar.

O próximo é ser irmão, mas é não ter nome. A parábola do Bom Samaritano fala de “certo homem”. Um homem é qualquer homem, mais além de todas as conotações de nacionalidade, de nível social, de ideologia ou de religião. É qualquer homem em necessidade, na miséria, no sofrimento e na dor. O próximo não tem nome, surge como “desconhecido” e como “desvalido”.

O Rosto do próximo significa uma responsabilidade irrecusável, precedendo todo o consentimento livre, todo o pacto e todo o contacto. Daqui que Ele permanece absolutamente “assimétrico” em relação a mim. Refere-se como proximidade nunca totalmente próxima, não sendo o contacto com Outrém que anularia a “alteridade”.

A “proximidade”, em Lévinas, manifesta-se na Bondade, sendo esta a própria “an-arquia”. É a ideia de Infinito que se nos “abre” ao sentido do Bem para lá do ser.

O surgimento do Outro será a vida da minha responsabilidade, que revela a finitude numa dimensão ética, porque o homem não pode ilibar-se da chamada suplicante e exigente do Rosto do Outro-homem. Esta proximidade não se revela com carácter espacial, mas sublinha, naturalmente, o carácter contingente desta relação, porque o “próximo” é o primeiro que chega.⁸

O próximo “mais próximo”, segundo a interpretação da parábola pela leitura de Lévinas, é aquele que chegou primeiro. Foi o *anthropos tis* que descia de Jerusalém para Jericó, que caiu às mãos dos salteadores, que O despojaram e abandonaram, deixando-O “meio morto” (Lc 10, 30).

A proximidade consiste no facto de estar lançado e abraçado a um “próximo” que é estranho, um absolutamente Outro. O próximo é o desenraizado, o apátrida, o exposto ao frio e ao calor das estações, o que, em suma, está “despido de dignidade” (*des-valere*). O próximo, mais próximo da parábola, como “des-valido” no caminho, gerou a proximidade de um Samaritano. E a proximidade é ditada pelo facto de que o seu ser, como “estrangeiro”, me incumbe, me acusa de uma falta, que não cometi livremente, obrigando-se a um despojamento de si mesmo para cuidar do Outro como “desvalido no caminho”.

O Outro torna-me “vulnerável”, confirmando a minha permanência e não me deixa fugir tal como o Samaritano que viu e se aproximou. O Sacerdote e o Levita significaram uma ruptura com o Outro (semi-morto). O Outro (des-valido) está próximo, provoca no Samaritano a questão ética, leva-me para além da minha vontade e consciência, desperta-me para a minha responsabilidade, que se expressou na atitude do Sacerdote e do Levita como “distância”. Foi o Outro (desvalido

8 Cf. LÉVINAS, E.- *Du sacré au saint*, Minuit, Paris, 1977, p.106.

no caminho) que apareceu primeiro no caminho da proximidade, tendo levado o Samaritano à proximidade, acolhendo-O e respondendo aos Seus apelos.

A proximidade surge como relação sem relação não mediada, na imediatez do Outro, que é subjectividade anárquica como implicação, recepção e aceitação do Outro, que vem a mim (Samaritano), significando mais do que a origem e mais do que a consciência.⁹

A proximidade não está no saber e tão pouco na reciprocidade. A proximidade é não-indiferença à presença do “outro” que me olha. A proximidade é a presença do Outro (semi-morto), como desvalido, que olha e chama o Samaritano.

A proximidade significa, então, vencer o medo de superar o esquecimento da responsabilidade ao chamamento e de encontrar a dimensão verdadeira do existir e do pensar. A proximidade é movimento em direcção ao Outro, sem preocupação do movimento de volta. O Samaritano foi em direcção ao Outro, viu, aproximou-se e acolheu-O, sem se preocupar pelo momento do regresso, porque não voltou segundo a narrativa lucana.

A responsabilidade, que supõe proximidade, é, paradoxalmente, de fora para dentro *eventum*. Inverte a tendência de procurar a possibilidade da comunicação em um ir de dentro para fora desde a coincidência da consciência consigo mesma.¹⁰ Em Lévinas, o privilégio da proximidade, com relação à ordem racional, a qual tende, em princípio, para um sistema de puras relações, é a hipótese da relação pela subjectividade obsessionada, não recíproca, até ao próximo. Todavia, é a partir da “proximidade” que se deve tratar o problema da subjectividade, visto ser esta uma responsabilidade pelos outros, uma extrema “vulnerabilidade”. A subjectividade do sujeito é a vulnerabilidade pela exposição à afecção, sendo passividade mais passiva que qualquer passividade. A subjectividade do sujeito é a sensibilidade como “vulnerabilidade”. É, enquanto passividade, acusativa e resposta a um chamamento, a qual é ultrapassada pelo Outro e marcada pelo Infinito. Por outras palavras, o Outro está no cerne da subjectividade, precedendo a própria identidade, já que tudo se produz previamente ao despertar da consciência.

Assim, desta maneira, o próximo concerne-me antes de toda a assunção, antes de todo o compromisso aceite ou anulado. É o primeiro a vir sem anúncio de nivelamento, antes de qualquer relação contratada à margem de qualquer parentesco.¹¹ O próximo é irmão. É fraternidade irrecusável. É impossibilidade de recusa.¹² É o gemido do humano totalmente Outro. O Samaritano exprime-se na impossibilidade de recusar o acolhimento do “des-valido”. O próximo é o “desvalido no caminho” que se manifesta como “semi-morto”. Mas, a proximidade da proximidade está, na parábola, como “des-valido” (o Outro como semi-morto), que estimula à proximidade do Samaritano, que é irrecusável, “dando-se inexoravelmente” e dizendo responsabilidade. O silêncio e o gemido do Outro levam à proximidade do

9 Cf. COSTA, M.L. - *Lévinas: uma introdução*, Vozes, Petrópolis, 2000, p.170.

10 Cf. LÉVINAS, E. - *Humanisme de L'autre Homme*, Librairie Générale Française, Paris, 1987, pp.84-116.

11 Cf. PONZIO, A. - *Sujet et Altérité sur Emmanuel Lévinas*, Harmattan, Paris, 1996, pp.24-26.

12 Cf. LÉVINAS, E. - *Autrement qu'être*, pp.109-110.

Samaritano, para que este responda pela “comoção das vísceras” (misericórdia). No fim da parábola, o legista responde sobre quem foi mais próximo: aquele que usou de misericórdia.

Na aproximação. Eu sou, desde sempre, servidor do próximo. Chego sempre já demasiado tarde e sou culpado deste atraso. Aqui poderemos repetir as palavras de Dostojewskii: “Somos todos culpados de tudo e todos diante de todos e eu mais do que os outros”.¹³ Sou sempre responsável pelo Outro, porque estou próximo de modo pleno, inteiro e não restrito a actos. Não sou livre para decidir “onde e quando” pode ser suspensa a minha responsabilidade. Na perspectiva levinasiana, a ética significa partir da minha responsabilidade inalienável pelo Outro, responsabilidade que conduz o sujeito à substituição, condição pela qual o Eu toma o lugar do Outro, respondendo pelas faltas, que ele comete, porque estou na proximidade do Outro. A responsabilidade pelo Outro chega até à substituição que se plasma na figura do “refém”.

Estou como que ordenado “de fora”, traumáticamente, por uma autoridade que me dirige. Não é a consciência que me faz devedor de chegar atrasado ao meu próximo. O Sacerdote e o Levita chegaram antes do Samaritano, mas chegaram “em atraso”, porque não se comprometeram com o Outro, dado que a proximidade está à margem da representação, da ontologia e da lógica. Muito antes da consciência de escolha, o homem (Samaritano) aproxima-se de “certo homem” (des-valido).

A proximidade mais próxima expressa-se no Rosto do Outro, que me olha, que me escuta, que está num farrapo e em silêncio. É, segundo a narrativa do Bom Samaritano, aquele homem que foi despojado, roubado e levou pancadas dos salteadores, no caminho, e que está entre a vida e a morte (Lc 10, 30). O Rosto é proximidade e responsabilidade irrecusáveis, que antecede todo o consentimento livre. O descobrimento do Rosto é nudez, abandono de si, envelhecimento ou “semi-morto”.

O Rosto é mais nu que a nudez da pobreza, pele em farrapos, vestígio de si mesmo. Revela-se como lapso de envelhecimento já perdido, que escapa a toda a retenção e altera a minha contemporaneidade. Este Outro reclama antes mesmo que Eu venha. Já era “des-valido”, quando chega o Samaritano e se entrega ao Outro pela “comoção das vísceras”. O Sacerdote e o Levita simbolizam o “atraso”, irrecuperável, como presença que não responde à extrema urgência da necessidade.

O Rosto não é mais visto teoricamente, mas “acolhido”, isto é, como o Mesmo abrindo-se na ordem do ser expansivo e identificador. Transcende-se e responde para além da sua medida e da sua liberdade com infinita responsabilidade. Esta nova relação com o Rosto transcende-se e é a ética da alteridade que inaugura o humanismo do Outro-homem.¹⁴ Na proximidade escuta-se um mandamento, que procede de algo como passado imemorial, um passado que jamais foi presente, que não teve começo em nenhuma liberdade. Este modo do próximo é o Ros-

13 Cf. LÉVINAS, E. - *Ethique et Infini*, Fayard, Paris, 1982, p.105.

14 Cf. PRIVATTO, P.S. - “Ética da alteridade”, in: M. A. DE OLIVEIRA (org.), *Correntes Fundamentais da Ética Contemporânea*, Editora Vozes, Petrópolis, 2000, p. 90.

to.¹⁵ O Rosto do Outro é um mandamento, porque está para além do fenoménico e para além do “ser”. Ao resistir ao poder da razão, será irreduzível ao *cogito*, porque chama o Eu para fora de si e exige justiça. O Samaritano é ele próprio da ordem do acontecimento. Pois ele é sem a mediação de uma instituição, de tal forma que é uma pessoa com capacidade de se reencontrar.

O próximo é ser irmão, mas é não ter nome. A parábola do Bom Samaritano fala de “certo homem”. Um homem é qualquer homem, mais além de todas as conotações de nacionalidade, de nível social, de ideologia ou de religião. É qualquer homem em necessidade, na miséria, no sofrimento e na dor. O próximo não tem nome, surge como “desvalido” na parábola do Bom Samaritano.

2. O OUTRO COMO PRÓXIMO: PELO SIGNIFICADO DA PARÁBOLA

A narrativa inverte os papéis, e coloca o próximo, não do lado daquele que deve ser amado, mas daquele que deve amar. Naturalmente, do “próximo-objecto” passa-se do “próximo-sujeito”. Surge, assim, a intencionalidade plesiológica, que tem como expoente a tarefa poética do Samaritano. Esta reversão torna-se explícita na questão posta na continuação por Jesus. Quem é o meu próximo?, tinha perguntado o legista (10, 29). Quem se mostrou o próximo?, pergunta agora Jesus (10, 36).

Agora o que interessa nesta “intencionalidade” será, naturalmente, a vivência plesiológica, que marca, o novo fazer, pela misericórdia, e responde à pergunta de 10, 36: aquele que é desvalido no caminho e necessita de amparo. Assim, após a controvérsia de 10, 25-28, mudou a significação da narrativa, acentuando não a ideia do amor, mas a do próximo. Este aspecto obrigou a inverter as perspectivas e a situar o próximo não do lado do homem, em necessidade, mas do lado dos três que passavam.

Lucas quis a inversão das perspectivas, a que nada o obrigava. Logo, a seguir à controvérsia precedente, bem que ele poderia ter formulado a questão do legista de um modo conforme à significação primeira da narrativa, como por exemplo: qual dos três deve prova do amor?

Quase tudo se passa como se Jesus se recusasse a entrar numa polémica demasiado estreita, preocupada demais em colocar fronteiras e em delimitar um campo bem preciso na “vocalização plesiológica”. Afirmando que se deve amar também a este último, Jesus teria manifestado que o amor é universal e deve estender-se até aos inimigos (Mt 5, 43). Mas, não se teria saído da problemática restrita da identificação do próximo.¹⁶ O domínio do amor ao próximo, não se define em função do exterior, mas da interioridade. Da identificação do objecto exterior do amor, somos enviados às disposições do sujeito. A “lógica do amor” está narrada na parábola do Bom Samaritano, onde o próximo é a vida da “lógica do amor”, que proclama nova conduta que ultrapassa a razão prática, como “éthos” evangélico. Esta

15 Cf. LÉVINAS, E. - *Autrement qu'être*, pp.114-116.

16 Cf. GOURGUES. M. - *Luc de l'exégèse à la prédications*, Editions du Cerf, Paris, 1994, pp. 72-74.

é a lógica inaugurada por Jesus, uma lógica que não atende à exterioridade, mas à “verdade do coração”. A ternura pertence à ordem axiológica, ao ser aretológico, e não ao “ter”, exigindo uma “máxima transparência”, como deverá ser timbre na humanização.¹⁷

A humanização, segundo o paradigma do Bom Samaritano, realiza-se pela ternura como caminho de Desvalidos, “fazendo” apelo a três vias ou direcções entrelaçadas entre si: “o ser”: centração sobre si mesmo que leva ao reconhecimento do “*humus*”; o “amar, descentração do Samaritano face ao Outro e os outros pela “comocção das vísceras”, o “adorar” ou a supercentração face ao absolutamente outro (Deus-Pai). A ternura exige antes de mais os demais e que a pessoa se conheça a si mesmo. As *conditiones sine qua non*, da realização da ternura, no plano antropológico, são: transparência, empatia e liberdade.

3. O OUTRO, NA PARÁBOLA DO BOM SAMARITANO, COMO PROXIMIDADE

A Parábola do Bom Samaritano é uma óptica do divino no humano de tantos desvalidos da vida. O eu descrito na obra levinasiana não é o eu da vida moral, na procura da vida realizada, procura que, como refere Ricoeur, passa pela prova da norma; mas um eu prévio, transcendental, que é passividade, que é «O outro em mim» - «a alma é o outro em mim». Assim, na parábola do Bom Samaritano, a alma do Desvalido no Caminho será a esplancofania do Samaritano.

Em nosso entender, contudo, isto não significa que, partindo dos textos do autor, não seja possível encontrar um caminho que permita uma fundamentação da ética normativa. A parábola do Bom Samaritano não fundamenta uma ética da “vida boa” (aretologia teleológica), nem muito menos uma “ética deontológica”, à maneira de Kant. Naturalmente, na parábola do Bom Samaritano encontra-se explicita uma fenomenologia religiosa, caracterizando-se por uma nova ética, a que denomino “moral plesiológica”.

Como se pode ler em *Totalité et Infini*, no seu momento original a relação eu-mundo não é concebida em termos de conhecimento, mas de “fruição”. A parábola do Bom Samaritano fala-nos da fruição dos salteadores, bem como da actuação legalista do Sacerdote e do Levita.

Com palavras do autor: «a relação do homem com o mundo material não é a negatividade, mas fruição e prazer de viver». As coisas do mundo não se apresentam primariamente como objectos a conhecer mas, antes, «objectos de fruição». Citando: «as coisas [...] são sempre, numa certa medida, – e mesmo os martelos, as agulhas e as máquinas objectos de fruição, oferecendo-se ao gosto», pelo que se apresentam como «alimentação».¹⁸ Estar no mundo é pois viver no mundo: viver em e viver de... E, nesta parte da obra, Lévinas utiliza uma expressão que para o nosso objectivo é sintomática: «vivemos de “boa sopa”, de ar, de luz, de espectáculos, de trabalho, de ideias, de sono, etc...». Viver no mundo não é viver num

17 Cf. ADRIANO, J. “A Caridade e a ética da vida”. *Lúmen*, 7, 2001, p. 40.

18 *Ibidem*, p. 83.

exílio, mas sentir-se bem, sentir-se em casa, frui-lo porque ele é bom. O Desvalido no Caminho sentiu-se em casa, na morada da conduta de um Samaritano bom, que se tornou em Bom Samaritano, pela “deliberação esplancnofânica”. Como já uma vez referimos, este modo de conceber o mundo como um valor com o qual o eu se relaciona em termos de fruição, de alimentação, faz lembrar a narração bíblica, fonte inspiradora do filósofo, segundo a qual Deus, ao fim de cada dia de criação, considerava que «tudo era bom»; por outro lado, também recorda que as primeiras palavras que Deus dirigiu ao homem, na mesma narração, foi para lhe dizer que podia comer do fruto de todas as árvores.

Viver a vida significa viver uma relação de independência dependente do mundo; sem independência, sem estar separado do mundo, não pode o ser humano lançar-se na sua conquista, mas, por outro lado, essa independência não é radical porque ele tem necessidade do mundo para viver; sem ele, não pode viver. Ter a relação com o mundo em termos de fruição é reconhecer o mundo como um valor, como uma realidade boa e que vale a pena possuir; para a qual o eu tende e procura dominar, assimilar. Procurar mergulhar no mundo é próprio do eu. O Samaritano mergulhou no mundo do Desvalido, porque lhe deu uma “morada esplancnofânica”, pela comoção das vísceras (*rahamim*).

O que acontece, contudo, é que o eu não está sozinho no mundo. Para Lévinas o eu está anarquicamente perante o outro em cujo rosto está escrito: «não matarás!», o que exige uma análise da relação eu-outro. Este mandamento está implícito na parábola do Bom Samaritano, muito embora suplantado pelo sentido ético-religioso da responsabilidade de alteridade.

O outro apresenta-se perante o eu, não como objecto que está à sua medida mas, numa total desmedida, como inabarcável. O outro não é, primeiramente, objecto do conhecimento; ele escapa sempre às tentativas de redução a objecto, surge como altura ou como miséria, mas nunca como estando à mão, como objecto de que o eu se pode apossar. A relação eu-outro é, segundo Lévinas, assimétrica. Na linguagem com que o autor se exprime em *Totalité et Infini*, o olhar com que o rosto do Outro me olha e o olhar com que o eu o olha têm um «desnívelamento metafísico. Outrem é metafísico», pelo que não se identifica com a imagem que o eu possa ter dele. «Ele produz-se à medida – ou à desmedida – do Desejo e da bondade corno dissimetria moral do eu e do outro».¹⁹ O outro resiste a todas as tentativas de domínio, ele surge na sua exterioridade como rosto e «o rosto é presença viva, ele é expressão». O Desvalido vê-se no rosto do Samaritano e vice-versa, apesar da assimetria que o Outro impõe. O rosto não é uma máscara, uma fachada inerte à disposição do observador. Sendo expressão, o rosto desfaz «a forma em que o essencial, expondo-se como tema, se dissimula por aí mesmo. O rosto fala. A manifestação do rosto é já discurso». O Outro é rosto e, quando o rosto do Outro se apresenta, é já palavra inteligível que, na sua exterioridade, diz: «não cometerás assassínio» e cuidarás de Mim, como o Desvalido (Jesus Cristo) cuidará daqueles que estarão no Juízo Final, questionados pela misericórdia e não pela

¹⁹ *Ibidem*, p. 273.

justiça. Por isso «a essência do discurso é ética» e o começo do discurso, da linguagem, como dirá mais tarde Lévinas, é mandamento. A essência da parábola é o mandamento plesiológico e poético de um Samaritano. Estamos aqui perante a palavra, o discurso, que não é o *logos* grego, mas o *dabar* hebraico, palavra, ordem que exige resposta. A resposta será o “cuidado plesiológico”.

O surgimento do Outro, como vulnerabilidade, será a vida da minha responsabilidade, que revela a finitude numa dimensão ética, porque o Homem não pode ilibar-se da chamada suplicante e exigente do Rosto do outro Homem. Esta proximidade não se revela com carácter espacial, mas sublinha, naturalmente, o carácter

contingente desta relação, porque próximo é o primeiro que chega²⁰. O próximo mais próximo, segundo a interpretação da parábola, pela leitura de Lévinas, é aquele que chegou primeiro. Foi o *quidam homo*, que descia de Jerusalém para Jericó, que caiu às mãos dos salteadores que O despojaram e abandonaram, deixando “meio – morto”. A proximidade consiste em estar abraçado a um próximo, que é estranho, desvalido ou vulnerável, um absolutamente Outro.

O próximo é o desenraizado, o apátrida, o exposto ao frio e ao calor das estações, o que, em suma, está despido de dignidade ou de valor, aquele que é Desvalido e vulnerável. O próximo, mais próximo da parábola, como Desvalido no Caminho gerou a proximidade de um Samaritano. E a proximidade é ditada, não pela distância, pelo espaço ou pelo tempo, de que o seu ser, como “vulnerável”, me incumbe, me acusa de uma falta, que não cometi livremente, obrigando-se a um despojamento de si mesmo, para cuidar do Outro como frágil.²¹

A vulnerabilidade é uma proximidade de proximidade, com o Outro, e a proximidade é uma vulnerabilidade do Samaritano. Daqui se infere que a vulnerabilidade do Outro (*quidam homo*) será um “aniquilamento plesiológico”. Surge como um *proprium* plesiológico do Desvalido no Caminho da vida²².

O Sacerdote e o Levita significaram uma ruptura de solidariedade com o Outro (semi-morto). O Outro (desvalido) está próximo, provoca no Samaritano a questão ética, leva-me para além da minha vontade e da minha consciência, desperta-me para a responsabilidade, que se expressou na atitude do Sacerdote e do Levita, como distância do vulnerável²³.

Foi o Outro (desvalido) que apareceu primeiro no caminho da proximidade, tendo levado o Samaritano (vocação do cuidado) à proximidade, acolhendo-O e respondendo aos Seus apelos. Estes apelos do vulnerável são os cuidados (colocou as ligaduras, e aplicou o azeite e vinho). A proximidade surge como relação sem relação não mediada, na imediatez do Outro, que é subjectividade anárquica como implicação, recepção e

20 LÉVINAS - Du Sacré au saint, Minuit, Paris, 1977 p. 106

21 MENESES, R. D. B. - *O desvalido no Caminho. O Bom Samaritano, como paradigma da Humanização em saúde*, Edições Passionistas, Santa Maria da Feira, 2008, pp.124-125.

22 MENESES, R. D. B. - *O desvalido no Caminho. O Bom Samaritano, como paradigma da Humanização em saúde*, p. 134

23 *Idem*, p.134

aceitação vulnerável, que vem a mim (Samaritano), como aquele que presta cuidados,

significando mais do que a origem e mais do que a consciência²⁴. A proximidade não é um estado, nem um repouso, será precisamente inquietude, não - lugar, fora do lugar e do repouso, que perturba a calma da não localização do ser, que se torna “repouso”.

A proximidade converte-se em sujeito, chega ao superlativo, quando desencadeia a “inquietude” que não cessa, convertendo-se em única e, desde este momento, esquecendo-se completamente da reciprocidade. A proximidade é vulnerabilidade, fazendo com que esta seja uma plesilogia quenótica. Na vulnerabilidade há quenose do sujeito. O “aniquilamento plesiológico” é a quenose da vulnerabilidade, que teve o seu epílogo no Gólgota, pela Paixão e Morte, e apresentou o seu prólogo no proto - evangelho da Cruz: parábola de Bom Samaritano²⁵.

A proximidade não está no saber e tão pouco na reciprocidade. A proximidade é não – indiferença à presença do Outro, que me olha. A proximidade é presença do vulnerável (semi-morto), como Desvalido, que olha e chama o Samaritano. Cuida de mim! ...É o mandamento. A proximidade tem dois acusativos: vulnerabilidade e cuidado

A proximidade é o movimento em direcção ao Outro (vulnerável), sem preocupação do movimento de volta, porque houve um “movimento esplanofânico” do Samaritano. Este foi em direcção ao Outro porque O (desvalido) viu, aproximou-se e acolheu-O sem se preocupar pelo “movimento” do regresso²⁶.

A proximidade do vulnerável cria-me uma ordem (pela ética normativa) e vivencia-me, pelos cuidados, pela “esplanofania plesiológica” (acção da misericórdia ao próximo), actualizando uma aretologia soteriológica. A proximidade é a soterologia da vulnerabilidade pelo cuidado. A proximidade é “dar prioridade “ao vulnerável. Assim, o “outro”, segundo a parábola do Bom Samaritano, poderá significar uma xenoplesilogia.

4. TRANSCENDÊNCIA NA PARÁBOLA DO BOM SAMARITANO

Mas, o “ex-sistire”, quer dizer, estar em relação com Deus, ser amado por Ele, o “adorar” é “tapar-se a boca”, reconhecendo o mistério do homem e do totalmente Outro e, proclamando, como – *Homo Viator* – a sua infalibilidade, na ternura do Samaritano. A humanização parece ser a ternura de adorar, a ternura do ser e do amor, para viver a “ternura do coração”.

24 COSTA, M.L. - *Lévinas: uma introdução*, Editorial Vozes, Petrópolis, 2000, p. 170

25 MENESES, R. D. B. - *O Desvalido no Caminho. O Bom Samaritano, como paradigma da Humanização em saúde*, p. 135

26 MENESES, R. D. B. - *O Desvalido no Caminho. O Bom Samaritano, como paradigma da Humanização em saúde*, p. 136

Todo o rosto da humanização constitui, para aquele que tem os olhos do coração, uma epifania misericordiosa da vida de Deus, um sinal da sua presença e do seu “amor” (*caritas*). Toda a realidade e todo o rosto misericordioso (Samaritano) constituem esta epifania do Outro.

A parábola do Desvalido no Caminho é sinónimo desta revelação pascal e escatológica, porque tem a sua origem numa pergunta sobre a “vida eterna” de um – *nómikos* –. A imagem da ternura, tira-se da actuação de Jesus, confirmada pela sua mensagem e, sobretudo, pelo mandamento novo do amor, que Jesus faz com que o “*nómikos*” o refira, antes de narrar o “comportamento exemplar” (terno) do Samaritano e que traduz, pela misericórdia, na relação entre a antiga e a nova Aliança, Vive-se na passagem de um “coração de pedra” (*Toráh*) para um “coração de carne” (sermão do Monte).

A parábola do Bom Samaritano descreve a forma particular de encarnação do amor ao próximo. Tal como, na narrativa do Juízo Final, e como narra Marcos (9, 41), que valoriza qualquer copo d’água dado ao menor de todos, ela consiste no socorro concreto prestado a pessoas em necessidade.

Dar de comer, dar de beber, cuidar, visitar, vestir o Outro (desvalido no caminho), que está aí diante de mim, em necessidade, é a concreitude plesiológica da aretologia poética, elevada no Juízo.

A parábola do Bom Samaritano é um anúncio de esperança, de fé e de caridade, tal como se expressam na audição, recitação e decisão ao serviço de um Desvalido no Caminho. Todos estes elementos definem uma aretologia agápica, que vem do Pai das Misericórdias, passando ao Desvalido no Caminho, Seu filho muito amado, para depois se entranhar na conduta poética de um Samaritano Bom. O comportamento exemplar do Samaritano vai de uma ética poética até a uma ética plesiológica. Terminando numa axiologia agápica.

O homem é uma natureza cósmica e imagem e semelhança de Deus. Isto faz com que a temporalidade da existência humana, unitária na sua raiz, ofereça no seu aspecto duas formas cardinais: primeiro – o “tempo contínuo” do viver intra-mundano, no qual se realiza ou fracassa sucessivamente, e segundo, o antes e o depois, o que na decisão e na intuição amorosa é fulguração instantânea; o segundo como “instante” da decisão autêntica e do encontro interpessoal, no qual se radicaliza repentinamente a vivência que o homem tem da sua peculiar implantação no fundamento da realidade²⁷.

Para amar é preciso amar a Deus - o amor a Deus é princípio e fundamento de todo o autêntico amor ao próximo, mas não é meio para “chegar” a este. O nosso eu só chega à sua plenitude ante o tu de Deus. Mas, para que a dilatadora ponte do amor de Deus alcance a eternidade, tem que ir apoiando-se em sucessivos pilares que são os do amor ao próximo. Quem assim ama, pode dizer: “eu sou contigo naquilo que nos permite ser nós mesmos” em nossa comum natureza de homens e no fundamento transcendente e único das nossas duas pessoas. A pressão do

27 *Ibidem*, p. 644.

mundo, a força da carne e a deformação egoísta do amor de si mesmo impedem, uma ou outra vez, que a mútua doação de ser, a mútua diafanidade e a mútua asunção do ser alheio logrem perfeição e permanência. O primeiro passo do amor de “co-efusão” deve ser um respeitoso reconhecimento da pessoa do outro. O segundo passo do amor “co-efusivo” é a obra de perfeição da pessoa do outro

O amor-perfeito tem que ser amor em Deus, e, portanto amor de Deus, caridade. É certo que de forma terrena há modos de amor humano diferentes da caridade; mas se o amor, ao outro homem, é de veras recto e profundo, na sua raiz será amor em Deus, e, portanto, participação do ser divino, não só por semelhança, mas também por composição. A última razão do amor ao próximo é, pois, Deus.

Mas, o amor humano só pode actualizar-se com certa perfeição na díade. Um “nós” que não seja “tu-e-eu” não pode passar de ser um nós cooperativo e programático. Mas a díade amorosa não é e não pode ser na vida do homem um ente único e fechado. Viver é ir constituindo distintas díades amorosas, uma cada vez que se produz o encontro com alguém a quem possamos chamar “amigo”. Todavia, a díade torna-se virtual e incoativamente aberta aos outros homens, a todos os homens. Por íntima exigência da nossa constituição, o que em nós é mais pessoal é também o mais universal. Chamando “tu” ao “outro”, dizendo ao outro, a sós com ele, uma palavra de amor, a criatura humana está proclamando a sua radical solidariedade ontológica com o seu Criador e com a criação inteira²⁸.

Entralgo tem uma ideia universalista do corpo humano, estudou-o intensamente, pois não só o refere à sua natureza cósmica, à intimidade pessoal e a Deus, mas também tenta sintetizar a filosofia e a ciência do corpo presente em toda a história do Ocidente. Como personalista, que é, investiga o que humaniza o nosso corpo, distinguindo-o do resto da matéria cósmica. Considera que «Dentro de uma teoria total da pessoa, o corpo representa um papel analisador, catalisador e limitador: analisa o fluxo contínuo de vivências e expressões em que a pessoa vive; cataliza a chegada de vivências ao nível da consciência (...) e limita o viver no espaço e no tempo»²⁹

A parábola do Bom Samaritano aponta para um espaço e tempo plesiológicos, que se caracterizam como espaço de alteridade e um tempo de prioridade ao Outro. É o tempo do outro, que encurta distâncias e é vizinho do Desvalido no Caminho. A parábola postula uma “corporidade de alteridade” na personagem do estrangeiro, diante do “semi-morto”. É uma corporeidade desvalida.

O Samaritano não sentiu a doença e a saúde do Desvalido como um mercado, mas antes como benefício, expresso, diante do estalajadeiro, por meio da justiça distributiva. Na sua relação social, a pessoa tem de ganhar a soberania, deixar-se ajudar e voltar-se para os seus semelhantes. Há um ícone na parábola do Bom Samaritano, dado que esta narrativa exemplar mostra a abertura de Cristo para com os Samaritanos (Lc 10, 25-37). O Desvalido no Caminho deixou-se ajudar pelo

28 Cfr. *Ibidem*, pp.686-687.

29 Cfr. ORIGES, N. - *La antropología médica de Pedro Laín Entralgo*. Círculo de Lectores, Barcelona, 2004, p.103.

Samaritano, o estrangeiro perante o Templo de Jerusalém. Trata-se, pois, de uma parábola “utópica”. O seu lugar é escatológico. É a parábola do Caminho, caminho soteriológico que começa nesta narrativa e termina na Paixão. Mas, também, aparece como “caminho plesiológico” do Samaritano ao Desvalido;

No domínio da transcendência, os grandes sofrimentos revelam ou não o sentido vivido da vida humana. A pressão da morte coloca em causa toda a pessoa. Assim, por maior força de razão, tornam-se importantes as respostas da fé para a saúde do ser humano. A Transcendência está representada na parábola do Bom Samaritano na figura do Desvalido no Caminho.

CONCLUSÃO

A pessoa estará viva na medida em que está interessada na vida e participa numa outra vida, confirmando a vida comum e abrindo-se, com todos os sentidos, à aventura da vida como a da parábola. Quanto mais amarmos a vida de modo incondicional e apaixonado e quanto mais nos expusermos às experiências da vida mais felizes seremos. Quanto mais amarmos a vida e quanto mais perdermos a timidez, mais experimentaremos as dores da vida, as surpresas, as preocupações e a morte da pessoa, que nós amamos. Quanto mais vivamente experimentarmos a fortuna da vida, mais normalmente será para nós a perda da vida pela morte. Quando não se ama mais, mesmo a si mesmo, quando nos tornarmos indiferentes e não partilhámos nada com ninguém, morremos. Paralisa-se o corpo vivente na apatia da alma. Esta é a morte da alma antes da morte física. Esta morte normalmente surge como consequência da morte da alma, já activada. Enquanto estás interessado, estás vivo. O Desvalido no Caminho estava interessado no Samaritano e este no “semi-morto”.

A vida humana é biológica tal como outra vida que a si mesmo se reproduz. A humanidade desta vida consiste no facto de que ela é recebida, afirmada e é, enquanto tal, uma vida interessada. A força para ser pessoa reside na total afirmação e no amor sem reservas desta frágil e mortal vida, porque vem de fora do Pai das Misericórdias.

A vida está no Caminho, tal como se afirma na parábola do *Homo Viator* (Lc 10, 25-37). Esta metáfora do Caminho é um prelúdio da Ressurreição porque “vai e faz o mesmo” na Paixão e Morte de Cristo.³⁰ Este Senhor ressuscitado será o caminho, a verdade e a vida. A morte é o caminho para a Ressurreição da Carne.³¹

A pergunta do *nomikós*, que fazendo para alcançar a *vida eterna*?, é a porta de entrada da narrativa do exemplo provocante da parábola do *Homo Viator* (Lc 10, 25-37) e, por outro, a saída para a Ressurreição da Carne, onde se inicia a vida eónica ou o tempo eónico.

30 Cf. BORGES DE MENESES, R.D. – “Do Desvalido ao Samaritano: a humanização em saúde”, in: *Eborensia*, XVIII, 2005, pp. 87-101.

31 Cf. COUTO A. – *Como uma Dádiva: caminhos de antropologia bíblica*, Universidade Católica Portuguesa, Lisboa, 2002, pp. 243-258.

Estamos tão habituados a viver de molde a realizar os nossos projectos e desejos, que urge satisfazer a todo o custo que, se ousássemos passar algum tempo a dar prioridade ao Outro (Desvalido no Caminho) – tempo plesiológico –, seriam tantas as surpresas que seguramente nem nos conheceríamos a nós mesmos.

Mas, segundo o tempo plesiológico, era nesse dia que verdadeiramente nos encontraríamos, encontraríamos Deus e seríamos encontrados por Deus, que, após a Ressurreição da Carne, solenemente declara: “Todas as vezes que o fizestes a um destes meus irmãos, os mais pequenos, foi a Mim que o fizestes” (Mt 25, 40). Para chegarmos à Ressurreição da Carne teremos que passar pelo espaço-tempo plesiológicos, onde encontraremos o evento do Desvalido, através da Sua prioridade (tempo plesiológico) e da Sua proximidade (espaço plesiológico). A parábola do Bom Samaritano apresenta-se como a “porta de entrada” do tempo plesiológico, que se estabelece na pergunta do *nomikós*: que fazendo para alcançar a Vida Eterna, que é a verdadeira vida.

Naturalmente, a vulnerabilidade é uma “quenose” e surge como aniquilamento do ser, do agir e do fazer. Jesus Cristo não escapou ao “aniquilamento ou à “quenose”, no Golgota. A parábola do *Hom -Viator* é eticamente um prólogo da vulnerabilidade de Deus-Pai, em Jesus Cristo. A vulnerabilidade implica uma correlação intersubjectiva, onde se encontra o patético do agir, do estar, do ser e do fazer. Daqui que, segundo a fenomenologia bíblica, a vulnerabilidade teve uma morada (conduta humana frágil), onde habita a falência do estar até ao fazer, surgindo como uma vivência plesiológica representada no Samaritano. Fenomenologicamente, a vulnerabilidade diz uma relação plesiológica pela conduta poiética. Não necessita de imperativos teleológicos (ética nicomaqueia) nem de imperativos categóricos (deontologismo kantiano), dado que é a verdadeira debilidade, como, na ordem da economia soteriológica, esteve no pretório de Pôncio Pilatos. O *Ecce Homo* é a vulnerabilidade suprema da “esplancnofania poiética” do Pai das Misericórdias. Esta vulnerabilidade, além de ter um prómio na parábola do Bom Samaritano, verificou-se na flagelação, segundo S. João, encontra-se realizada desde a passividade da passividade até à proximidade do Samaritano ao Desvalido. Este é o Rosto da fragilidade do ser ao fazer.

A vulnerabilidade, como nota soteriológica, implica uma relação dual de cedências, como se concretiza na parábola. Assim, encontramos o Samaritano, que se tornou numa vulnerabilidade passiva, porque o Desvalido no Caminho era um ser activo, ao despertar naquele a “esplancnofania poiética”³².

A vulnerabilidade traz consigo xenologia ou a dimensão da estranheza do agir e do fazer. É uma xenologia poiética. A vulnerabilidade participa deste cuidado xenológico. Para o mesmo pensador, segundo a parábola do Bom Samaritano, será possível uma “teologia da vulnerabilidade”, caracterizando-se pelo papel do estranho na doação e serviço da fragilidade do Outro. O agir e o fazer implicam “con-

32 BORGES DE MENESES, R. D. - *O Desvalido no Caminho. O Bom Samaritano, como paradigma da Humanização em saúde*, p. p. 202-203

dutas quebráveis”, como encontramos nas personagens da parábola: salteadores, Sacerdote, Levitas, Samaritano e “semi-morto”.

A vulnerabilidade é uma qualidade vivencial do Desvalido, e este é *per naturam suam* vulnerável. De facto, a “comoção das vísceras” do Samaritano é uma dimensão plesiológica da vulnerabilidade, uma vez que esta origina aquela³³.

Segundo o sentido fenomenológico, a vulnerabilidade tem tanto de solidariedade, quanto esta daquela. É uma necessidade plesiológica que vem do sentido axiológico-ético da vulnerabilidade de um Desvalido no Caminho. Esta é a parábola da vulnerabilidade, porque descreve um Desvalido na sua “debilidade soteriológica”.

33 BORGES DE MENESES, R. D. – “O Vulnerável segundo a parábola do Bom Samaritano”, p.301

Paweł Czarnecki

Faculty of Aeronautics, Technical University of Košice, Slovakia

Mária Marinicová

Obraz współczesnej rodziny - problemy i przemiany / *View of a modern family - problems and changes*

Abstract

The aim of this scientific study is to point to some problems and transformations that occur and occur in the contemporary family as well as to show how the social transformation has created new conditions for the functioning of Slovak families - and brought with them new opportunities for family development (new life situation and new living conditions). This scientific study also presents changes in behavioral patterns in family, partner and parental relationships and presents the situation of an incomplete family - families of single mothers or fathers in Slovakia.

Key words: Family, incomplete family, marriage, family education, divorce rate, responsibility.

SŁOWO WSTĘPNE / WSTĘP

Przemiany społeczno-ekonomiczne, przemiany polityczne, przekształcenia środowiska naturalnego, w tym zmiany w środowisku naturalnym spowodowane działalnością człowieka – to wszystko w zasadniczy sposób odcisnęło swoje piętno na wszystkich aspektach funkcjonowania współczesnego społeczeństwa a co za tym idzie wpłynęło także na sposób życia i strukturę rodziny jako takiej. Albowiem sama instytucja rodziny przechodzi radykalne przeobrażenia – od tradycyjnej rodziny patriarchalnej poprzez rodzinę nowoczesną aż do rodziny postmodernistycznej. Rodzina jest skomplikowanym systemem złożonym z elementów, które wspólnie tworzą całość. W obrębie tego systemu rodzinnego tworzą się specyficzne podsystemy: podstawowy podsystem małżeński (mąż-żona), następnie rodzicielski (rodzice-dziecko) a na końcu podsystem rodzeństwa. Podstawowym systemem rodziny jest podsystem małżeński, który pełni najważniejszą funkcję – funkcję stabilizacyjną na wszystkich etapach rozwoju rodziny (Sobotková 2007).

To czy rodzina odnosi sukces albo ponosi porażkę zależy od całokształtu więzi między żoną a mężem, od umiejętności wytworzenia partnerskiego i dobrze funkcjonującego związku małżeńskiego. Tak więc rozwój rodziny zależy od umiejętności wspólnego podejmowania decyzji przez małżonków, od umiejętności rozwiązywania problemów, sporów czy sytuacji konfliktowych na zasadzie porozumienia i dialogu, od umiejętności planowania wspólnej rodzinnej przyszłości. Rozwój rodziny zależy od tego, czy małżonkowie tworzą i budują taki związek, który zaspakaja zarówno potrzebę bezpieczeństwa jak i potrzebę bliskości i intymnej więzi między kobietą a mężczyzną. Cały ten system pozytywnej albo negatywnej komunikacji między małżonkami ma decydujący wpływ na rozwój umysłowy i społeczny ich dziecka/dzieci. „Rodzina jest właśnie tym miejscem, w którym miałyby dojść do współpracy na linii ciało-dusza-społeczeństwo” (Klimová, 2014, s. 40). W kontekście postępującej modernizacji i industrializacji, Sopóci (2001) stwierdza, że zmianie uległy funkcje rodziny a państwo częściowo zaczęło wyręczać rodzinę w wielu jej funkcjach. Również Matoušek (1997) podziela opinię, że era nowoczesności przyczyniła się do tego, że uległy rozluźnieniu więzi rodzinne i środowiskowe a osłabieniu uległy więzi człowieka współczesnego jako jednostki z instytucją rodziny, ze społecznością lokalną czy z instytucjami religijnymi i kościelnymi. Jednakże ceną za „wyzwolenie“ jednostki od szeregu wartości i norm grupowych jest paradoksalnie znaczące podporządkowanie jednostki wobec biurokratycznego aparatu państwa i jego biurokratycznych dyrektyw i reguł. Innymi słowy życie współczesnego człowieka podlega szeregu biurokratycznych regulacji. Co więcej reguły i dyrektywy współczesnego państwa biurokratycznego nie są dostatecznie ze sobą zharmonizowane i nie tworzą jednego spójnego systemu. W ten sposób system biurokratyczny osłabia zadania wychowawcze i społeczne współczesnej rodziny. W związku z powyższym, współczesna rodzina charakteryzuje się następującymi cechami (De Singly, 1999, s. 10): 1. większa zależność od państwa, 2. większa niezależność od kręgu najbliższych krewnych czy od kręgu najbliższej rodziny, 3. większa niezależność małżonków w rodzinie.

W odróżnieniu od tradycyjnej rodziny patriarchalnej, współczesna rodzina charakteryzuje się znacznym rozwojem autonomii członków rodziny. O ile w przeszłości relacje rodzinne oparte były również na stosunkach podmiotowych – decydował hierarchiczny układ relacji między członkami rodziny a co za tym idzie istotna była prawna zdolność do dziedziczenia majątku (wartość ekonomiczna rodziny), o tyle współcześnie podstawą istnienia i rozwoju rodziny są wzajemne relacje między mężem a żoną oraz relacje między rodzicami a dziećmi. Równouprawnienie płci/równość genderowa jest jedną z podstawowych zasad porządku prawnego Unii Europejskiej. Tradycyjne role płci w rodzinie przestały już obowiązywać. Kobiety uzyskały możliwość samorealizacji zawodowej i aktywnie weszły na rynek pracy. Co za tym idzie kobiety stają się finansowo niezależne od mężczyzn oraz coraz częściej zdobywają one wykształcenie i zrównują się w ten sposób z mężczyznami. W miarę modernizacji i rozwoju społecznego, zmienia się pozycja i miejsce kobiety i mężczyzny w rodzinie. Jakość związku małżeńskiego jest uwarunkowana od własnej wartości - osobowości kobiety i mężczyzny, którzy zawierają związek małżeński. Szczególnego znaczenia odgrywa własna wartość -

osobowość kobiety i mężczyzny w przypadku niepełnych rodzin. Innymi słowy poczucie własnej wartości-samoocena, pozycja a co za tym idzie funkcjonowanie samotnego mężczyzny/ojca z dzieckiem oraz poczucie własnej wartości-samoocena, pozycja a co za tym idzie funkcjonowanie samotnej kobiety/matki z dzieckiem jest decydująca dla funkcjonowania niepełnych rodzin.

STRUKTURA RODZINY NA SŁOWACJI

Przez strukturę rodziny rozumiemy: rodzinę jako małą grupę społeczną, której członków łączą silne więzi społeczne i uczuciowe a w której szczególnie znaczenia nabierają tutaj takie czynniki jak wzajemne relacje emocjonalne między członkami rodziny i ekspresja osobowości członków rodziny, kolejność urodzenia dziecka i układ płci w rodzeństwie, zróżnicowanie wiekowe oraz stan liczebny rodziny. Ponadto strukturę rodziny określa podział ról i pozycji poszczególnych członków rodziny (pozycja autorytetu w rodzinie, struktura władzy i podział czynności). Spójność rodziny i jej dobre funkcjonowanie zależy od wzajemnych relacji i sposobu komunikowania się członków rodziny między sobą. Role rodzinne takie jak powtarzające się wzorce zachowania i powtarzające się wzorce aktywności umacniają w sposób istotny więź rodzinną i przyczyniają się do wytworzenia rodzinnej atmosfery. Wspomniane bezpośrednie i spontaniczne interakcje pomiędzy członkami rodziny, rodzinne wzorce zachowań oparte na pozytywnej komunikacji oraz budowanie właściwy klimatu rodzinnego opartego na przynależności i więzi emocjonalnej – wszystko to składa się na tzw. dynamikę życia rodzinnego (Sobotková, 2007).

Związek kobiety i mężczyzny leżący u podstaw rodziny i małżeństwa to niezwykle długi okres dziejów kultury ludzkiej a na przestrzeni wieków nastąpiły zasadnicze zmiany w funkcjach jak i w strukturze rodziny podobnie jak w nastąpiły zasadnicze zmiany w strukturze społecznej oraz doszło do zmiany funkcji społecznych. Badania nad rodziną zajmują się takimi zagadnieniami jak pozycja, miejsce i rola kobiety i mężczyzny w społeczeństwie. Wiele badań związanych z problematyką genderową z zagadnieniami płci ukierunkowały swoje zainteresowania przede wszystkim na zjawiska związane z procesem socjalizacji ról społecznych związanych z płcią – a więc poprzez kształtowanie i narzucanie przez społeczeństwo odpowiednich norm, sposobów zachowania się, wartości, wzorów ról – wzorce społeczne bycia kobietą i bycia mężczyzną oraz jaki ma być model rodziny.

Według opinii Klimovej (2014), rola matki w rodzinie jest niezastąpiona – albowiem jej rola w całym procesie wychowania i rozwoju dziecka jest największa a silna naturalna więź macierzyńska matki z dzieckiem w okresie niemowlęcym ogranicza do pewnego stopnia mężczyznę w roli ojca. Natomiast rola ojca w rodzinie jest niezastąpiona przy zapewnieniu matce i dziecku bezpieczeństwa i stabilności. Matki/Kobiety w rodzinie są tak samo nie do zastąpienia jak ojcowie/mężczyźni w rodzinie, ale w procesie wychowania dziecka niezbędne jest przede wszystkim wzajemne uzupełnianie i dopełnianie się kobiety/matki i mężczyzny/ojca. Albowiem bez komplementarności płci nie może dobrze funkcjonować rodzina. Należy podkreślić, że rodzina nie jest żadną szablonową kompozycją – pewną ograniczo-

ną w przestrzeni strukturą, która skupia kilka osób, ale jest opowieścią o ludzkiej wspólnotcie w czasie.

Skład, liczebność rodziny oraz formy współżycia rodzinnego rozwijały się w zależności od danych potrzeb społecznych. Dzieje rodziny prezentują w encyklopedycznym zarysie rozwój instytucji rodziny na przestrzeni wieków oraz przemianę struktury i funkcji rodziny w poszczególnych okresach historii. W obecnej dobie charakterystycznym rysem słowackiej rodziny jest tradycjonalizm w obszarze życia rodzinnego (silna pozycja i autorytet tradycyjnej rodziny). Innymi słowy, rodzina jest postrzegana jako wartość naczelną w świadomości Słowaków a rodzina jest tym miejscem, w którym dzieci zostają względnie długo pod opieką rodziców. Kolejnym charakterystycznym rysem słowackiej rodziny jest konserwatyzm a mianowicie wskaźnik zawierania małżeństw jest stosunkowo wysoki, większość dzieci rodzi się w rodzinach tworzonych przez związki małżeńskie a zdecydowaną większość rodzin na Słowacji tworzą rodziny pełne. Religijność – słowackie rodziny wykazują silne przywiązanie do tradycji religijnych i kościelnych a kodeks moralności chrześcijańskiej wciąż stanowi wzorzec zachowań i wartości w słowackich rodzinach. Zgodnie z twierdzeniem o pełni możemy jednoznacznie zdefiniować rodzinę pełną i rodzinę niepełną. A mianowicie rodzina pełna to taka rodzina, która składa się z rodziców (dwoje dorosłych osób różnej płci) oraz z ich dzieci. Rodzina pełna zapewnia optymalne warunki dla rozwoju współżycia rodzinnego. Albowiem narodzenie się dziecka w rodzinie oznacza między innymi fakt, że rodzina spełnia jedną z podstawowych swoich funkcji – funkcję prokreacyjną. Natomiast rodzina niepełna to taka rodzina, w której dziecko wychowywane jest przez jednego z rodziców. W większości przypadków chodzi o niepełną rodzinę z jednym rodzicielem – najczęściej samotną matką albo samotnym ojcem. Do niepełnej rodziny zaliczamy również rodziny w których doszło do rozvodu rodziców, śmierci jednego z rodziców, ale także rodziny bezdzietne. (Gabura, 2012).

Rodzina stanowi podstawową jednostkę społeczną a każda rodzina przechodzi na ogół podobne fazy rozwoju: zawarcie małżeństwa, narodziny pierwszego dziecka, narodziny drugiego dziecka, wstąpienie dziecka do szkoły, a kończy się to zazwyczaj osiągnięciem przez dziecko pełnoletności i jego usamodzielnieniem i wyprowadzeniem się dziecka z domu rodzinnego/ opuszczenie gniazda rodzinnego. Powyższe fazy rozwoju rodziny nie muszą dotyczyć rodzin niepełnych czy rodzin z jednym rodzicem. Albowiem rodziny z jednym rodzicem powstają najczęściej w wyniku rozvodu w rodzinie – gdy jedno z rodziców odchodzi, Kolejną przyczyną powstania rodziny z jednym rodzicem jest strata w rodzinie – gdy jeden z rodziców umiera. W dalszej kolejności dochodzi do powstania rodziny z jednym rodzicem – gdy dziecko się rodzi w związku pozamałżeńskim. Część obywateli żyje razem pozostając w nieformalnym związku partnerskim i nie jest zainteresowana zarejestrowaniem nieformalnego związku partnerskiego jako związku małżeńskiego. Konsekwencją powyższego stanu rzeczy jest zwiększenie się liczby dzieci rodzących się w związkach pozamałżeńskich.

PODZIAŁ RÓL W RODZINIE

Wraz z kształtowaniem się nowoczesnego społeczeństwa zmienia się tradycyjny (męski i kobiecy) - podział ról, zadań i obowiązków wewnątrz rodziny. Jankovský (2003) stwierdza, że małżeństwo jako element składowy rodziny - jest jednym z najbardziej narażonym na wstrząsy i uderzenia elementem. Albowiem życie małżeńskie jest swoistym procesem ciągłego rozwoju więzi interpersonalnych między dwiema osobami a co za tym idzie małżeństwo jako swoista forma długotrwałych interakcji w czasie i przestrzeni między dwiema osobami podlega ciągłym przemianom tak jak całe nasze życie. Jakość i trwałość życia małżeńskiego zależy przede wszystkim od cech osobowościowych kobiety i mężczyzny, którzy wstępują ze sobą w związek małżeński. Sens związku małżeńskiego polega na tym, że tworzy się między dwoma osobami głęboka i ważna więź i intymny związek oparty na wzajemnym uczuciu i partnerstwie. Jednakże małżeństwo jako związek kobiety i mężczyzny, którzy jako rodzice przekazują życie i wychowują dzieci ulegało w ciągu wieków nieustannym zmianom a co za tym idzie zmieniała się rola matki i ojca oraz dzieci w rodzinie. W przeszłości dziecko było często traktowane w kategoriach ekonomicznych – jako siła i pomoc – dodatkowa siła robocza - którego praca poprawi sytuację materialną całej rodziny. Jednakże i dzisiaj nadal w wielu rodzinach dziecko jest traktowane również w kategoriach ekonomicznych – ale jako ciężar i brzemień dla całej rodziny (Šrajter, Musil, 2008). To współczesne postrzeganie dziecka jako obciążenia dla budżetu rodziny zasadniczo wpływa na spadek urodzeń a co za tym idzie rośnie udział rodzin małodzieńskich (jednodzieńskich), a tym samym następuje spadek przyrostu naturalnego (deficyt demograficzny). Rodzice nie są w stanie właściwie reagować na potrzeby swoich dzieci, ponieważ sami nie mają tej wiedzy jak konstruktywnie i pozytywnie komunikować a co za tym idzie nie potrafią spokojnie, uważnie i z wrażliwością reagować na swoje dzieci. W tym kontekście Škoviera (2010) stwierdza, że mamy do czynienia z „bezsilnością wychowawczą rodziców“, czy z obniżeniem kompetencji rodzicielskich. Tożsamości kobieca i męska oraz wzorce kobiecości i męskości są kształtowane przez normy społeczne, takie jak normy etyczne, normy religijne i układ władzy. Normy i zasady społeczne wyznaczają kobietom i mężczyznom odmienne pozycje społeczne, różne role społeczne i wyznaczają im granice społecznie dopuszczalnego i akceptowanego działania. Inny był stosunek do kobiety i mężczyzny w średniowieczu, inne wyobrażenie na temat ról i zadań kobiecych i męskich w średniowieczu a inny był także wizerunek kobiety i mężczyzny w średniowieczu a zupełnie inny był stosunek do kobiety i mężczyzny, zupełnie inne wyobrażenie na temat ról i zadań kobiecych i męskich w epoce industrialnej czy w nowoczesnym – współczesnym społeczeństwie. Historia relacji międzyludzkich związanych ze płcią i seksualnością ujawnia niezmiennie umacnianie się systemu dominacji mężczyzn i jego powielanie na przestrzeni dziejów a ta męska dominacja dokonuje się za pośrednictwem rodziny, Kościoła, szkoły i państwa. (Dudeková a kol. 2011).

Największy i decydujący wpływ w procesie kształtowania się osobowości dziecka wywierają rodzice. Innymi słowy rodzina pełni funkcje opiekuńcze - kształtuje

więzi emocjonalne dziecka i zapewnia mu bezpieczeństwo, pełni funkcje wychowawcze – przygotowuje dziecko do pełnienia różnych zadań społecznych i przekazuje mu wartości kulturowe (socjalizacja). Dzieci ze skonfliktowanych rodzin – czyli takich, gdzie dochodzi do ciągłych konfliktów między rodzicami, czują się niepewnie, często ogarnia ich smutek i często wstydzą się swojej rodziny przed innymi. Na kształtowanie się tożsamości dziecka oraz na znalezienie własnej pozycji w rodzinie oprócz otoczenia rodzinnego wpływa również dane środowisko społeczne – wpływy otoczenia zewnętrznego (nabywanie wiadomości z zewnątrz, oddziaływanie mass medii). Dziecko buduje swoją tożsamość w rodzinie i identyfikuje się ze swoją własną płcią/seksualnością oraz uczy się elementarnych praktyk i wzorów i norm zachowań w rodzinie za pośrednictwem rodzica tej samej płci. Natomiast rodzic płci odmiernej stanowi niejednokrotnie postawę kształtowania się wzoru kobiety albo mężczyzny dla dziecka a co może mieć wpływ na późniejszy wybór partnera. Jeżeli dziecko będzie miało negatywny obraz mężczyzny-ojca albo negatywny obraz kobiety-matki, to może dojść do zaburzenia tożsamości płciowej dziecka i do identyfikacji płciowej/seksualnej z osobą tej samej płci (homoseksualizm męski i kobiecy). Jednocześnie trzeba pamiętać, że podstawowa osobowość dziecka/jednostki oraz pozycja dziecka/jednostki w rodzinie jest kształtowana również przez normy społeczne i wzory kulturowe danego społeczeństwa (Gabura, 2012).

WYCHOWANIE RODZINNE

Współcześnie, rodzina stanowi nadal w wielu aspektach wartość niezastąpioną i nieodzowną w społeczeństwie. Ale jak nigdy dotąd współczesna rodzina jest uzależniona w dużej mierze od otoczenia społecznego a co za tym idzie jest w większym stopniu narażona na negatywne wpływy i działania ze strony świata zewnętrznego. W rodzinie dokonuje się proces socjalizacji i wychowania dziecka decydujący dla jego umiejętności komunikowania ze światem – z otoczeniem, a w toku socjalizacji, dziecko poprzez najbliższe wzory osobowe rodziców uczy się podstawowych zachowań społecznych i podstawowych ról społecznych. Dobrze funkcjonująca rodzina daje dziecku poczucie bezpieczeństwa i bezgranicznego zaufania poprzez swoją spójność wewnętrzną i stwarza w domu ciepłą i pogodną atmosferę rodzinną. Jedynie pogodne i ciepłe gniazdo rodzinne może zapewnić dziecku optymalne warunki rozwoju, opieki i wychowania. Albowiem to rodzina spełnia swoje podstawowe cele a mianowicie cele opiekuńcze i wychowawcze względem dziecka. Celem rodziny jest także zapewnienie optymalnych warunków życia i możliwości samorealizacji poszczególnym członkom rodziny.

Rodzina jest powołana, aby spełniać swoje zadania w ciągu całego życia. A mianowicie rodzina spełnia swoje funkcje prokreacyjne, społeczno-ekonomiczne (status), emocjonalne, socjalizacyjno-wychowawcze i profilaktyczne (regeneracja i odpoczynek). Celem wychowania rodzinnego jest wychowanie do wolności i wychowanie do odpowiedzialności a co za tym idzie wychowanie rodzinne musi zawierać w sobie katalog wartości, zasad i norm. Jedną z przyczyn powstawania problemów w rodzinie może być niewłaściwa relacja między jednym z rodziców a dzieckiem, w sytuacji kiedy ojciec lub matka jest skoncentrowany/a głównie na

swojej osobie i poświęca większość swojego czasu na realizację swoich celów życiowych – chodzi w tym przypadku o egoizm a co za tym idzie o swoisty infantylnizm rodziców. W takim przypadku rodzina nie jest zdolna wspólnie komunikować i rozwiązywać problemy. (Di Fellice, 1999). Dobrze funkcjonująca rodzina i odpowiedzialna rodzina buduje relacje rodzice-dzieci oparte na wzajemnym zaufaniu, oddziaływaniu i współdziałaniu. Co za tym idzie dobrze funkcjonująca rodzina zna zainteresowania, mocne strony, zdolności i umiejętności swoich dzieci. Co więcej dobrze funkcjonująca rodzina rozwija tak istotne w socjalizacji dziecka umiejętności komunikowania i współpracy w zespole/grupie (zasada solidarności społecznej).

Wychowanie dzieci we współczesnych czasach, we współczesnej rodzinie nie jest wcale oczywistością. Albowiem nie jest doceniana w dostatecznym stopniu funkcja wychowawcza rodziny. Niejednokrotnie mamy do czynienia z osobami, którym na pewnym etapie życia – na przykład w dzieciństwie – nie zapewniono dostatecznej opieki i wychowania albo w ogóle nie zapewniono im możliwości wychowania się w rodzinie. Coraz bardziej powszechna staje się tendencja do „przerzucania“ przez rodziców odpowiedzialności za wychowanie swojego dziecka na placówki opiekuńczo-wychowawcze takie jak współczesne żłobki, przedszkola i szkoły podstawowe. De Singly (2000) zwraca uwagę na tzw. drugą stronę medalu – na skutki uboczne zapewnienia opieki nad dzieckiem zgodnie ze obowiązującymi standardami i normami opieki i wychowania. Niejednokrotnie ten obowiązujący standard opieki nad dzieckiem stanowi doskonały pretekst i wystarczające usprawiedliwienie dla państwa aby ingerować w sprawy rodziny. Państwo opiekuńcze chcąc pomóc rodzinie za pośrednictwem całego systemu złożonego z opiekunów społecznych, pracowników socjalnych, doradców społecznych, mediatorów rodzinnych i ekspertów do spraw rodziny, w gruncie rzeczy znacznie osłabia nałożony na rodziców naturalny obowiązek wychowania dziecka. Co więcej ten system opieki państwa nad rodziną ma tendencję rosnącą. Ponadto postęp technologiczny (rewolucja informacyjno-cyfrowa) i rozwój społeczeństwa informacyjnego spowodowały, że wiele rodzin ma trudności w przystosowaniu się do funkcjonowania w społeczeństwie informacyjnym. Tak więc współczesna era postindustrialna przynosi nowe problemy społeczne dotyczące rodzinę. Albowiem odwrotna strona modernizacji/postępu może stwarzać warunki niesprzyjające rozwojowi rodziny a co za tym idzie wpływają na rozwój patologii w rodzinie. Zjawiska patologiczne w rodzinie wpływają negatywnie na rozwój dziecka, u którego może rosnąć frustracja i może narastać niezadowolenie z powodu złej sytuacji rodziny (niekorzystna sytuacja materialna albo kryzys wartości i wzajemnych relacji). Problemy rodziny i zła komunikacja rodziców z dzieckiem oraz nieodpowiednie metody wychowania dziecka mogą być źródłem konfliktów nie tylko między rodzicami a dzieckiem ale mogą spowodować dezintegrację wewnętrzną dziecka. Dlatego dla prawidłowego rozwoju dziecka oraz prawidłowego wychowania dziecka tak bardzo ważna jest dobrze funkcjonująca, oparta na partnerstwie pełna rodzina.

WSKAŹNIK ROZWODÓW JAKO CECHA SPOŁECZEŃSTWA NOWOCZESNEGO

W sytuacji kiedy nie spełniają się oczekiwania wzajemne małżonków – nie spełniają się wyobrażenia o wspólnym życiu, w sytuacji kiedy jeden z partnerów popada w uzależnienie (alkohol, narkotyki, hazard, pornografia, itd.), w sytuacji kiedy dochodzi do zaburzenia komunikacji między małżonkami, do przejawów nietolerancji oraz do powtarzających się konfliktów między partnerami w małżeństwie, wtedy rodzina całkowicie przestaje funkcjonować a co za tym idzie dochodzi do zupełnego rozkładu pożycia małżeńskiego i do rozpadu rodziny.

W ciągu ostatnich kilkudziesięciu lat panowało powszechne przekonanie, że rozpad małżeństwa oznacza egzystencjalną katastrofę dla rodziców i ich dzieci a rozchodzący się rodzice łądują na marginesie społeczeństwa. Z obawy o dobro dzieci nakłaniano obie strony – małżonków do mediacji i podjęcia prób ratowania związku małżeńskiego a co za tym idzie do zawarcia ugody i do utrzymania związku małżeńskiego. Starano się jak najdłużej utrzymać fikcję prawną małżeństwa dla dobra dzieci, przy tym starano się pomijać fakt, że niejednokrotnie dochodziło do zupełnego i trwałego rozpadu pożycia małżeńskiego a co za tym idzie do faktycznego rozpadu rodziny. Starano się utrzymać fikcję prawną małżeństwa za każdą cenę – a w ten sposób wystawiano dzieci i jednego z partnerów na ryzyko przeżycia kolejnych negatywnych traumatycznych sytuacji. Ale stopniowo zaczęło się kształtować społeczne przekonanie, że rozwód czy separacja są najlepszym i najbardziej humanitarnym sposobem zapobiegania krzywdzie dziecka w rodzinie oraz najlepszym rozwiązaniem trudności i problemów w rodzinie, w której nie istnieje już możliwość powrotu małżonków do wspólnego pożycia małżeńskiego. Rozwiązanie małżeństwa poprzez rozwód może rozerwać napięte między małżonkami relacje, obniża napięcie i agresję zwłaszcza jeśli dochodziło do aktów przemocy i wykorzystywania seksualnego. Długotrwały kryzys w małżeństwie przejawia się typowym wzajemnym oskarżeniem się partnerów, obrażającym zachowaniem i zniewagą, pretensjami, niezdolnością wspólnie rozwiązywać problemy, unikaniem kontaktu z członkami rodziny oraz innymi formami zachowania konfliktowego. Ogólnie uważa się, że rozpad struktury rodziny poprzez rozwód jest klęską w wymiarze psychologicznym, emocjonalnym, materialnym, ekonomicznym i społecznym. Co prawda do tej pory nie można było jednoznacznie wykazać bezpośredni związek między określonymi zaburzeniami w zachowaniu a postępowaniem rozwodowym, tym niemniej rozwód jest nieprzyjemną sytuacją dla obu małżonków a w przypadku dziecka rozwód jest bez wątpienia dla niego szczególnie traumatyzującym przeżyciem emocjonalnym. Dzieci źle znoszą rozwód, który może być traumą przez całe życie. Innymi słowy dziecko może przez lata zmagać się z sytuacją porozwodową. Dzieci z rodzin rozwiedzionych są narażone na większe niebezpieczeństwa i ryzyka niż dzieci z rodzin normalnych i pełnych. Jednocześnie dzieci z rodzin rozwiedzionych są z reguły mniej narażone na sytuacje traumatyczne niż dzieci z patologicznych rodzin, z rodzin, które w porządku prawnym wciąż są związkiem małżeńskim. Relacje dziecko-rodzice mają zasadniczy wpływ na przebieg całej procedury rozwodowej. Jeżeli relacje

między dzieckiem a rodzicami uległy zakłóceniu a dziecko stało się przedmiotem rozgrywek między skonfliktowanymi rodzicami (uzyskanie wyłącznej opieki i utrzymanie prawa rodzicielskiego w stosunku do własnego dziecka), tak w tym przypadku dziecko przeżywa „konflikt lojalności“ - czuje się zagubione i rozdarte (potrzebuje obojga rodziców) a w ostateczności zazwyczaj solidaryzuje się ze zdradzonym rodzicem. Co więcej niektórzy eksperci są zdania, że to właśnie chłopcy gorzej znoszą pierwsze lata tuż po rozwodzie niż dziewczęta. Chłopcom trwa dłużej pogodzenie się z daną sytuacją a gorzej dają sobie radę z powstałymi kryzysowymi sytuacjami i trudnościami, są często sfrustrowani a co za tym idzie są bardziej agresywni i wyrażają częściej swoje niezadowolenie. Rozwód jest traumatyzującym przeżyciem nie tylko dla dzieci ale również dla pozostałych członków rodziny, w tym rodziców. Albowiem rozwód sam w sobie ma na ogół długofalowy negatywny wpływ na tworzenie trwałych i stabilnych stosunków międzyludzkich. Rozwód wpływa nie tylko na relacje dziecka z rodzicami, ale na dorosłe życie dziecka, na jego relacje ze światem zewnętrznym, z innymi ludźmi. Przeżycia związane z rozwodem i konfliktami rodziców ma na ogół negatywny wpływ na jakość komunikacji interpersonalnej z otoczeniem i rodziną. Ponadto dochodzi na ogół do pogorszenia sytuacji materialnej i do obniżenia statusu społecznego rozbitej rodzinie (problemy mieszkaniowe, obniżenie poczucia bezpieczeństwa materialnego i finansowego, zagrożenie straty środków do życia, zagrożenie utraty pracy i dachu nad głową). Rozwód może również w negatywny sposób wpływać na życie zawodowe rozwiedzionych rodziców a może odbić się negatywnie na ich rozwijającej się karierze zawodowej (problemy z koncentracją w pracy, zmęczenie i stres spowodowane sytuacją konfliktową w rodzinie) (Gabura, 2012).

Niezależnie od tego, że współcześnie rozwód jest względnie częstym zjawiskiem społecznym a wiąże się z liberalizacją społeczeństwa, to rozwód zaliczyć trzeba do jednych z mocno stresujących sytuacji życiowych. Człowiek z natury potrzebuje zainteresowania, towarzystwa i bliskości drugiej osoby, zwłaszcza w sytuacji, kiedy doszło do zakłóceń i niestabilności w relacjach interpersonalnych z bliską osobą a co za tym idzie wynika potrzeba nawiązania nowych relacji interpersonalnych. Część ekspertów jest zdania, że sytuacja rozwodowa i porozwodowa jest bardziej skomplikowana dla osoby, rozwiedzionej niż dla osoby, która straciła partnera/partnerkę w przypadku jego/jej śmierci. Albowiem partner życiowy po rozwodzie nie straca się bezpowrotnie i ostatecznie, ale nadal żyje rzeczywistym życiem a jego istnienie tu a teraz ciągle nam przypomina fakt, że ponieśliśmy życiową porażkę a nieudane małżeństwo jest potwierdzeniem, że zawiedliśmy samych siebie i innych. Sytuacji kryzysowej jakim jest rozwód towarzyszy często wzajemna emocjonalna i fizyczna niechęć partnerów do siebie, chęć zemsty i odwetu, ale także poczucie beznadziei i przegranej, które może wywołać skłonności samobójcze a do końca może wywołać bardzo negatywne emocje wobec partnera (włącznie z chęcią fizycznego pozbycia się partnera). Rozwód może istotnie pogorszyć sytuację materialną i finansową jednego z rodziców (poważne problemy finansowe). Do trudnej sytuacji finansowej w rozbitej, niepełnej rodzinie dochodzi często z powodu niepłacenia przez jednego z rodziców zasądzonych przez sąd alimentów. (Matoušek, 2015). W chwili obecnej społeczne przekonanie, że rozwód ne-

gatywnie wpływa na rodzinę uległo na tyle osłabieniu, że rozwód stał się uregulowanym pod względem prawnym i dopuszczalnym sposobem ukończenia pożycia małżeńskiego (Levická, 2004). Biddulph (2011, s.179) stwierdza: „Rodzice, którzy się rozwodzą wciąż się uczą jak postępować odpowiedzialnie w sytuacji kryzysowej jakim jest postępowanie rozwodowe a wciąż się uczą jak mają postępować aby maksymalnie razem zadbać o wspólne dziecko po rozwodzie oraz wciąż się uczą jak postępować aby rozwód był dla dziecka jak najmniej bolesny“.

DANE STATYSTYCZNE NA TEMAT RODZIN NIEPEŁNYCH (WSKAŹNIKI)

We współczesnej rodzinie coraz częściej małżeństwo zastępowane jest przez nieformalny związek partnerski zwany kohabitacją. Kohabitacja - nieformalny związek partnerski bez ślubu – jest zjawiskiem, które coraz częściej występuje w demokratycznych krajach w tym również na Słowacji a jest przejawem szerszej zmiany wzorca życia rodzinnego i przemian zachodzących w społeczeństwie. Następujące tabele umożliwiają przegląd rodzin niepełnych na Słowacji i ukazują różne typy rodzin niepełnych w zależności od relacji wewnątrzrodzinnych, a mianowicie w zależności od tego czy brakuje matki albo brakuje ojca.

Według danych statystycznych najbardziej rozszerzonym typem rodziny niepełnej na Słowacji jest rodzina dwuosobowa, która składa się z samotnej matki albo samotnego ojca i z jednego dziecka (około/circa 49% ze wszystkich rodzin niepełnych). Więcej niż jedna trzecia rodzin to rodziny, w których samotny rodzic opiekuje się dwoma dziećmi a około/circa 13,6% tworzą rodziny, w których samotny rodzic opiekuje się trzema i więcej dziećmi.

Tab.1 Rodziny niepełne na Słowacji według liczby dzieci

Liczba dzieci	Rodziny niepełne (samotni rodzice)	
	Liczba rodzin	w %
1 dziecko	63 014	49,0
2 dzieci	48 034	37,4
3 i więcej dzieci	17 505	13,6
Razem	128 553	100,0

Zródło: PODMANICKÁ, Z. a kol. 2015. *Štatistika v súvislostiach. Rodinné správanie populácie Slovenska. Demografia a sociálna štatistika november 2015*. 102 s. ISBN 978-80-8121-461-5. (Dane statystyczne w szerszym kontekście. Wzorce zachowań rodzinnych na Słowacji. Demografia i statystyka społeczna, listopad 2015...)

Tab.2 Rodziny niepełne samotnych kobiet według stanu rodzinnego

Liczba dzieci	Samotne kobiety / matki - według stanu rodzinnego					
	niezamężne	zamężne	rozwidzione	owdowiałe	Brak informacji	Razem
1 dziecko	12 219	11 544	22 282	4 162	2 281	52 488
2 dzieci	3 143	10 110	20 682	5 686	1 220	40 841

Liczba dzieci	Samotne kobiety / matki - według stanu rodzinnego					
	niezamężne	zamężne	rozwidzione	owdowiałe	Brak informacji	Razem
3 i więcej dzieci	1 652	3 336	5 991	3 089	514	14 582
Razem	17 014	24 990	48 955	12 937	4 015	107 911

Zdroj: Zdroj: PODMANICKÁ, Z. a kol. 2015. *Štatistika v súvislostiach. Rodinné správanie populácie Slovenska. Demografia a sociálna štatistika november 2015*. 102 s. ISBN 978-80-8121-461-5. (Dane statystyczne w szerszym kontekście. Wzorce zachowań rodzinnych na Słowacji. Demografia i statystyka społeczna, listopad 2015...)

Tab. 3 Rodziny niepełne samotnych mężczyzn według stanu rodzinnego

Liczba dzieci	Samotni mężczyźni/ojcowie – według stanu rodzinnego					
	nieżonaci	Żonaci	rozwidzeni	owdowieli	Brak informacji	Razem
1 dziecko	1 630	2 969	4 351	1 073	503	10 526
2 dzieci	508	2 262	2 894	1 291	238	7 193
3 i więcej dzieci	281	903	912	717	110	2 923
Razem	2 419	6 134	8 157	3 081	851	20 642

Zdroj: Zdroj: PODMANICKÁ, Z. a kol. 2015. *Štatistika v súvislostiach. Rodinné správanie populácie Slovenska. Demografia a sociálna štatistika november 2015*. 102 s. ISBN 978-80-8121-461-5. (Dane statystyczne w szerszym kontekście. Wzorce zachowań rodzinnych na Słowacji. Demografia i statystyka społeczna, listopad 2015...)

Według danych statystycznych wśród samotnych rodziców przeważają samotne kobiety około/circa 84% ze wszystkich rodzin niepełnych, a 16% tworzą rodziny, w których gospodarstwo domowe prowadzi samotny mężczyzna. Przyczyną osamotnienia kobiety albo mężczyzny jest najczęściej w pierwszej kolejności rozwód, następnie, w drugiej kolejności – niezmienny stan cywilny (panna, kawaler), a następnie, w trzeciej kolejności, najmniejszą grupę samotnych osób tworzą rodziny/osoby owdowiałe (Podmanická a zespół., 2015).

ZAKOŃCZENIE/WNIOSKI:

Na zakończenie należy zastanowić się nad pytaniem czym jest rodzina i dlaczego jesteśmy świadkami kryzysu rodziny oraz jakie są przyczyny kryzysu instytucji małżeństwa i rodziny. Vella (1999) wymienia trzy przyczyny, które spowodowały kryzys rodziny: Pierwsza przyczyna: rozwój nieograniczonego indywidualizmu a co za tym idzie dobro pojedynczej jednostki ludzkiej i zaspokojenie jej potrzeb wysunęły się na plan pierwszy a tym samym indywidualizm zastąpił rodzinę. Zgodnie z zasadami indywidualizmu, społeczeństwo stanowi prosty zbiór jednostek ludzkich, które realizują przede wszystkim siebie i swoją wolność a co za tym idzie mają one niezbywalne prawo do indywidualnej samorealizacji, autonomii moralnej oraz samodzielnego wyboru partnerów seksualnych. Ten skrajny indywidualizm oznacza, iż prawa jednostki mają być ważniejsze od praw grupowych – na przykład od praw rodziny. Co więcej autonomia moralna a prawa pojedynczej

jednostki ludzkiej są ważniejsze od etyki i zasad współżycia społecznego (normy moralne). Druga przyczyna: zakwestionowanie potrzeby równowagi między autonomią czy niezależnością jednostki a zależnością od świata zewnętrznego/społeczeństwa. Trzecia przyczyna: Relatywizm moralny i kulturowy czyli powstrzymanie od jakiegokolwiek pozytywnego albo negatywnego wartościowania zjawisk i wzorów zachowań. Wartościowanie jest niewskazane – tabu, ponieważ wszystkie normy i zasady mają charakter względny i zależą od indywidualnego punktu widzenia i danego kontekstu. Wyrażanie opinii i sądu przysługuje jeszcze środkom masowego przekazu – mass medii. Dlatego warto pamiętać o „złotej myśli”: robienie rzeczy właściwych nie jest w ogóle tożsame z tym, że ludzie robią różne rzeczy. To są dwie różne rzeczy.

SPIS WYKORZYSTANEJ LITERATURY

BIDDULPH, S. 2011. *Kniha o mužství*. 1. vydanie. Praha: Portál, 2011. 280 s. ISBN 978-80-262-0012-3.

DE SINGLY, F. 1999. *Sociológia súčasnej rodiny*. Bratislava: Univerzita Komenského, 1999. 196 s. ISBN 80-223-1375-0.

DI FELICE, F. 1999. *Rodina a etika*. In: ĎURKOVIČ, V. *Rodina na prelome tisícročí – subjekt kultúry, kresťanských a všeludských hodnôt*, 1999. Trnava: Univerzita Cyrila a Metoda. S. 15-21. ISBN 80-968191-3-5.

DUDEKOVÁ, G. a kol. 2011. *Na ceste k modernej žene. Kapitoly z dejín rodovej vzťahov na Slovensku*. Bratislava: Veda, 2011. 773 s. ISBN 978-80-224-1189-9.

GABURA, J. 2012. *Teória rodiny a proces práce s rodinou*. Bratislava: IRIS, 2012. 318 s. ISBN 978-80-89256-95-2.

JANKOVSKÝ J. 2003. *Etika pro pomáhající profese*. Praha: Triton. 2003. 223 s. ISBN 80-7254-329-6.

KLIMOVÁ, H. 2014. *Význam rodiny pro člověka*. In: *Rodina a společnost. Sborník příspěvků*. Praha: Ideál, 2014. 40-47 s. ISBN 978-80-86995-28-1.

LEVICKÁ, J. 2004. *Sociálna práca s rodinou I*. Trnava: Mosty, 2004. 177 s. ISBN 80-89074-93-6.

MATOUŠEK, O. 1997. *Rodina jako instituce a vztahová síť*. Praha: Sociologické nakladatelství, 1997. 144 s. ISBN 8085850-24-9.

MATOUŠEK, O. a kol. 2015. *Děti a rodiče v rozvodu. Manuál pre zúčastnené profesionály a rodiny*. 1. vydanie. Praha: Portál, 2015. 256 s. ISBN 978-80-262-0968-3.

PODMANICKÁ Z. a kol. 2015. *Štatistika v súvislostiach. Rodinné správanie populácie Slovenska. Demografia a sociálna štatistika november 2015*. 102 s. ISBN 978-80-8121-461-5.

(Dane statystyczne w szerszym kontekście. Wzorce zachowań rodzinnych na Słowacji. Demografia i statystyka społeczna, listopad 2015...)

SOBOTKOVÁ, I. 2007. *Psychologie rodiny*. 2. prepracované vydanie. Praha: Portál, 2007. 224 s. ISBN 978-80-7367-250-8.

SOPÓCI, J. 2000. *Sociálne inštitúcie a sociálna zmena*. Bratislava: Univerzita Komenského, 2000. 210 s. ISBN 80-233-1473-0.

ŠKOVIERA, A. 2010. *Posilňovanie rodičovských kompetencií a zodpovednosti v procese (pre) výchovy dieťaťa*. In: HUDEČKOVÁ, V. BRYNDZÁK, P. *Križovatky*, Bratislava: Maclix. 2010, s. 87-92. ISBN 978-80-969253-1-5.

ŠTAJER, J., MUSIL, L. (eds.) 2008. *Etické kontexty sociálnej práce s rodinou*. Brno: Albert, 2008. 15 s. ISBN 978-80-7326-145-0.

VELLA, G. CH. 1999. *A family for the new millenium*. In: ĎURKOVIČ V. Rodina na prelome tisícročí – subjekt kultúry, kresťanských a všeludských hodnôt, 1999. Trnava: Univerzita Cyrila a Metoda. s. 22-29. ISBN 80-968191-3-5.

Zákon č. 36/2005 Z.z. o rodine (*Ustawa o wspieraniu rodziny nr. 36/2005 Dz. U.*)

André Furtado

Instituto Universitário de Ciências da Saúde (IUCS), Gandra,
Paredes, Portugal

Ramiro Délio Borges de Meneses

IUCS – Gandra, Paredes, Portugal

Clonagem humana: entre a ciência, o direito e a bioética / *Human cloning: between science, law and bioethics*

Abstract

Right now we are looking for a new perspective to take the relationship between Human cloning and Bioethics. There are a lot of questions to ask and to answer according to these ethics' s thematic for the Human development.

Key words: clon, bioethics, ethics.

CLONAGEM: O QUE É?

Clonagem humana é a cópia geneticamente idêntica de um ser humano. O termo é empregado para se referir à clonagem humana geneticamente artificial, sendo que ele não é empregado para se referir ao nascimento de gémeos idênticos, cultura de tecidos ou a cultura de células humanas. Existem dois tipos comumente discutidos da clonagem humana: a clonagem terapêutica e a clonagem reprodutiva. A clonagem terapêutica envolve a clonagem de células de um adulto para uso em medicina e é uma área ativa de pesquisa, enquanto a clonagem reprodutiva implicaria fazer clones humanos. Clonagem reprodutiva ainda não foi realizada e é ilegal em muitos países. Existem duas técnicas diferentes que podem ser utilizadas para a produção e desenvolvimento de um clone, ou seja, um indivíduo com uma cópia exata do genoma de outro. A primeira é por substituição nuclear que foi usada para criar a Dolly e a segunda é através da divisão da massa celular (mórula) ou “divisão embrionária”.(1)

Substituição nuclear para ser realizada necessita da passagem por vários passos. Começa-se por remover o ADN de um oócito, e injetar-se o núcleo que contém o ADN que se pretende clonar. Reprogramação genómica é a chave biológica por detrás da substituição nuclear. Atualmente esta chave não está identificada, sendo

assim não se conhecem os factores que tornam esta reprogramação possível quando inserimos o núcleo maduro no ócito que permite que este núcleo volte ao seu estado indiferenciado e embrionário. Embora a técnica de clonagem de embriões por divisão celular tenha, por algum tempo sido usada extensivamente em modelos animais, foi usada como uma maneira de multiplicar embriões humanos pela primeira vez em outubro de 1993 por Jerry Hall e Robert Stillman (2) no Centro Médico George Washington. Estes clonaram embriões humanos através da separação celular de embriões prematuros, com entre 2 e 8 células em embriões unicelulares. Entre outras possíveis utilidades, a clonagem por divisão de massa celular poderá ser utilizada para providenciar um “embrião gémeo” no qual poderá ser realizada uma biopsia, permitindo a obtenção de embriões não danificados por procedimentos invasivos para serem implantados no tratamento de infertilidade. Mas até que ponto será esta abordagem eticamente incorreta?(1)

CLONAGEM: DIGNIDADE HUMANA E A SUA POSSÍVEL PERDA

Apelos á dignidade humana preenchem o horizonte da ética médica. Existem correntes que afirmam que a investigação médica, ou que a própria pratica médica violam e/ou ameaçam a dignidade humana. Uma inspeção aos argumentos usados por estas correntes, segundo alguns autores, mostram que afirmações vagas e repetidas, mais precisamente, noções ou meros slogans são utilizadas para justificar a não dignidade da clonagem mas que na realidade nada acrescentam para uma melhor compreensão do tópico. As referencias mais proeminentes á dignidade humana são relatadas em organizações internacionais de direitos humanos, como as Nações Unidas e a sua Declaração Universal de Direitos Humanos. Com poucas exceções, estas convenções não fazem referencia ao tratamento medico ou pesquisa científica. Uma exceção proeminente é o Concelho Europeu e a sua Convenção para a Protecção dos Direitos Humanos e Dignidade do Homem com referencias para a aplicação das mesmas em medicina e biologia. Neste e noutros documentos o conceito de dignidade parece não ter outro sentido para além do que esta implícito no princípio de ética médica, respeito pelas pessoas: a necessidade de obter consentimento informado e voluntário; a necessidade de proteger a confidencialidade; e a necessidade de evitar a discriminação e as praticas abusivas. Referencias á dignidade surgiram nos anos 70 numa discussão sobre a morte, em especial o desejo de evitar o prolongar de vida através de tratamento medico em certas circunstancias. Varias vezes utilizado como “direito a morrer com dignidade”, esta situação levou á revisão de estatutos nos Estados Unidos da America que reconheceram oficialmente o direito dos pacientes de deixarem instruções antecipadas sobre os tratamentos que pretendiam ou não receber. Neste contexto dignidade não parece ser mais que o respeito pela autonomia de cada um. Um uso completamente diferente deste termo acontece quando estudantes de medicina praticam a realização de diversos procedimentos em cadáveres. Algumas pessoas afirmam que estes processos educacionais violam a dignidade do morto. Mas analisando esta situação vemos que em nada tem a ver com o respeito pela autonomia de cada um uma vez que ja não estamos perante uma pessoa mas sim perante um cadáver.

Poderá existir uma razoável preocupação sobre como os parentes da pessoa falecida se iriam sentir se soubessem que o corpo esta a ser usado desta forma. Mas esta preocupação nada tem a ver com a dignidade do cadáver e sim com o respeito dos desejos dos seus familiares. O Concelho em Bioética do presidente dos Estados Unidos selecionado pelo presidente George W. Bush, emitiu o seu primeiro relatório em julho de 2002. *Human Cloning and Human Dignity*, evidencia o lugar de destaque que o conceito ocupa dentro do Concelho. O relatório não tem nenhuma análise sobre a dignidade ou como esta se relaciona com os princípios éticos como o respeito pelas pessoas. Na ausência de critérios que nos permitam saber quando é que a dignidade de alguém se encontra a ser violada, este conceito continuará a ser irremediavelmente vago. Sendo assim a genética humana é outra área onde existem preocupações quanto a violação do conceito de dignidade. Um capítulo retirado de um relatório da Nuffield Council on Bioethics que se intitula “Genetics, freedom and human dignity”, tem de se lhe ser dado algum credito uma vez que aprofunda muito mais o tema da dignidade na investigação em genética comportamento que o relatório emitido pelo Concelho em Bioética do presidente dos Estados Unidos. O relatório faz referencia ao sentido de responsabilidade como “um ingrediente essencial na concepção da dignidade humana, presumindo que as ações, pensamentos, e preocupações de uma pessoa tem direito a respeito intrínseco, uma vez que foram que foram escolhidos, organizados e guiados de uma maneira que faz sentido de um ponto de vista individual.” Embora isto pareça tornar o conceito de dignidade algo com sentido, não passa de ser a capacidade para pensamento e ação racional adicionadas ao conceito do respeito pela autonomia. Porque apelam tantos relatórios e artigos á dignidade humana, visto que não significa mais nada que o respeito por uma pessoa e pela sua autonomia? Uma explicação possível para isto são as varias fontes religiosas que apelam ao respeito pela dignidade humana, especialmente mas não exclusivamente a igreja Católica Romana. Contudo esta visão religiosa não pode explicar como e o porque do conceito de dignidade se ter infiltrado na literatura de ética médica. Nem a proeminência do conceito nos documentos de direitos humanos, uma vez que apenas uma pequena porção da literatura em ética médica visa a ligação entre saúde e direitos humanos. Segundo Ruth Macklin: “embora a etiologia possa permanecer uma mistério, o diagnóstico é bem claro. Dignidade é um conceito inútil dentro da ética médica e pode ser eliminada sem qualquer perda de conteúdo.”

CLONAGEM: INDIVÍDUOS MÚLTIPLOS E VARIAÇÃO GENÉTICA

A clonagem não produz copias idênticas da mesma pessoa. Só consegue produzir cópias idênticas do mesmo genótipo. A nossa experiência com gémeos idênticos demonstra que cada um é um indivíduo por si mesmo e individualizado com o seu próprio caráter, preferencias, entre outros. Apesar de evidencias da similaridade de certos factores em gémeos idênticos, não existem duvidas que cada gémeo é um indivíduo distinto, sendo tão independente e livre como qualquer outra pessoa.

Harris (1) no seu artigo descreve de forma assertiva a falta de um debate razoável que incida sobre a ética de clonagem humana. Captando a atenção para o uso

da transferência nuclear e a separação da massa celular embrionária como sendo pouco ou nada diferentes do que já acontece naturalmente no caso dos gêmeos monozigóticos esporádicos e as técnicas de biopsia *in vitro* atualmente utilizadas. Muitas das preocupações éticas que envolvem a prática da clonagem parecem mínimas e até insustentáveis. Harris (1), defende ainda, segundo uma visão Kantiana dos princípios de ética, que um indivíduo não deveria ser considerado em termos da sua utilidade mas sim, sempre, em termos do seu valor intrínseco enquanto indivíduo. Harris (1) afirma que embora um indivíduo possa ter o seu código genético igual a outro, devido a influencia ambiental no fenótipo de cada indivíduo, esta fará com que indivíduos com o mesmo genótipo tenham diferenças fenotípicas assinaláveis bem como de personalidade, tal como acontece no caso dos gêmeos homozigóticos naturais. Contudo Robertson (4) afirma que embora a influencia ambiental tenha um grande impacto no fenótipo de um indivíduo, o que faz com que um fenótipo duplicado em indivíduos com o mesmo genótipo seja altamente improvável, não deixa de ser um acontecimento possível. Para além disso a influencia de factores genéticos na fisiologia e no comportamento sobretudo associados a traços complexos, são frequentemente subestimados. Ainda analisando Kant, Axel Kah's, afirma no seu comentário na revista Nature: "A criação de clones humanos somente para linhas celulares de reserva seria, de um ponto de vista filosófico, uma óbvia contradição do princípio expresso por Emmanuel Kant: de dignidade humana. Este princípio requer que um indivíduo - e eu estenderia isto para se ler vida humana - nunca deveria ser utilizado como um meio, mas sempre como um fim. Criar vida humana com o único propósito de preparar material terapêutico iria claramente, não ser digno para a vida criada." Sobre isto, Harris (1) diz que este princípio kantiano invocado de forma tão liberal e rude é demasiado superficial no contexto médico e das biociências. Segundo a formulação Kantiana, as transfusões de sangue teriam de ser tornadas ilegais. O beneficiário da transfusão, não sabendo ou não querendo saber quem foi o dador, usa o sangue (e o seu dador) simplesmente como um meio para atingir os seus próprios fins. Também iria provocar a ilegalização do aborto quando está em causa a vida e a saúde da mãe. Contudo Robertson (4) diz que esta visão tem falhas. Para isso faz referência á reprodução sexual, que apesar de não prevenir que os pais imaginem e concecionem a aparência e traços psicológicos dos filhos antes mesmo de estes nascerem bem como da possível utilidade que este feto poderá ter, a aleatoriedade genética intrinsecamente ligada ao processo, nega qualquer garantia que o resultado seja o esperado. Em contraste a clonagem promete sucesso considerável nesta área e poderá representar a maior oportunidade na historia até agora para tratar efetivamente as pessoas como meios e não como fins. Ainda diz que intervenções como as usadas atualmente em diagnostico pré-natal, que inclui análise genética por biopsia embrionária são a exceção á regra. Podemos prever e determinar a natureza do ser que está a ser criado. Nestas circunstancias, contudo, a motivação para este teste e a utilidade de prever a presença de doenças e condições genéticas sujeitas a sanção por parte da sociedade como Síndrome de Down parece ser justificação suficiente. No entanto a replicação de indivíduos geneticamente idênticos, apresenta-se como uma oportunidade para abuso, uma vez que a motivação para a aplicação de tal modo de reprodução poderá facilmente escapar ao exame

critico por parte da sociedade. Um exame critico e aberto do método pelo qual os traços genéticos são selecionados é necessário caso os profissionais desta área desejem escapar às acusações recorrentes de perseguirem uma agenda eugénica. Claramente reprodução humana não está livre de algumas violações do postulado central Kantiano (como no caso da pesquisa de Síndrome de Down e consequente destruição de embriões com esta doença) mas a introdução da clonagem iria remover a possibilidade de escrutínio ético crucial neste tipo de situações. Harris(1) faz ainda outras abordagens ao tema. Uma delas incide sobre a imortalidade em que diz que alguns indivíduos desejam ter descendência não só com os seus genes mas sim com um genótipo exatamente igual. Contudo não há forma de que a sua descendência seja um duplicado deles mesmos. A diferença temporal que separa o nascimento um e outro faz com que o ambiente em que cada um está inserido seja radicalmente diferente. Para além disso cada escolha que um indivíduo toma durante o seu percurso de vida, por mais insignificante que possa parecer, causa uma variação no percurso de vida com consequências imprevisíveis. Tudo isto, faz com que dois indivíduos iguais geneticamente, fenotipicamente e enquanto pessoa e indivíduo seja quase impossível sendo mesmo impossível. sendo assim o Santo Gral da duplicação estaria condenado a permanecer uma cruzada infrutífera. Contudo legislar estas iniciativas de clonar os 46 cromossomas de um indivíduo em vez dos tradicionais 23 poderá ser necessário. Pessoas capazes de clonar-se a si próprias geram preocupação devido ao esforço que fariam para moldar a sua descendência a si mesmos que seria muito superior ao normal. (4)

CLONAGEM: LEGISLAÇÃO MUNDIAL

NAÇÕES UNIDAS

Em 17 de dezembro de 2001, a Assembleia Geral da ONU começou a elaborar uma convenção internacional contra a clonagem reprodutiva dos seres humanos. Uma ampla coalizão de países, incluindo Espanha, Itália, Filipinas, Estados Unidos, Costa Rica e a Santa Sé, procurou estender o debate a proibição de todas as formas de clonagem humana, pois na sua opinião, a clonagem terapêutica humana viola a dignidade humana. Como não foi possível chegar a um consenso, em Março de 2005, foi adoptada a Declaração das Nações Unidas sobre a Clonagem Humana(5) a qual pedia pela proibição de todas as formas de clonagem humana, mas essa declaração não é obrigatória aos países membros.

AUSTRÁLIA

A Austrália havia proibido a clonagem humana(6). Entretanto, em dezembro de 2006, um projeto de lei legalizando a clonagem terapêutica e a criação de embriões humanos para pesquisas com células-tronco foi aprovada pela Câmara dos Deputados. A clonagem terapêutica agora é legal em algumas partes da Austrália, dentro de certos limites e sujeito aos efeitos da legislação estadual.

UNIÃO EUROPEIA

A Convenção Europeia dos Direitos do Homem e a Biomedicina proíbe a clonagem humana em um de seus protocolos adicionais, mas este protocolo só foi ratificado pela Grécia, Espanha e Portugal. A Carta dos Direitos Fundamentais da União Europeia, proíbe expressamente a clonagem humana reprodutiva. A carta é compulsória para todos os países e instituições membros da União Europeia.

ESTADOS UNIDOS

Várias tentativas foram feitas para banir todo o tipo de clonagem humana (em 1998, 2001, 2004 e 2007), mas divisões políticas internas impediram que as propostas se tornassem lei. Em Março de 2010, foi introduzido um projeto de lei que proíbia o financiamento federal para a clonagem humana(7). Essa lei não impede a investigação em instituições privadas, como as universidades, que recebem verbas tanto do setor privado quanto do público. Atualmente, não existem leis federais que proíbam a clonagem, mas existem alguns estados que o fazem(8).

REINO UNIDO

Em janeiro de 2001, foi aprovada a lei de Fertilização Humana e Embriologia a qual permite a utilização de embriões na investigação em torno de células-tronco, permitindo assim a clonagem terapêutica. No entanto, em 15 de novembro de 2001, um grupo pró-vida ganhou uma apelação na Suprema Corte do Reino Unido que derrubou a regulamentação e efetivamente deixou todas as formas de clonagem não regulamentadas. Eles esperavam que o Parlamento preenchesse esta lacuna com uma legislação proibitiva(9)(10). O resultado disso é que o Parlamento foi rápido ao passar o Ato sobre Clonagem Reprodutiva Humana, que proíbe explicitamente a clonagem reprodutiva. A lacuna legislativa remanescente em relação à clonagem terapêutica foi fechada quando os tribunais de apelação revertiram a decisão anterior da Suprema Corte(11).A primeira licença foi concedida em 11 de agosto de 2004 para investigadores da Universidade de Newcastle, que lhes permitam investigar tratamentos para diabetes, doença de Parkinson e doença de Alzheimer(12).

CLONAGEM HUMANA COMO FONTE DE CÉLULAS ESTAMINAIS MULTIPOTENTES

Células estaminais são células que estão num estadio de desenvolvimento imaturo e tem a capacidade de se diferenciarem em diversos tipos de células maduras. Células estaminais totipotentes são muito imaturas com o potencial de desenvolver qualquer um dos tipos de células maduras no adulto. Células estaminais multipotentes são células mais maduras com o potencial de desenvolver diferentes formas maduras de uma determinada linhagem celular.

Células estaminais multipotentes poderão ser utilizadas como:

- a) vetor para terapia genica
- b) células para transplantação, especialmente em medula óssea.

Foram efetuadas tentativas para usar celular estaminais embrionários de outros animais como vetores para terapia genica e como células de transplante universal em humanos. Problemas incluem diferenciação limitada e rejeição. Células somáticas são células diferenciadas do corpo, e não células sexuais que dão origem aos espermatozoides e aos óvulos. Clonagem de celular somáticas a partir de uma pessoa que é também o recetor da terapia génica irá prevenir a rejeição das células estaminais multipotentes utilizadas na terapêutica. Estas poderiam também ser vetores para terapia genica. Um gene poderia ser inserido numa célula somática retirada do próprio paciente, seguida de uma seleção, transferência nuclear e a cultura da população clonal apropriada de células *in vitro*. Estas células poderiam então ser devolvidas ao paciente como uma fonte de novo tecido (por exemplo medula óssea no caso de leucemia) ou tecido sem anormalidades genéticas (no caso da doença genética hereditária). Os problemas major experimentais que poderiam necessitar de ser avaliados seria desenvolver estabilidade clonal durante a amplificação celular e ainda assegurar que a diferenciação ocorre no sentido de fornecer o tipo celular pretendido. Devera ser referenciado que este procedimento não necessita da criação de um embrião multicelular, nem a sua implantação *in vivo* ou artificialmente. Um procedimento semelhante poderia produzir celular estaminais totipotentes que se poderiam diferenciar em células estaminais multipotentes de uma linha particular ou função, ou até um tecido específico. Isto está muito mais próximo de clonagem reprodutiva. Células estaminais embrionárias de ratos foram direcionadas a diferenciar-se em endotélio vascular, tecido miocárdico e esquelético, precursores hematopoiéticos e neurônios (14). Contudo não se sabe se a diferenciação de células humanas totipotentes poderá ser controlada *in vitro*. Ao contrario da aplicação anterior, a produção de órgãos poderá envolver clonagem reprodutiva, que se diferencia num tecido após alguns dias. Inicialmente, no entanto, todas as células embrionárias são idênticas. Produzir células estaminais totipotentes desta maneira é semelhante a produzir um embrião prematuro.(13)

CRIAÇÃO DE VIDA COM O INTUITO DE A TERMINAR PARA PROVIDENCIAR TECIDOS

Usar clonagem para produzir embriões ou fetos como fonte de tecido iria envolver criar vida com o propósito de a destruir. Isto difere de aborto no sentido em que as mulheres que abortam não tinham intenções de engravidar com o objetivo de abortar. Será então errado conceber de forma deliberada um feto com o objetivo de providenciar tecido? A maioria das guidelines sobre o uso de tecido fetal pretende impedir mulheres de terem filhos apenas para fornecerem tecidos (17). A razão por detrás disso são algumas crenças de que o aborto é por si só algo de mau. Estas guidelines pretendem evitar que se pense que poderíamos beneficiar em realizar atos de maldade. Mais importante ainda, existe a preocupação que promover algo de bom proveniente do aborto iria encorajar o aborto por si só. Contudo acredita-se que neste caso não se estaria a encorajar o aborto uma vez que seria um aborto muito específico de um feto clonado com objetivos terapêuti-

cos. No entanto, a utilização de tecido fetal será a melhor maneira para aumentar o número de órgãos e a quantidade de tecidos disponíveis para transplante?(13)

CONCLUSÃO

Quando nos questionamos sobre a criação de um clone humano, vemos que esta é uma opção que apesar de diferentes opiniões penso que faz bem em ser proibida. As consequências que a realização de tal poderia ter na sociedade e na forma como nos vemos são incalculáveis e imprevisíveis. Para além de que estaríamos a seleccionar de forma artificial determinadas características bem como a retirar parte da sacralidade associada à vida humana em si. Quanto à clonagem terapêutica podemos ver que é uma opção viável. A falta de órgãos e tecidos para transplante faz com que se torne imperativo encontrar uma solução, e que melhor que a clonagem para tal uma vez que também estaríamos a resolver o problema da rejeição. Sendo assim tal como o aborto também permite que fetos até às 10 semanas sejam abortados, fetos clonados para a obtenção de tecidos, órgãos e células poderiam ser gerados até este ponto. Para além disto a clonagem, neste caso por divisão da massa celular, poderá ser útil na detecção prévia de doenças genéticas e hereditárias através da realização de biópsias *in vitro* de embriões obtidos através deste método. A clonagem é assim uma ciência com enorme potencial que embora levante um enorme ceticismo para além da conotação negativa associada a mesma poderá ser utilizada no futuro para um melhor processo de cura e tratamento de várias doenças. Contudo com a sua utilização também é necessária uma vigilância apertada para garantir que esta tecnologia não é utilizada para fins que não sejam reconhecidos pela sociedade como uma aplicação necessária da mesma. Sendo assim um debate profundo é necessário sobre esta temática uma vez que os seus potenciais terapêuticos e curativos são de tamanha magnitude que condicionarmos a utilização desta técnica devido a pensamentos retrógrados e condicionados por conceitos pouco definidos e pela falta de conhecimento sobre a temática.

BIBLIOGRAPHY

- Harris J. "Goodbye Dolly?" The ethics of human cloning. *Journal of Medical Ethics* 1997; 23:353-60
- Human embryo cloning reported. *Science* 1993; 262:652-3
- Dignity is a useless concept. *BMJ* 2003; 1419:1420-327
- The ethics of human cloning. *Journal of Medical Ethics* 1997; 282
- <http://www.un.org/law/cloning/>, consultado a 06/06/2017
- Prohibition of Human Cloning for Reproduction Act 2002 National Health and Medical Research Council, 12 June 2007
- "H. R. 4808 Stem Cell Research Advancement Act of 2009 - SEC. 498F. Prohibition Against Funding For Human Cloning". 10 de Março 2010
- "Human Cloning Laws". National Conference of State Legislatures (NCSL). Janeiro de 2008
- SD Pattinson (2006), "Medical Law and Ethics". Sweet and Maxwell. ISBN 9780421889507
- "Campaigners win cloning challenge". London: BBC News. 15 de Novembro 2001
- "Lords uphold cloning law". BBC News Online. London. 13 de Março de 2003

"HFEA grants the first therapeutic cloning license for research". HFEA. 11 de Agosto de 2004

"Should we clone human beings? Cloning as a source of tissue for transplantation"- Journal of Medical Ethics 1999;25:87-95

14- Weiss MJ, Orkin SH. In vitro differentiation of murine embryonic stem cells: new approaches to old problems, Journal of Clinical Investigation 1996;97:591-5

15- Platts JL New directions for organ transplantation. Nature 1998;392:11-7

16- Cooper DKC. Xenotransplantation- state of the art. Frontiers of Bioscience 1996;1:248-65

17- The European Parliament. Resolution on cloning. Moção datada 11 de março 1997. Passada a 13 de março 1997. The European Parliament, 1997

Jana Gluchmanová

Institute of Ethics and Bioethics, Faculty of Arts,
University of Prešov, Slovakia

Media - ethical and psychological effects

Abstract

This article tries to outline the basic issue associated with watching TV. I focused my attention primarily on the impact of inappropriate media texts on the harmonious development of human personality.

Key words: television, influence, media, children, adult, human being.

V práci si všímam potenciálne vplyvy televízie v súvislosti s využívaním erotickým motívov. Snahou bolo postrehnúť, do akej miery si diváci uvedomujú a pripúšťajú realizáciu erotických prvkov v televíznom prostredí. Výsledky výskumu však poukazujú na to, že prezentácia nahého tela v prostredí televízie sa väčšine respondentov javí ako niečo prirodzené, resp. si zobrazovanie nahých tiel príliš nevšímajú. No aj napriek tomu možný vplyv erotických prvkov na ich správanie či formovanie rodových stereotypov úplne nevyklučujú ani samotní respondenti.

STARŠÍ ŠKOLSKÝ VEK

Starší školský vek sa označuje aj pojmom *puberta*. Internetový slovník cudzích slov vysvetľuje *pubertu*, *pubescenciu* ako „pohlavné dospievanie, dosahovanie pohlavnej a psychickej zrelosti“¹. Slovo *puberta* pochádza z latinčiny. Podľa J. Pondělíčkovéj – Mašlovej (1990, s. 78) zo slova „pubere“, ktoré v doslovnom preklade znamená pokrývať sa páperím.² P. Říčan za pôvod pojmu *puberta* považuje lat. „pubes“ (1990, s. 191; význam pozri v pozn. č. 57), „puberta potom [podľa neho]

1 <http://slovník.dovrecka.sk/slovník-cudzich-slov/pismeno-Pu> [20. 2. 2010]

2 Niektorí autori uvádzajú ako pôvod slova lat. slová „pubesco“ (dospievam), „pubertas“ (pohlavná dospelosť), „pubescere“ (obrasť páperím, chlpmi, dospievať) či „pubes“ (prvotný význam – páperie, chlpy, prenesene ohanbie, vonkajšie pohlavné orgány) (porovnaj L. Končeková, 2005, s. 160).

znamená doslova získavanie dospelého typu ochlpenia, prenesene telesné dospievanie vôbec“ (P. Řičan, 1990, s. 181; cit. in L. Končeková, 2005, s. 160)

Rovnako ako medzi uvedenými autormi nevládne jednotnosť v otázke pôvodu slova, nevládne medzi nimi ani jednotnosť v časovom (vekovom) vymedzení obdobia staršieho školského veku. Obdobie puberty by malo začínať vo veku 10 – 11 rokov, no niektorí autori (i psychológovia) uvádzajú až vek 12 – 14 rokov.³ Koniec obdobia staršieho školského veku je okolo 15. – 16. roku života. Dolný medzník je podľa L. Končekovej (2005, s. 160) „biologický, daný začiatkom rýchleho telesného (hlavne pohlavného) dospievania“. Horný medzník puberty „znamená relatívne ukončenie rýchleho telesného dozrievania a začiatok rýchleho psychického (duševného) dozrievania; je aj sociálnym medzníkom, lebo v tomto veku sa končí školská dochádzka a dieťa si volí ďalšie profesionálne smerovanie“ (L. Končeková, 2005, s. 160).

Obdobie puberty so sebou prináša množstvo zmien. Z dieťaťa sa vďaka výrazným telesným, mentálnym a sociálnym zmenám stáva dospelý jedinec. Toto obdobie je nesmierne náročné pre obe pohlavia. Dievčatá, ktoré „dozrievajú o jeden až dva roky skôr ako chlapci“ (L. Končeková, 2005, s. 161) začínajú menštruovať, dostávajú sa im prvé príznaky predmenštruačného syndrómu (zmeny nálad, podráždenie), menia sa im telesné proporcie (najmä pás, boky, zväčšujú sa im prsia) a dochádza medzi nimi k prvým masturbáciám. Chlapci taktiež na svojom tele pozorujú viditeľné zmeny – začína sa im meniť hlas (mutujú), začínajú zarastať (viditeľné je najmä ochlpenie na tvári), rysujú sa im svaly a časté sú aj „mokrý sny“ (polúcia). Čoraz častejšia je aj erekcia, ktorú si chlapci začínajú (vedome) vyvolávať prostredníctvom sexuálnych myšlienok a predstáv. Začínajú onanovať, čo je rovnako ako u dievčat spojené najmä so zvýšeným záujmom o príslušníkov opačného pohlavia.

V tomto období sa okrem telesnej stránky (vývin kostry, svalov a pohlavných orgánov, rast vnútorných orgánov, zmeny na pokožke – pleť je masnejšia, časté sú uhry či akné) mení aj tá duševná. Rozvoj poznávacích schopností (vnímania, pozornosti, pamäti, myslenia, predstáv a fantázií), ktorý v živote jedinca začal už v období dojčťa aj naďalej pokračuje. Vnímanie dieťaťa v puberte sa postupne vyrovnáva vnímaniu dospelého jedinca. Podľa L. Klindovej a E. Rybárovej (1977, s. 127) je vnímanie presnejšie a bohatšie na detaily. Pozornosť sa však vplyvom fyziologických zmien organizmu prechodne zhoršuje a je dočasne narušená. Pubescenti sú v tomto období nesústredení a často striedajú svoje záujmy. Plynutím času sa ich pozornosť zlepšuje a postupne sa približuje pozornosti dospelého jedinca. V období staršieho školského veku pokračuje aj rozvoj pamäti.⁴ V porovnaní s mladším školským vekom, kedy prevláda názorná pamäť, v puberte sa dieťa opiera skôr o logickú pamäť.

3 L. Klindová a E. Rybárová charakterizujú pubertu ako „obdobie medzi 12. – 14. a 15. – 17. rokom“. (1977, s. 124).

4 S rozvojom pamäti, nadobudnutými vedomosťami a skúsenosťami deti v tomto veku už vedia odhadnúť možné dopady televízie. Vedia, že to, čo sa odohráva v televízii nie je skutočné (scény z akčných či pornografických filmov a pod.).

V období puberty dosahujú predstavy spolu s fantáziou stupeň zrelosti a do predia, po prevažne realistickom období, opäť vstupuje obrazotvornosť. Dieťa si vyvoláva predstavy a riadi ich na základe svojich túžob a prianí (L. Končeková, 2005, s. 172). „Prejavuje sa [to] v tzv. dennom [bdelom] snení, obsahom ktorého sú rozličné túžby erotického či dobrodružného rázu alebo aj plány do budúcnosti.“ (L. Klindová – E. Rybárová, 1977, s. 128). Mladý človek sa prostredníctvom tohto vysneného sveta často vzdaluje od toho skutočného, neplní si svoje (nielen školské) povinnosti, je nepozorný, akoby duchom neprítomný. Vo svojich predstavách si vytvára ideály (ktoré ho neskôr ovplyvňujú), zamýšľa sa nad svojím budúcim povoláním, životným partnerom, nad svojím konaním i výzorom. V tomto období mu praveľmi záleží na tom, ako vyzerá (pôsobí) v očiach iných.

„Celkové založenie osobnosti pubescenta je intravertované [resp. introvertné], zamerané na vnútorné prežívanie.“ (L. Klindová – E. Rybárová, 1977, s. 128). Veľkú úlohu v živote dospievajúceho človeka zohrávajú city a sociálne väzby. Citový život je v tomto období „pestrý“, charakteristický intenzívnosťou, výbušnosťou, impulzívnosťou a emocionálnou labilitou. Pubescent je náchylný na negatívne hodnotenie, je náladový (no zväčša nepozná pôvod svojich stavov, napr. smútku, radosti, sklúčenosti a pod.) a často uzavretý do seba, nehovoriac o etických a psychologických aspektoch. Podobne ako sa v období puberty menia nálady a osobné city jedinca, zmeny nastávajú i v jeho sociálnych vzťahoch a citoch. Typickým príkladom je oscilácia medzi krajnými citovými vzťahmi (obdiv – ľahostajnosť, zbožňovanie – pohrdanie). V porovnaní s mladším školským vekom, kedy deti prejavovali náklonnosť a nežnosť prevažne veciam a zvieratám, dieťa v puberte presúva náklonnosť na ľudí (L. Končeková, 2005, s. 178).

Mnohí dospievajúci dávajú najavo, že už nie sú deťmi. Snažia sa vyzeráť a správať sa ako dospelí. Napodobňujú ich v mnohých úkonoch a prejavoch, dokonca aj v zlozvokoch či nevhodných návykoch (fajčenie, popíjanie alkoholických nápojov, hazardné hry a pod.). Nie sú ochotní plniť príkazy rodičov a dospelých vôbec, často im odvrávajú a sú vzdorovití. „V správaní pubertiaka neraz akoby nastala akási nespokojnosť, ba hnev, čo vzápätí môže prerásť do túžby byť nezávislým a samostatným. Oslobodiť sa spod kontroly. Sám sa rozhodovať a pod.“ (J. Boroš, 1998, s. 14).

„Utváranie osobnosti [dieťaťa v pubertálnom veku] a jej pôsobenie vo svete sa uskutočňuje medzi dvoma neoddeliteľnými stránkami – medzi individuom (to znamená pubertiakom) a spoločenskými vzťahmi (hlavne inými ľuďmi)“ (J. Boroš, 1998, s. 47). Okrem blízkych ľudí (rodičov, učiteľov a kamarátov) dieťa ovplyvňujú aj rôzni iní ľudia (predstavujúci rozličné vzory), ktorí formujú jeho spoločenské správanie a konanie, pôsobia na vlastnosti ako je úprimnosť, česťnosť, slušnosť či pracovitosť. Ide o ľudí (vzory) zo širšieho spoločenského prostredia (ako sú novinári, moderátori, umelci, herci, speváci, športovci atď.), ktorých dieťa pozná prevažne sprostredkované – prostredníctvom elektronických či printových médií. „Týchto ľudí najprv jednoznačne obdivuje, snaží sa ich napodobňovať najmä vo vonkajších prejavoch, neskôr sa usiluje vypestovať si také vlastnosti, ktoré mu imponujú.“ (L. Klindová - E. Rybárová, 1977, s. 132) Snažia sa prispôbiť svoj

život životu svojich vzorov, počnúc stravovacími návykmi, trávením voľného času, obliekaním, celkovou vizážou či samotným prezentovaním svojej osoby na verejnosti (v spoločnosti). V mnohých prípadoch si však dieťa nevyberie za svoj vzor správnu osobu. Zväčša totiž ide o mediálne slávnu osobnosť („celebritu“), ktorej vplyv na deti je skôr negatívny ako pozitívny.⁵

STARŠÍ ŠKOLSKÝ VEK A SEXUALITA

V období staršieho školského veku okrem mnohých iných záujmov vzrastá aj záujem o sexuálne otázky. Príčinou je nová telesná potreba, ktorá súvisí s pohlavným dospievaním – pohlavným pudom. Približne vo veku 11 rokov sa už obe pohlavia zaujímajú o podrobnejšie informácie o pohlavnom styku a pohlavných orgánoch. Vyhľadávajú prevažne sexuologickú literatúru s ilustráciami, ktorú následne prinášajú do školy a pri spoločnom „študovaní“ pociťujú silné sexuálne vzrušenie (J. Pondělíčková – Mašlová, 1990, s. 26). Deti sa zoskupujú prevažne v rámci rovnakého pohlavia a kontakty s opačným pohlavím sú sporadické.

V 12. rokoch sa záujem o rozhovory so sexuálnym námetom prehľbuje. Deti čoraz viac svoju pozornosť sústreďujú na opačné pohlavie, pričom vzniká prvý vážny záujem o konkrétnu osobu opačného pohlavia. Mizne vzájomná „nevraživosť“ a dochádza k vzájomnému zblížovaniu. Dievčatá začínajú menštruovať a u chlapcov dochádza k prvému výronu semena (polúcii) a k onánii, ku ktorej väčšinou dochádza bez sprievodných predstáv (Tamže, s. 27). V rozmedzí 13. – 15. roku života dochádza k prvým (často neopätovaným) zamilovaniam. Dospievajúci začínajú prejavovať záujem o starších príslušníkov opačného pohlavia. Chlapci zbierajú fotografie nahých žien a čítajú či pozerajú príbehy s erotickým nádychom. Onánia je pravidelnejšia a častejšia, sprevádzaná erotickými predstavami (Tamže, s. 27).

„Medzi dnešnými mladými ľuďmi u nás panuje povedomie, že svoju úspešnosť, zdatnosť, príťažlivosť či zrelosť okrem iného dokážu tým, že začnú so sexuálnym životom.“⁶ (J. Pondělíčková – Mašlová, 1990, s. 95). Vzťahy dievčat a chlapcov by nemali presiahnuť úroveň, tzv. erotických vzťahov, v ktorých nejde o fyzický záujem jedného o druhého, ale o psychický záujem.⁷

MLADŠIA DOSPELOSŤ

„Dolným medzníkom (18 – 21 rokov) je relatívne ukončenie psychického dozrievania a schopnosť samostatnej existencie v spoločnosti. Horný medzník (30

5 V súčasnosti je to ale s výberom „vzoru“ ťažké. Deti na každom kroku vidia rozpor medzi slovami a skutkami dospelých, dokonca aj svojich vlastných rodičov či učiteľov. Mnohé, aj keby veľmi chceli a potrebovali správny vzor, nenachádzajú ho. Preto svoje idoly čoraz častejšie hľadajú medzi filmovými a televíznymi hrdinami. Voľbu vzoru najčastejšie ovplyvňujú záujmy pubescenta. Tie sú v puberte „hlbšie, užšie, špecializovanejšie, stabilnejšie, uvedomelejšie“. (Ľ. Končeková, 2005, s. 186).

6 „Táto predstava je tak rozšírená, že tí z chlapcov a dievčat, ktorí v sedemnástich ešte nemali žiadne sexuálne skúsenosti, majú nielen pocit, že niečo premeškali, ale pripadajú si dokonca horší než tí druhí, menej atraktívni, menej sociálne zdatní.“ (pokračovanie citátu; pozn. redakťorky) J. Pondělíčková – Mašlová, 1990, s. 95.

7 Začiatok sexuálneho života sa v súčasnosti viaže s pomerne nižším vekom ako v minulosti. Domnievam sa, že pod tento fakt sa podpisala aj televízia, resp. obsah programov, ktoré sa prostredníctvom nej šíria.

rokov) znamená vrchol telesnej i psychickej výkonnosti.“ (L. Končeková, 2005, s. 253). V období mladšej dospelosti je už človek telesne i psychicky zrelý. Keďže je samostatný a relatívne slobodný v otázkach rozhodovania a správania sa, jeho osobnosť sa formuje pod vplyvom vonkajších a vnútorných (psychických) podmienok, na ktorých sa sám podieľa. Je zodpovedný za svoje myšlienky, slová a skutky, a to aj vo vzťahu k iným ľuďom.

V tomto období človek prechádza i sociálnou zrelosťou, ktorá je spojená s prechodom z jedného sociálneho horizontu do druhého (napr. niektorí mladí ľudia, ktorí ukončili strednú školu už začali pracovať, resp. sú nezamestnaní alebo prešli zo strednej školy na školu vysokú). V začiatkoch svojho „nového“ života však pod vplyvom zlej ekonomickej situácie (vlastnej) ešte žijú v pôvodnej rodine so svojimi rodičmi a súrodencami. Postupne si však začínajú vytvárať svoje budúce zázemie, spojené s bývaním a stabilným partnerom. V porovnaní s minulosťou však manželstvá uzatvárajú až v podstatne neskoršom veku. V minulosti sa priemerný vek vhodný na založenie rodiny pohyboval okolo dolného medzníka mladšej dospelosti (19 – 22 rokov), v súčasnosti sa tento vek približuje k hornému medzníku (26 – 30 rokov). Najčastejšou príčinou tejto skutočnosti býva hľadanie si vhodného a stáleho zamestnania (mladým to sťažuje najmä prebiehajúca hospodárska a ekonomická kríza, rastúca nezamestnanosť a pod.), spojené s častou zmenou bydliska i samotnou zmenou partnera. Pre tento vek je typická „pohotovosť, sviežosť, rýchlosť, iniciatíva, dravosť, vitalita, vysoká činorodosť“ (L. Končeková, 2005, s. 254) a dynamika.

Okrem telesnej a duševnej stránky človeka sa ukončuje aj dozrievanie v citovej oblasti. Dospelý jedinec je (zväčša) emocionálne stály a rozvážny. Počet záujmov v tomto období klesá (dôvodom je ubúdanie voľného času), ale vybrané záujmy (prevažne spojené so záľubami) sa prehlbujú, obohacujú a ustalujú. Prevláda záujem o pohybové činnosti (šport, tanec), kultúrne podujatia (divadlo, filmy, výstavy, koncerty), čítanie, počúvanie hudby, sledovanie televízie či o činnosti spojené s PC.

STREDNÁ DOSPELOSŤ

„Je to obdobie od 30 rokov (vrchol telesnej a psychickej výkonnosti) do 45 rokov (začiatok klimaktéria u žien). V tridsiatke sa končí evolučná (vzostupná) fáza ľudského života a začína sa nutne involúcia (zostup), ale nepozorovane, takže celé roky je tu dojem zdanlivej stability, ako keby človek nepodliehal starnutiu. Evolúcia a involúcia sú v rovnováhe. Stredná dospelosť sa považuje za najvyrovnannejšie obdobie ([sprevádza ho] stabilizácia telesná, psychická i sociálna).“ (L. Končeková, 2005, s. 264).

Vnímanie v tomto období prekročilo svoju vrcholnú výkonnosť. S pribúdajúcim vekom sa dospelým postupne zhoršuje zrak, sluch a dokonca i vnímanie chutí. Pozornosť, pamäť a myslenie sa v porovnaní s predchádzajúcim obdobím výrazne nemenia. Dochádza k najväčšiemu upokojeniu citového a emocionálneho prežívania. Človek v strednej dospelosti má tendenciu bilancovať, hodnotiť a porovnávať

svoju životnú situáciu s kedysi „vysnívanými“ ideálmi. Posudzuje a prehodnocuje svoje profesionálne postavenie, rodinné zázemie, zdravotný stav, výzor a pod. Začína sa zaoberať sám sebou, je introvertnejší (Tamže, s. 265). Toto obdobie sa často spája s krízou stredného veku, kedy človek opäť hľadá zmysel (druhej polovice) života, vzdáva sa ilúzií a s čoraz väčšou intenzitou si uvedomuje, že má poslednú šancu niečo zmeniť na svojom stereotypnom, často monotónnom a niekedy až nudnom živote. A tak si niektorí dospelí v období strednej dospelosti (z potreby nových zážitkov či pre sprestrenie, alebo únik od stereotypného života) nachádzajú milienky/milencov a udržiavajú mimomanželské partnerské vzťahy (Tamže, s. 266).

Vyplývajúc zo zistených skutočností môžeme povedať, že v súčasnej dobe už nie je nadštandardný vzťah jedinca, či už dospelého alebo dieťaťa, k televízii ničím výnimočným. Televízia je vo väčšine domácností umiestnená v obývacej izbe a jej stály chod neraz narúša rodinnú atmosféru. Aj keď v súčasnosti existuje rôzna literatúra, zaoberajúca sa tematikou televíznych vplyvov, v našich podmienkach absentuje širšie spektrum celostného pohľadu na daný fenomén s bližším zameraním sa na erotické konotácie.

POUŽITÁ LITERATÚRA

BOROŠ, J.: Som puberťák - teda som. Bratislava: Print Servis 1998. 187 s. ISBN 80-88755-74-3

CZARNECKI, P.: Etika medialneho prostredia. Praha: Newton College 2018. 260 s. ISBN 978-80-87325-14-8

CZARNECKI, P.: The ethics of media in Poland. London: Apsley Publishing. 251 s. ISBN 978-1-5272-2376-9

KLINDOVÁ, Ľ. – RYBÁROVÁ, E.: Vývinová psychológia. Bratislava: SPN 1977. 176 s.

KONČEKOVÁ, Ľ.: Vývinová psychológia. Prešov: PU 2005. 299 s. ISBN 80-969053-6-8

PONDĚLÍČKOVÁ – MAŠLOVÁ, J.: Nezrála sexualita. Praha: Avicenum 1990. 144 s. ISBN 80-201-000-83

ŘÍČAN, P.: Cesta životem. Praha: Panorama 1990. 440 s. ISBN 80-7038-078-0

<http://slovník.dovrecka.sk/slovník-cudzich-slov/pismo-pu> [20. 2. 2010]

Konrad Harasim

Instytut Nauk Społecznych i Bezpieczeństwa
UPH w Siedlcach, Poland

Wypalenie zawodowe w zawodach wysokiego ryzyka / *Occupational burnout in high-risk occupations*

Abstract

The broadly understood human functioning in the situation of professional work is the subject of interest in many fields of science. Nowadays, more and more often the attention of theoreticians and psychologists - researchers focuses on issues related to occupational burnout experienced in the workplace, ways of dealing with it and its consequences manifest in many spheres of human life. Particularly exposed - on the effects of professional burnout - by a social group are representatives of high-risk occupations. Analyzing the theoretical and empirical aspects of the impact of burnout on the functioning of people, an attempt was made to answer the question: What conclusions can be drawn in order to strengthen the welfare of members of disposable groups?

Key words: occupational burnout, disposable groups, public safety; psychological well-being.

Pojęcie *wypalenia zawodowego* zostało wprowadzone do literatury przedmiotu w 1974 roku przez psychiatrę Herberta Freudenbergera w celu nazwania fenomenu o podłożu społeczno – psychologicznym. Autor zapożyczył termin *wypalenie* z potocznej definicji końcowego etapu uzależnienia spowodowanego ciągłym zażywaniem narkotyków. Według Freudenbergera wypalenie zawodowe jest stanem wyczerpania jednostki, na który wpływ mają wygórowane zadania stawiane przez środowisko pracy. Głównymi objawami wypalenia zawodowego są: zmęczenie, bóle głowy, nasiloną podatność na zachorowania, rozdrażnienie, zmienność zachowań oraz poczucie ciągłego znudzenia i zniechęcenia. Na wypalenie zawodowe, według autora, narażone są osoby wykonujące takie zawody, jak: pracownik socjalny, terapeuta, pielęgniarka, czy nauczyciel (Noworol, 1998, Bibik, 2011).

Kolejny badacz zajmujący się problematyką wypalenia zawodowego, Cary Cherrin, wyjaśniając tematykę sukcesu zawodowego *versus* niepowodzenia w pracy zawodowej, stosował koncepcję *własnej skuteczności (self-efficacy)* Alberta Bandu-

ry rozumianą jako przekonanie jednostki o posiadanej przez nią możliwości kontroli zdarzeń dotyczących jej życia oraz skutecznego oddziaływania na nie (1982; za: Sęk, 2009). Poczucie własnej skuteczności osób pracujących w zawodach usług społecznych kształtuje się poprzez aktywność w trzech obszarach:

1. sytuacje zadaniowe – wymagające określonych kwalifikacji zawodowych (np. przekazywanie wiedzy przez nauczyciela, wykonanie zastrzyku przez pielęgniarkę);
2. sytuacje interpersonalne – wymagające zdolności nawiązywania i podtrzymywania kontaktów z innymi ludźmi (np. rozmowa nauczyciela z uczniem na temat jego zainteresowań, wspieranie pacjenta odczuwającego silny ból);
3. sytuacje organizacyjne – wymagające umiejętności organizacyjnych (np. zaaranżowanie wycieczki szkolnej przez nauczyciela, organizacja klubu pacjenta przez pielęgniarkę).

Ponieważ ludzi cechuje różny stopień przygotowania do wykonywania zadań z ww. obszarów, a także posiadają odmienne doświadczenia w radzeniu sobie ze stawianymi im wymaganiami, będą przejawiać różny poziom poczucia własnej skuteczności (Cherniss, 1993; za: Sęk, 2009).

Cherniss dowodził, że osoby o wyższym poczuciu własnej skuteczności w obliczu przeciążenia związanego z trudnymi warunkami pracy, przejawiają tendencję do przekształcania owych niekorzystnych warunków lub przystosowania się do nich. Natomiast jednostki wykazujące niskie poczucie własnej skuteczności wobec wysokich wymagań związanych z pracą zawodową, przejawiają rezygnację, apatię i cynizm, co może prowadzić do rozwoju wypalenia zawodowego. (Cherniss, 1980; za: Sęk, 2009). Według Chernissa zjawisko to wiąże się ze zmianami motywacji. Wypalenie określał jako rezygnację z aktywności zawodowej na skutek zbyt dużego stresu lub niezadowolenia ze swojej pracy. Jako objawy wskazał utratę entuzjazmu, zaangażowania oraz brak poczucia „misji” w wykonywanej pracy (Cherniss, 1980; za: Noworol, 1998).

W literaturze przedmiotu problematyka wypalenia zawodowego ujmowana była również z perspektywy psychologii egzystencjalnej. Eliot Aronson i Ayala M. Pines (1988; za: Pines, 2009) za przyczynę wypalenia uważali poczucie bezsensu wykonywanej pracy zawodowej. Takie rozumienie istoty zjawiska wypalenia wynika z założenia, że ludzie chcą postrzegać swoje życie jako wartościowe, a swoje dokonania, również w pracy zawodowej, jako pożyteczne i ważne. Poczucie sensu wykonywanej pracy pozwala odnaleźć cel i sens całej egzystencji człowieka (Pines, 2009).

Ayala Pines przedstawiając swój egzystencjalny model wypalenia, modyfikuje wcześniejszą definicję wypalenia zawodowego, w której rozumiane było jako „*stan fizycznego, emocjonalnego i psychicznego wyczerpania, spowodowany przez długotrwałe zaangażowanie w sytuacje, które są obciążające pod względem emocjonalnym*” (Pines i Aronson, 1988, s. 9; za: Pines, 2009), podkreślając, że taki stan jest „*końcowym rezultatem stopniowego procesu utraty złudzeń (rozczarowania)*” (Pines, 2009, s. 56). Proces utraty złudzeń w koncepcji Pines oznacza stopniowe

pozbycie się przekonania co do możliwości odnalezienia sensu egzystencji w pracy zawodowej.

Omawiając egzystencjalne ujęcie wypalenia zawodowego należy podkreślić, iż w prezentowanej koncepcji dotyczy ono jedynie tych osób, które rozpoczynając pracę zawodową charakteryzują się dużym zaangażowaniem emocjonalnym i motywacją do wypełniania swoich obowiązków, zatem – posługując się określeniami autorki – posiadają złudzenia co do sensowności wykonywanej przez nich pracy. Zatem osoba, która na początku swojej kariery nie cechuje się żarliwością, ambicją i idealizmem, nie doświadczy wypalenia, które jest zjawiskiem specyficznym, choć może odczuwać stres, i zmęczenie spowodowane pracą (Pines, 2009). Wspierające środowisko pracy pozwala realizować cele i nadać znaczenie egzystencjalne jednostce, przez co wzmocniona zostaje jej silna motywacja do wykonywania pracy, natomiast środowisko stresujące, uniemożliwiające realizację celów i oczekiwań sprawia powoduje subiektywne doświadczenie porażki sprzyjające wypaleniu (Pines, 2009).

Interesujące ujęcie problematyki wypalenia zawodowego znaleźć można w teorii działania Matthiasa Burischa (2009). W koncepcji tej podstawową jednostką analizy zachowania jest *epizod działania* (*action episode – AE*), który może trwać od minut (np. proste codzienne czynności) do dziesięcioleci (np. wychowywanie dzieci, budowanie kariery zawodowej), dlatego też epizody działania posiadają hierarchiczną strukturę, co oznacza, że jedne są nadrzędne wobec innych. Niezaburzony przebieg epizodu polega na realizacji określonego celu założonego przez człowieka i osiągnięciu sukcesu. Jednak epizody działania mogą zostać zaburzone poprzez:

1. utrudnienie osiągnięcia celu (pojawiająca się przeszkoda wymaga zwiększenia nakładów w drodze do osiągnięcia celu);
2. udaremnienie motywu (całkowita blokada działania);
3. niewystarczającą nagrodę;
4. nieoczekiwane negatywne efekty uboczne (Burisch, 2009).

Prawdopodobieństwo, że jeden zaburzony epizod działania wywoła wypalenie zawodowe jest niewielkie. Pojedyncze zaburzenia mogą wywołać *stres pierwotny*. Skuteczne, efektywne radzenie sobie ze stresem pozwala na rozwój osobniczy i doskonalenie własnego modelu świata. Z drugiej strony, nieskuteczne, wielokrotne próby poradzenia sobie w sytuacji stresu pierwotnego prowadzą do utraty autonomii i *stresu wtórnego*. Powtarzające się, nieudane próby radzenia sobie ze stresem wtórnym przyczyniają się do wypalenia (Burisch, 2009).

W literaturze przedmiotu najbardziej rozpowszechnionym i najczęściej przytaczanym ujęciem wypalenia zawodowego jest wielowymiarowy model opracowany przez Christinę Maslach, według której wypaleniem nazywamy „*syndrom emocjonalnego wyczerpania, depersonalizacji i obniżonego poczucia osobistych dokonań, które może wystąpić u osób pracujących z ludźmi w określony sposób*” (Maslach, 2009, s. 15). Późniejsze badania nad strukturą wypalenia oraz rolą czynników

indywidualnych i organizacyjnych w procesie wypalania skłoniły Maslach do rozszerzenia definicji wymiarów wypalania do następującej postaci: *wyczerpanie emocjonalne i fizyczne, cynizm i depersonalizacja oraz poczucie nieefektywności i braku osiągnięć zawodowych* (Maslach, 2011).

Wyczerpanie emocjonalne i fizyczne jest skutkiem obciążenia pracą i stanowi pierwszą reakcję człowieka na stres zawodowy. Osoba doświadczająca wyczerpania w ujęciu Maslach, ma stałe poczucie ogólnego zmęczenia, braku energii i zapału do jakiegokolwiek działania (Maslach, 2011). Zanika zainteresowanie sprawami zawodowymi, a wywiązywanie się z obowiązków przychodzi z trudem. Pojawia się przekonanie o nieefektywności dalszej pracy zawodowej. Panuje globalne poczucie wyeksploatowania i niemożności zregenerowania sił. Osoba wyczerpana staje się impulsywna i drażliwa, a ponadto mogą pojawić się symptomy somatyczne: ból głowy, bezsenność, zaburzenia gastryczne, obniżenie odporności (Bilska, 2004).

Cynizm i depersonalizacja. Osoby wypalone zawodowo przybierają zdystansowaną, chłodną postawę wobec pracy, współpracowników i klientów. Starają się maksymalnie ograniczyć swoje zaangażowanie w pracę, by w ten sposób uniknąć rozczarowania. Przybranie cynicznej postawy również stanowi strategię obronną – osoby obojętne, zachowujące dystans, w ten sposób bronią się przed potencjalnym, przykrym zawodem (Maslach, 2011). Człowiek doświadczający tego wymiaru wypalania słyca kontakty z klientami, osobami, którym jego praca ma przynosić korzyść, aby w ten sposób ocalić od dalszej eksploatacji własne niedostateczne zasoby emocjonalne. Formy depersonalizacji (odczłowieczenia, uprzedmiotowienia) zależą od specyfiki wykonywanego zawodu (np. u lekarzy może przejawiać się w traktowaniu pacjentów jako jednostek chorobowych, a nie ludzi) (Bilska, 2004).

Poczucie nieefektywności i braku własnych osiągnięć zawodowych. Przekonanie o braku własnej skuteczności w zawodzie implikuje narastające poczucie nieprzystosowania do wykonywanej pracy. Osoby wypalone postrzegają każde nowe zadanie i obowiązek jako przerastający ich kompetencje. Pojawia się przekonanie, że każda próba efektywnego wykonania obowiązków i rozwoju zawodowego jest skazana na niepowodzenie, przy jednoczesnym niedocenianiu własnych osiągnięć. Człowiek wypalony traci poczucie możliwości zmiany swojego obecnego położenia (Maslach, 2011). Osoba wypalona czuje się niezrozumiana przez przełożonych. Jej niska samoocena, brak przekonania o własnej skuteczności i poczucie nieadekwatności zawodowej prowadzić może do częstej absencji w pracy (Bilska, 2004).

Obecność trzech omówionych wymiarów wypalania w koncepcji Christiny Maslach pozwala na odróżnienie syndromu wypalania zawodowego od stresu zawodowego, zmęczenia, czy wyczerpania. Wypalenie zawodowe w koncepcji autorki jest skumulowaną odpowiedzią organizmu na stres zawodowy (Maslach, Schaufeli, Leiter, 2001). Wielowymiarowość modelu implikuje także fazowy przebieg wypalania z wyraźnym narastaniem symptomów (Ogińska – Bulik, 2006). Objawy wypalania u pracownika, którego zdolności radzenia sobie ze stresem uległy

załamaniu, pojawiają się w określonej kolejności. Powiązania między wymiarami wypalenia powodują ich wzajemne wzmacnianie (Bibik, 2011).

W wyniku nieefektywnego radzenia sobie ze stresem zawodowym, u pracownika rozwija się emocjonalne wyczerpanie. Osoba doświadczająca tego wymiaru wypalenia próbuje uchronić swoje niewielkie zasoby emocjonalne poprzez dystansowanie się wobec klientów i współpracowników. Z czasem ów dystans się zwiększa, przy jednoczesnej depersonalizacji, „odczłowieczaniu” innych osób. Taka postawa wobec wykonywanej pracy prowadzi do negatywnej oceny własnych osiągnięć i spadku poziomu satysfakcji zawodowej. Postrzeganie własnej osoby jako nieadekwatnej w danym miejscu pracy pogłębia poczucie bezsensu. Rozdzźwięk między wymogami roli zawodowej a postawą pracownika nasila się (Bibik, 2011).

Przybliżając koncepcję wypalenia zawodowego stworzoną przez Christinę Maslach warto zwrócić uwagę na ujęcie aktywności zawodowej na kontinuum, którego jednym krańcem jest *zaangażowanie w pracę*, a drugim – wypalenie. Wypalenie zawodowe stanowi więc opozycję wobec zachowań pełnych energii, pasji, zapału, cechujących się wysoką skutecznością w pracy zawodowej. Przeciwnieństwem wypalenia nie jest stan obojętności, ale właśnie zaangażowanie, właściwe osobom z dobrą kondycją psychiczną i odpowiednimi umiejętnościami do pełnienia roli zawodowej (Ogińska – Bulik, 2006). Wprowadzenie do koncepcji Maslach dymensji zaangażowanie – wypalenie na nowo obrazuje wpływ pracy na dobrostan człowieka, a także zwraca uwagę na możliwość przeciwdziałania wypaleniu poprzez propagowanie strategii radzenia sobie skupiających się na zaangażowaniu (Tucholska, 2003; za: Ogińska – Bulik, 2006).

Z punktu widzenia problematyki niniejszej pracy oraz celu badań własnych nad zjawiskiem wypalenia zawodowego i stresu, warto przybliżyć społeczno – poznawczy model wypalenia zawodowego autorstwa Heleny Sęk, wykorzystujący wielowymiarową perspektywę wypalenia Maslach i nawiązujący do poznawczo – transakcyjnej teorii stresu Lazarusa.

Badaczka określa wypalenie jako „*zespół objawów pojawiających się u osób wykonujących zawody, w których bliski kontakt interpersonalny, pełen zaangażowania i cechy osobowości profesjonalisty stanowią podstawowe instrumenty czynności zawodowych decydujące o poziomie wykonywania zawodu, o sukcesach i niepowodzeniach zawodowych. Chodzi tu o zawody, które można określić jako społeczne i usługowe zarazem, takie jak nauczyciel, lekarz, pielęgniarka, terapeuta, pracownik socjalny itp.*” (Sęk, 2009, s. 84). Specyfika tych profesji sprawia, iż osoby je wykonujące narażone na chroniczny, specyficzny stres psychiczny. W wyniku czego może dojść do obniżenia poczucia satysfakcji zawodowej, zaangażowania, wyczerpania emocjonalnego i dystansowania się społecznego (Sęk, 2009).

Koncepcja Heleny Sęk uwzględnia rolę poznawczej oceny stresu (pierwotnej i wtórnej) w odniesieniu do obciążeń występujących w pracy zawodowej. Od charakteru pierwotnej oceny stresorów zawodowych zależy, czy jednostka będzie przeżywać stres zawodowy (Sęk, 2009). Ocena sytuacji zawodowej jako stresującej implikuje obciążenie psychiczne i uruchamia procesy radzenia sobie, których

specyfika zależy od bieżących wymagań sytuacyjnych, stanu jednostki oraz właściwego dla niej stylu radzenia sobie (Wrześniewski, 1996; za: Sęk, 2009). Ocena wtórna, dotycząca własnych kompetencji zaradczych, umiejętności radzenia sobie odgrywa kluczową rolę w genezie wypalenia. Zgeneralizowane doświadczenie niepowodzenia w zmaganiach ze stresem zawodowym i towarzyszące mu przekonanie o braku możliwości i kompetencji efektywnego radzenia sobie z trudnościami, uciążliwościami i konfliktami w pracy zawodowej, skutkować może rozwojem wypalenia zawodowego. Modyfikujący wpływ na kształt oceny wtórnej – i co za tym idzie – rozwoju wypalenia zawodowego, mają takie właściwości jednostki, jak typ kontroli, poczucie własnej skuteczności oraz odczuwane wsparcie społeczne (Sęk, 2009).

Podsumowując, w koncepcji Sęk wypalenie zawodowe nie jest bezpośrednim następstwem przewlekłego stresu zawodowego (ocena pierwotna), ale stanowi skutek nieskutecznego radzenia sobie z nim (ocena wtórna) (Ogińska – Bulik, 2006).

ŹRÓDŁA WYPALENIA ZAWODOWEGO

Analizując przytoczone we wcześniejszej części niniejszego rozdziału i pokrótce omówione koncepcje wypalenia zawodowego, można zauważyć, iż w każdej z nich pojawia się pojęcie stresu jako czynnika związanego z rozwojem zespołu wypalenia zawodowego: Christina Maslach w swoim wielowymiarowym modelu wypalenia traktuje analizowane zjawisko jako skumulowaną odpowiedź organizmu na stres zawodowy (Maslach, Schaufeli i Leiter, 2001); Helena Sęk wprost odnosi się do transakcyjnej koncepcji stresu Lazarusa i za przyczynę wypalenia podaje nieskuteczne radzenie sobie ze stresem zawodowym (Sęk, 2009); Cary Cherniss uważa, że wypalenie powstaje na skutek zbyt dużego stresu lub niezadowolenia z wykonywanej pracy (Cherniss, 1980; za: Noworol, 1998), natomiast Burisch (2009) za przyczynę wypalenia uważał wielokrotne przeżywanie wtórnego stresu. Nawet w egzystencjalnym modelu Ayali Pines pojawia się pojęcie środowiska stresującego jako właściwego dla rozwoju syndromu wypalenia zawodowego (Pines, 2009).

Można zatem przyjąć, iż źródła wypalenia zawodowego związane są z doświadczaniem stresu zawodowego. Zgodnie z *Werońskim modelem stresu* Tadeusza Marka i Magdaleny Fąfrowicz, przenoszącym transakcyjne ujęcie stresu na grunt psychologii pracy, *stres zawodowy* rozumieć można jako sytuację, w której wymagania pracy przerastają możliwości radzenia sobie jednostki, przy jednoczesnym deficycie jej osobistych zasobów (Fąfrowicz i Marek, 1999). Współcześnie stres związany z wykonywanym zawodem spowodowany jest m.in. coraz większą złożonością oczekiwań wobec pracowników, ich aspiracjami oraz ciągłym napięciem wynikającym z tempa pracy, zatem stres może przejawiać się na płaszczyźnie indywidualnej, interpersonalnej i organizacyjnej (Terelak, 2006). Czynniki stresogenne, zgodnie z wcześniej omówionymi modelami wypalenia, mogą prowadzić do rozwoju syndromu wypalenia zawodowego.

CZYNNIKI INDYWIDUALNE

Czynniki indywidualne, których nasilenie może prowadzić do rozwoju wypalenia zawodowego, podzielić można na: związane z właściwościami psychologicznymi jednostki i związane z jej kompetencjami i umiejętnościami.

Właściwości psychologiczne, które mogą sprzyjać powstawaniu syndromu wypalenia zawodowego to: *niska samoocena, poczucie niskiej wartości, postawa obronna, bierność i zależność* (Terelak, 2008). Również osoby nadwrażliwe, o wysokiej *reaktywności emocjonalnej* narażone są na rozwinięcie zespołu wypalenia zawodowego (Schaufeli, 2000; za: Ogińska – Bulik, 2006), podobnie jak pracownicy z *zewnętrznym umiejscowieniem poczucia kontroli* (Krawulska – Ptaszyńska, 1992; za: Ogińska – Bulik, 2006). Cechą osobowościową dodatnio związaną z wypaleniem jest *neurotyzm* (Schaufeli i Enzmann, 1998); im wyższy poziom tej cechy, tym większe ryzyko wypalenia.

Właściwości indywidualne związane z kompetencjami i umiejętnościami pracownika, które mogą sprzyjać wypalaniu się, to: *niskie poczucie własnej skuteczności i posiadanych kompetencji oraz niewielkie umiejętności organizacyjne* (Cherniss, 1980; za: Sęk, 2009). W literaturze przedmiotu wskazuje się również na istnienie związku między wypaleniem zawodowym a *silną motywacją do pracy* (Golińska i Świętochowski, 1998; za: Bilska, 2004), *pragnieniem osiągnięcia sukcesów zawodowych* (Pines, 2009). Nieracjonalne, idealistyczne przekonanie o pełnionej roli zawodowej, czyli *mistycyzm zawodowy*, również zwiększa ryzyko wystąpienia wypalenia zawodowego (2009). Istotnym z punktu widzenia problematyki badań własnych wydaje się być wykryty związek między wypaleniem zawodowym a *nieumiejętnością stosowania odpowiednich strategii radzenia sobie* (Schaufeli i Enzmann, 1998) oraz unikaniem sytuacji trudnych (Sęk, 2009).

CZYNNIKI INTERPERSONALNE

Interpersonalne źródła wypalenia zawodowego mogą dotyczyć zarówno kontaktów pracownika z klientami danej instytucji, jak i ze współpracownikami i przełożonymi (Maslach, 2011).

Kontakty interpersonalne na płaszczyźnie pracownik – klient mogą stać się źródłem symptomów wypalenia zawodowego szczególnie wtedy, gdy charakter danej pracy wiąże się z *emocjonalnym zaangażowaniem* w sprawy innych ludzi. Szczególnie narażone na wypalenie są osoby, których rolą zawodową jest niesienie pomocy innym i codzienny kontakt z ludzkim cierpieniem (Bilska, 2004). Należy jednak zaznaczyć, że zgodnie z rozszerzoną i zrewidowaną koncepcją Christiny Maslach (2011), na wyczerpanie i wypalenie zawodowe narażone są osoby wykonujące większość współczesnych zawodów, co jest spowodowane coraz większym naciskiem na kontakty z klientami w wielu branżach.

Źródłem wypalenia zawodowego mogą być również relacje pracownika z przełożonymi i współpracownikami. *Konflikty interpersonalne* pojawiające się w zespole pracowników, a także na linii pracodawca – pracownik, prowadzić mogą do

rozwoju syndromu wypalenia. Istotnym czynnikiem jest również *kwestionowanie kompetencji i utrudnianie aktywności pracowników ze strony pracodawcy. Problemy w wzajemnej komunikacji, brak zaufania* wobec współpracowników, a także atmosfera ciągłej, agresywnej *rywalizacji* sprzyjają wypalaniu w zawodzie. Szczególnie niebezpiecznym z punktu widzenia wypalenia zawodowego zjawiskiem jest *mobbing* (Bilska, 2004).

CZYNNIKI ORGANIZACYJNE

W literaturze przedmiotu często jako przyczyny prowadzące do rozwoju wypalenia zawodowego wskazywane są różnorodne czynniki organizacyjne, które można pogrupować następująco:

1. **stresory związane ze środowiskiem fizycznym** – trudne warunki pracy (np. hałas, zatłoczenie, źle dopasowane narzędzia pracy lub ich brak);
2. **stresory związane ze sposobem wykonywania pracy** (monotonia *versus* pośpiech, spiętrzenie pracy, praca w godzinach nocnych);
3. **stresory związane z funkcjonowaniem pracownika jako członka organizacji** (np. odpowiedzialność za rzeczy i ludzi, brak udziału w podejmowaniu decyzji, marginalizowanie, pomijanie, lekceważenie opinii pracownika, autokratyczne zarządzanie);
4. **stresory związane z jednoczesnym funkcjonowaniem w organizacji i poza nią** (konflikt ról zawodowych i rodzinnych, niemożność rozwijania pozazawodowych zainteresowań);
5. **stresory związane z rolą zawodową** (np. obciążenia zawodowe, niejednoznaczność zadań);
6. **stresory związane z rozwojem zawodowym** – niezadowolenie z przebiegu kariery (brak możliwości awansu, brak perspektyw zawodowych, brak poczucia stałości pracy) (Łoboda, 1990).

W literaturze przedmiotu wskazuje się na wyniki badań sugerujących, że istnieje związek między rozwojem syndromu wypalenia a *przeładowaniem pracą* (Burke, 1987; za: Ogińska – Bulik, 2006), *koniecznością podejmowania decyzji pod presją i odpowiedzialnością za zdrowie i życie innych osób, ciągłą gotowością pracownika do niesienia pomocy i nieprzewidywalnością warunków pracy* (Piątek, 1998; za: Ogińska – Bulik, 2006). Do powstania syndromu wypalenia przyczynić się może także *konieczność pracy zmianowej oraz zbyt długi czas pracy* (Kwiatkowski, 1993, Wardaszko – Łyskowska, 1994; za: Ogińska – Bulik, 2006).

Analizując czynniki organizacyjne mające wpływ na rozwój wypalenia zawodowego, warto przytoczyć stanowisko Christiny Maslach, która w swojej rozszerzonej koncepcji wypalenia zakładała, że wystąpienie tego syndromu związane jest głównie z nieprawidłowo funkcjonującą organizacją. Badaczka twierdziła, że ryzyko wystąpienia syndromu wypalenia zawodowego wzrasta, gdy występują nieprawidłowości w następujących obszarach pracy: *obowiązki, kontrola, wynagrodzenie, wspólnotowość, sprawiedliwość i wartości* (Maslach, 2011).

Zbyt duże obciążenie pracą spowodowane jest wygórowanymi wymaganiami stawianymi pracownikowi, którym nie może sprostać ze względu na ograniczony czas i środki. Jeśli pracownik nie ma możliwości odpoczynku i zregenerowania sił, to chroniczne obciążenie doprowadzi do przeciążenia pracą, a w konsekwencji do wystąpienia osiowego objawu wypalenia, czyli wyczerpania.

Brak kontroli i współdecydowania występuje w sytuacji, gdy pracownicy nie mają żadnego wpływu na wykonywaną pracę i są poddawani stałemu nadzorowi ze strony przełożonych. Brak możliwości dokonywania wyborów, brak samodzielności w rozwiązywaniu problemów oraz podejmowania decyzji negatywnie wpływa na poczucie podmiotowości pracowników, osłabia więź z organizacją i przyczynia się do spadku indywidualnego zaangażowania w wykonywaną pracę.

Niedostateczne wynagrodzenie. W sytuacji nieodpowiedniej gratyfikacji za wykonywaną pracę, rozumianej jako niska płaca, brak świadczeń socjalnych oraz brak pochwał ze strony przełożonych, następuje dewaluacja wykonywanej pracy w opinii pracownika, co wpływa negatywnie na osobiste zaangażowanie i ocenę własnych dokonań.

Rozpad wspólnoty występuje wtedy, gdy współpracownicy tracą sens i chęć podtrzymywania pozytywnych relacji między sobą. Szczególnie niebezpieczne są chroniczne konflikty, powodujące frustrację, wzajemną wrogość i brak poczucia wsparcia społecznego.

Brak sprawiedliwości występuje wtedy, gdy reguły działania poszczególnych struktur organizacyjnych są niejasne i nie zapewniają pracownikom poczucia wzajemnego szacunku i uznania. Brak sprawiedliwości może przejawiać się w podziale obowiązków lub w systemie nagradzania pracowników. W takich warunkach pracownicy czują się skrzywdzeni, przez co zmniejsza się ich osobiste zaangażowanie, wzrasta wyczerpanie emocjonalne i cynizm.

Konflikt wartości jest rozbieżnością między wymaganiami roli zawodowej a osobistym systemem wartości pracownika. Osoba doświadczająca konfliktu wartości czuje się zobligowana do nieetycznych działań, które są niezgodne z jej standardami.

Nieprawidłowości w zakresie ww. obszarów przyczyniają się do wystąpienia osiowych objawów wypalenia: wyczerpania, cynizmu i depersonalizacji oraz obniżenia poczucia osobistych dokonań (Maslach, 2011).

Badacze zjawiska wypalenia zawodowego zgodnie przyznają, że zarówno czynniki wewnętrzne, dotyczące pracownika, jak i czynniki zewnętrzne, dotyczące sytuacji pracy, mają wpływ na pojawienie się symptomów wypalenia zawodowego. Jednocześnie w literaturze przedmiotu brak jest podstaw do rozstrzygnięć, które z wymienionych czynników mają decydujący wpływ na pojawienie się objawów wypalenia i jego dynamikę (Okla i Steuden, 1999).

SYMPTOMY WYPALENIA ZAWODOWEGO

Zanim syndrom wypalenia zawodowego rozwinie się w pełni, zauważyć można pewne symptomy, informujące o pogłębiających się problemach pracownika. Przedstawienie uniwersalnego zbioru symptomów jest utrudnione, gdyż proces wypalania się ma charakter indywidualny, przez co może przebiegać w odmienny sposób w przypadku różnych pracowników (Czerniga, 2010). W niniejszym podrozdziale przedstawię kilka typologii symptomów wypalenia zawodowego.

Kaslow i Schulman (1987; za: Fengler, 2000) wskazują na zestaw sygnałów ostrzegawczych świadczących o zachodzącym procesie wypalania:

- niechęć towarzysząca wychodzeniu do pracy;
- skargi na odczuwany brak chęci do pracy bądź przepracowanie;
- poczucie izolacji od świata, osamotnienia;
- spostrzeganie życia jako ciężkiego, ponurego;
- negatywne postawy wobec klientów;
- drażliwość, irytacja, brak cierpliwości;
- częste choroby bez rozpoznawalnych przyczyn;
- myśli dotyczące ucieczki, myśli samobójcze.

Szeroki wachlarz symptomów wypalenia zawodowego podaje autor omawianej we wcześniejszej części niniejszej pracy koncepcji własnej skuteczności, Cary Cherriss (1980; za: Noworol, 1998):

- zniechęcenie i obojętność;
- uczucia: gniewu, urażenia, winy, odpowiedzialności;
- poczucie: porażki, bezradności;
- uczucie zmęczenia i wyczerpania przez cały dzień;
- trudności w myśleniu i niechęć do zmian;
- wobec klientów: brak pozytywnych uczuć, wycofywanie się z relacji, szablonowe traktowanie, cynizm, wroga postawa, gniewne zachowanie;
- wzrastające trzymanie się przepisów, formalności;
- unikanie rozmów o pracy;
- podejrziwość i brak zaufania, negatywizm;
- zaabsorbowanie samym sobą, izolacja i wycofywanie się;
- konflikty rodzinne i małżeńskie;
- częste przeziębienia i grypy, zaburzenia snu;
- bóle głowy i zaburzenia żołądkowo – jelitowe;
- stosowanie środków uspokajających, nadmierne stosowanie leków;
- niechęć do pracy, wysoka absencja w pracy.

Analizując symptomy wypalenia zawodowego można zauważyć, że dotyczą one funkcjonowania człowieka w trzech sferach: *emocjonalnej* (zmiennosc nastrojów,

obniżenie samooceny, ogólne przygnębienie), *behawioralnej* (zmiana zachowania wobec klientów i rodziny, zmniejszona wydajność w pracy i absencja) i *fizycznej* (zmniejszona odporność organizmu, zaburzenia żołądkowo – jelitowe, zaburzenia snu) (Bilska, 2004).

DYNAMIKA WYPALENIA ZAWODOWEGO

Na podstawie omówionych we wcześniejszej części niniejszego rozdziału koncepcji teoretycznych wypalenia zawodowego można wnioskować, iż syndrom ten nie jest prostą reakcją organizmu na sytuację stresową. Wypalanie się jest procesem posiadającym własną dynamikę, dzięki której można poddawać analizie poszczególne jego etapy (Okła i Steuden, 1999). Z uwagi na fakt, iż we wcześniejszej części niniejszej pracy została omówiona dynamika wypalenia zawodowego z perspektywy wielowymiarowej koncepcji Maslach (2011), w tym miejscu pokrótce przedstawione zostaną etapy i fazy wypalania w z perspektywy innych badaczy omawianego syndromu.

Interesujące ujęcie dynamiki rozwoju wypalenia zawodowego przedstawiły Wiesława Okła i Stanisława Steuden (1999). W zaproponowanym przez siebie modelu wypalenia sił, autorki wyodrębniły pięć czynników składających się na syndrom wypalenia zawodowego:

1. Obniżenie kontroli emocjonalnej.
2. Utrata podmiotowego zaangażowania.
3. Obniżenie efektywności działania.
4. Zawężenie kontaktów interpersonalnych.
5. Zmęczenie fizyczne.

Jeśli jednostka nie poradzi sobie w sposób efektywny z wymaganiami stawianymi przez trudną sytuację zadaniową, pojawią się u niej oznaki zmęczenia bądź *wyczerpania fizycznego* (czynnik 5). Nasilenie poczucia wyczerpania i braku motywacji prowadzi do *zawężenia kontaktów interpersonalnych* (czynnik 4). Dalsze nieskuteczne radzenie sobie z wymogami sytuacyjnymi powoduje zaprzeczenie własnym kompetencjom oraz utratę emocjonalnego zaangażowania, co prowadzi do *obniżenia efektywności działania* (czynnik 3). O ile na wcześniejszych etapach możliwe było podjęcie prób pokonania ograniczeń natury motywacyjno – kompetencyjnej, o tyle na etapie *utraty podmiotowego zaangażowania* (czynnik 2) pojawia się deficyt podmiotowości, który implikuje poczucie braku sprawczości w wykonywaniu pracy. Konsekwencją takich przekonań jest poczucie *utraty kontroli emocjonalnej* (czynnik 1). Ów ostatni czynnik wypalenia może objąć inne sfery funkcjonowania człowieka, doprowadzając do deformacji obrazu własnej osoby i posiadanych możliwości prawidłowego funkcjonowania (Okła i Steuden, 1999).

Dynamika rozwoju wypalenia zawodowego została również opisana przez Edelwicha i Brodsky'ego (1980). Badacze ujmowali zjawisko wypalenia jako proces narastającego rozczarowania, składający się z czterech faz: *entuzjazmu, stagnacji, frustracji i apatii*.

W pierwszej fazie *entuzjazmu*, odpowiadającej początkowemu okresowi kariery zawodowej, jednostka posiada idealistyczne plany związane z pracą zawodową, które wyrażają się w formułowaniu oderwanych od rzeczywistości oczekiwań. Osoby znajdujące się na tym etapie energicznie wyznaczają sobie coraz trudniejsze do osiągnięcia cele zawodowe, przez co całą ich energię i czas pochłania praca zawodowa.

W miarę zdobywania doświadczenia zawodowego i doznawanych rozczarowań, entuzjazm ustępuje miejsca *stagnacji*. Nierealistyczne oczekiwania, zweryfikowane przez konfrontację z rzeczywistością, zostają urealnione. Osoba będąca na tym etapie rozsądniej zarządza swoimi siłami i czasem, gdyż zaczyna zwracać uwagę na własne potrzeby osobiste. Zmniejsza się tendencja do emocjonalnego przeżywania problemów zawodowych, a także wyraźniej zostaje wytyczona granica między życiem prywatnym a zawodowym. Z czasem ważnym aspektem pracy staje się wynagrodzenie i wygoda.

Rozczarowania zawodowe oraz niezaspokojone aspiracje związane z pracą, doprowadzają jednostkę do fazy *frustracji*. Powodem napięcia mogą być czynniki organizacyjne w miejscu pracy. W wyniku frustracji rozregulowaniu ulegają procesy fizjologiczne i psychiczne jednostki, a przykre skutki stresu zawodowego mogą powodować sięganie po używki. Ostatnią fazą procesu wypalania jest *apatia*. Na tym etapie następuje fizyczne i psychiczne wycofywanie się z aktywności zawodowej, spłytenie kontaktów z klientami i współpracownikami, a zadania zawodowe wykonywane są schematycznie. Taki stan może prowadzić do całkowitego odrętwienia i obojętności w życiu zawodowym i osobistym (Edelwich i Brodsky, 1980).

Przedstawiona koncepcja dynamiki wypalania zawodowego Edelwicha i Brodsky'ego koresponduje ze współcześnie wyróżnianymi etapami wypalania, np. z podziałem dokonany przez Amerykańskie Towarzystwo Psychologiczne (APA):

1. **miesiąc miodowy** (*honeymoon*) - zauroczenie pracą, satysfakcja z osiągnięć zawodowych;
2. **przebudzenie** (*awaking*) – w tej fazie człowiek stara się, by jego idealistyczny obraz, jaki sobie wytworzył, nie uległ zmianie;
3. **szorstkość** (*brownout*) – jednostka wkłada coraz więcej wysiłku w realizację zadań zawodowych;
4. **wypalenie pełnoobjawowe** (*full scale burnout*) – jednostce towarzyszy poczucie pustki, samotności, chęci wyzwolenia się;
5. **odradzanie się** (*phoenix phenomenon*) - czas rekonwalescencji, leczenia ran powstałych w wyniku całego procesu wypalania się (za: Bilaska, 2004).

W pierwszym etapie *miesiąca miodowego* jednostka jest pełna energii, optymizmu i entuzjazmu. W fazie *przebudzenia* nadal dużo pracuje, jednak spostrzega, że jego idealistyczna ocena pracy jest nieadekwatna. Na etapie *szorstkości* pojawiają się kłopoty w kontaktach ze współpracownikami i klientami. W *pełnoobjawowym wypaleniu* u człowieka występują myśli ucieczkowe, stany depresyjne. Następuje pełne wyczerpanie pod względem fizycznym i psychicznym. Tak jak i w modelu

Edelwicha i Brodsky'ego, stan ten wymaga podjęcia interwencji w celu rekonwalescencji i usunięcia negatywnych skutków wypalenia.

Wypalanie się jest procesem narastającym stopniowo i trudnym do odwrócenia. Niesie ze sobą szereg niepożądanych zmian w funkcjonowaniu psychicznym, fizjologicznym, społecznym i zawodowym jednostki. (Maslach i Leiter, 2011).

W zakresie zdrowia psychicznego, syndrom wypalenia zawodowego współwystępuje z niepokojem, labilnością emocjonalną, lękiem, poczuciem porażki i osaczenia. Osoby wypalone wykazują skłonności do zaniżania samooceny, przeżywania poczucia winy, depresji (Tucholska, 2003). Utrzymujący się stan wypalenia może prowadzić do zawodowej deformacji duszy, określanej jako „niekorzystne zmiany osobowości, nieprawidłowości rozwoju, poczucie zmęczenia, wypalenia, usztywnienia, dezorientacji, alienacji, utrata poczucia rzeczywistości i prawidłowej jej oceny oraz przekłamania w odbiorze własnych przeżyć, sądów i zachowań” (Fengler, 2000, s. 31).

Negatywne konsekwencje wypalenia zawodowego widoczne są w funkcjonowaniu jednostki w obszarze zawodowym. Osoby wypalone wycofują się z pełnionych ról zawodowych poprzez skracanie czasu pracy lub absencję (Ogińska – Bulik, 2006). Nawet jeśli osoby z syndromem wypalenia zawodowego nie porzucają pracy, to jakość i wydajność wykonywanych przez nie usług jest niska i przynosi straty finansowe organizacji (Bilska, 2004, Maslach i Leiter, 2011).

Wypalenie zawodowe ma również wpływ na życie osobiste pracownika. Poczucie wyczerpania, drażliwość, pobudzenie i konfliktowość jednostki mogą prowadzić do problemów w relacjach z bliskimi. Osoby wypalone stają się mniej empatyczne, chłodne emocjonalnie, a także podejrzliwe, co prowadzić może do pogorszenia jakości relacji w małżeństwie i rodzinie pracownika (Schaufeli i Enzmann, 1998).

Podsumowując, rozległe następstwa wypalenia zawodowego nie ograniczają się tylko do wybranych aspektów funkcjonowania człowieka. Ich oddziaływanie widoczne jest w każdej sferze życia osoby wypalanej, dlatego tak istotne wydaje się przeciwdziałanie negatywnym skutkom tego zjawiska.

PROFILAKTYKA WYPALENIA ZAWODOWEGO

Działania profilaktyczne w zakresie wypalenia zawodowego, mają na celu zapobieganie stresowi zawodowemu, przyczyniającemu się do powstania syndromu wypalenia (Bilska, 2008). Badacze zjawiska stresu zawodowego i wypalenia proponują, aby strategie zapobiegające stresowi w miejscu pracy i procesowi wypalania wdrażane były na trzech poziomach: *indywidualnym*, *instytucjonalnym* oraz na *pograniczu* poziomu indywidualnego i organizacyjnego (Schaufeli i Enzmann, 1998).

Na *poziomie indywidualnym* proponowane są strategie, które mają zapobiec niekorzystnym skutkom stresu zawodowego odczuwanego przez jednostkę:

a) strategie służące samopoznaniu pracownika:

- samoobserwacja, prowadzenie dzienniczka stresu;
 - samoobserwacja metryczna przy pomocy narzędzi do badania poziomu wypalenia zawodowego;
 - poszerzanie wiedzy na temat stresu (książki, wykłady, warsztaty);
- b) strategie służące redukcji negatywnych następstw stresu:
- zdrowy styl życia (jogging, gimnastyka, pływanie, prawidłowe odżywianie się, odpowiednia ilość snu itp.);
 - relaksacja służąca wyeliminowaniu fizjologicznych reakcji organizmu na stres;
 - techniki poznawczo-behawioralne służące przeformułowywaniu nieracjonalnych przekonań o roli zawodowej, np. „pracownik zawsze musi być lubiany i doceniany przez wszystkich klientów”.

Na poziomie *instytucjonalnym* zaleca się:

- a) oszacowanie poziomu stresu i wypalenia w instytucji poprzez:
- badania kwestionariuszowe pionu podstawowego i kierowniczego;
 - badanie kondycji fizycznej pracowników;
 - sporządzenie raportu zbiorczego;
- b) zmniejszenie ilości stresorów poprzez:
- poprawę warunków pracy;
 - poprawę komunikacji;
 - umiejętne rozwiązywanie konfliktów;
 - wprowadzanie pozaurlopowych dni wolnych od pracy przeznaczonych na odbudowę kondycji psychicznej pracowników;
 - urlopów polegających na oddelegowaniu pracowników na pewien czas do prac pozwalających na rozwój zawodowy;
- c) organizowanie szkoleń umożliwiających podnoszenie kwalifikacji pracowników i przygotowanie ich do realizacji nowych zadań i obowiązków,
- d) zorganizowanie służb medycznych i psychologicznych (lub umożliwienie dostępu) zajmujących się wsparciem psychologicznym pracowników.

Na *pograniczu* poziomu instytucjonalnego i indywidualnego zaleca się:

- a) zwiększenie wiedzy pracownika na temat jego funkcjonowania w zespole pracowniczym;
- b) poprawę indywidualnych strategii radzenia sobie ze stresem w pracy (właściwe wykorzystanie czasu pracy, identyfikacja „złodziei czasu”, trening umiejętności społecznych, wzbogacanie pozazawodowego życia pracowników);
- c) doskonalenie sposobów instrumentalnego i emocjonalnego wsparcia w pracy (inicjowanie rozwoju pracowniczych grup wsparcia, propagowanie konsultacji z bardziej doświadczonymi pracownikami);
- d) organizacja superwizji;

e) organizacja terapii dla pracowników (psychoterapii, interwencji kryzysowej).

Szeroko pojęte funkcjonowanie człowieka w sytuacji pracy zawodowej stanowi przedmiot zainteresowania wielu dziedzin nauki. Współcześnie coraz częściej uwaga teoretyków i psychologów - badaczy skupia się na zagadnieniach związanych ze stresem doświadczanym w miejscu pracy, sposobami radzenia sobie z nim i jego konsekwencjami przejawiającymi się w wielu sferach życia człowieka. Wzrost liczby publikacji naukowych dotyczących problematyki stresu zawodowego spowodowany jest rosnącą skalą zjawiska i ciągłym zwiększaniem nakładów finansowych rokrocznie przeznaczanych na eliminowanie jego skutków w postaci wypalenia zawodowego i zaburzeń w stanie zdrowia. Psychologiczne i finansowe koszty niekorzystnych konsekwencji stresu zawodowego stanowią wyzwanie dla badaczy omawianego zjawiska, podejmujących próby identyfikacji stresorów w miejscu pracy i czynników sprzyjających rozwojowi syndromu wypalenia celem opracowania sposobów zapobiegania negatywnym skutkom stresu w miejscu pracy.

ZAKOŃCZENIE

Wypalenie zawodowe jest zjawiskiem obecnym w wielu różnorodnych profesjach, jednakże istnieją grupy szczególnie narażone na oddziaływanie negatywnych czynników w miejscu pracy. Jedną z takich grup są funkcjonariusze grup dyspozycyjnych, którym w codziennym funkcjonowaniu towarzyszą nie tylko czynniki swoiste związane z organizacją pracy, ale również czynniki specyficzne, wynikające z ciężkiej na nich odpowiedzialności za ludzkie zdrowie i życie, a także spowodowane uczestnictwem w sytuacjach ekstremalnych, traumatycznych, w których są świadkami ludzkich tragedii, cierpienia i śmierci. Napięcia i przeciążenia wynikające ze specyfiki pracy „funkcjonariuszy bezpieczeństwa” kumulują się, negatywnie wpływając na ich życie zawodowe i osobiste. Fakt ten, powinien znaleźć odzwierciedlenie w systemie wsparcia psychicznego dedykowanego ludziom wykonującym zawód wysokiego ryzyka

BIBLIOGRAFIA

- Burisch, M. (2009). W poszukiwaniu teorii – przemysłenia na temat natury i etiologii wypalenia W: H. Sęk (red), *Wypalenie zawodowe. Przyczyny, mechanizmy, zapobieganie*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Derbis, R., Baka, Ł. (2011). Znaczenie wsparcia społecznego i zaangażowania w pracę dla związku stresorów w pracy i wypalenia zawodowego. *Czasopismo Psychologiczne*, t. 17, nr 2.
- Dohrenwend, B.S., Dohrenwend, B.P. (1974). *Stressful life events: Their nature and effects*. New York: J. Wiley and Sons.
- Edelwich, J., Brodsky, A. (1980). Burn-out. Stages of disillusionment in the helping professionals. New York: *Human Science Press*.
- Fąfrowicz, M., Marek, T. (1999). Werońska koncepcja źródeł stresu. W: J. F. Terelak (red.), *Źródła stresu: teoria i badania*. Warszawa: Wydawnictwo AKT, s. 13 - 22.
- Heszen – Niejodek, I. (2000). Stres i radzenie sobie – główne kontrowersje. W: I. Heszen – Niejodek, Z. Ratajczak (red.), *Człowiek w sytuacji stresu. Problemy teoretyczne i metodologiczne*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.

- Heszen – Niejodek, I. (2002). Emocje, ocena poznawcza i strategie w procesie radzenia sobie. W: I. Heszen – Niejodek (red.), *Teoretyczne i kliniczne problemy radzenia sobie ze stresem*. Poznań: Stowarzyszenie Psychologia i Architektura.
- Heszen, I., Sęk, H. (2007). *Psychologia zdrowia*. Warszawa: PWN.
- Kitajew – Smyk, L. A. (1989). *Psychologia stresu*. Wrocław: Ossolineum.
- Kluczyńska, S. (2003). O stresie i sposobach radzenia sobie z nim. *Niebieska Linia*, nr 5.
- Koniarek, J., Dudek, B. (2001). Zespół zaburzeń po stresie urazowym a stosunek do pracy strażaków. *Medycyna Pracy*, nr 3. s. 177 – 183.
- Kotarbiński, T. (1986). *Drogi dociekań własnych. Fragmenty filozoficzne*. Warszawa: PWN, s. 178-179.
- Lazarus, R. (1986). Paradygmat stresu i radzenia sobie. *Nowiny Psychologiczne*, s. 2-39.
- Lazarus, R., Folkman, S. (1984) *Stress, appraisal, and coping*. New York: Springer-Verlag.
- Le Blanc, P., de Jonge, J., Schaufeli, W. (2007). Stres zawodowy a zdrowie pracowników. W: N. Chmiel (red.), *Psychologia pracy i organizacji*. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Lis – Turlejska, M. (2000). Psychologiczne konsekwencje traumatycznego stresu: współczesne kierunki badań. *Nowiny Psychologiczne*, nr 2.
- Litzcke, S. M., Schuh, H. (2007) *Stres, mobbing i wypalenie zawodowe*. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Łosiak, W. (2008). *Psychologia stresu*. Warszawa: Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne.
- Maslach, C., Leiter, M. P. (2011). *Prawda o wypaleniu zawodowym: Co robić ze stresem w organizacji*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Maslach, C., Schaufeli, W. B., Leiter, M. P. (2001). Job Burnout. *Annual Review of Psychology*.
- Mockało, Z. (2009a). Stres pourazowy w zawodzie strażaka – przegląd badań. *Bezpieczeństwo Pracy. Nauka i Praktyka*, nr 6, s. 2-5.
- Mockało, Z. (2009b). Stres przewlekły w zawodzie strażaka – przegląd badań. *Bezpieczeństwo Pracy. Nauka i Praktyka*, nr 9, s. 20-23.
- Ogińska – Bulik, N. (2003). Wpływ spostrzegania stresu w pracy i radzenia sobie na poziom wypalenia zawodowego w grupie funkcjonariuszy policji. *Czasopismo Psychologiczne*, 9 (1), s. 111-118.
- Ogińska – Bulik, N. (2006). *Stres zawodowy w zawodach usług społecznych. Źródła – konsekwencje – zapobieganie*. Warszawa: Difin.
- Ogińska – Bulik, N., Juczyński, Z. (2008). *Osobowość, stres a zdrowie*. Warszawa: Difin.
- Ogińska – Bulik, N., Kaflik – Pieróg, M. (2003a). Stres w pracy a stan zdrowia funkcjonariuszy Państwowej Straży Pożarnej. *Sztuka Leczenia*, nr 2, s. 31-38.
- Ogińska – Bulik, N., Kaflik – Pieróg, M. (2003c). Stres w pracy, poczucie własnej skuteczności a zespół wypalenia zawodowego u strażaków. *Acta Universitatis Lodzianensis Folia Psychologica*, nr 7, s. 37-47.
- Ogińska – Bulik, N., Kaflik – Pieróg, M. (2006). *Stres zawodowy w służbach ratowniczych*. Łódź: Wydawnictwo WSHE.
- Ogińska – Bulik, N., Langer, I. (2007). Osobowość typu D i strategie radzenia sobie ze stresem a nasilenie objawów PTSD w grupie strażaków. *Medycyna Pracy*, 58 (4).
- Pietraszkiewicz, H. (1990). Dehumanizacja a stres w procesie pracy. W: A. Biela (red.), *Stres w pracy zawodowej. Wybrane zagadnienia*. Lublin: Wydawnictwo KUL, s. 9.

Pines, A. M. (2009). Wypalenie w perspektywie egzystencjalnej W: H. Sęk (red.), *Wypalenie zawodowe. Przyczyny, mechanizmy, zapobieganie*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

Reykowski, J. (1966). *Funkcjonowanie osobowości w warunkach stresu psychologicznego*. Warszawa: PWN, s. 189.

Rząsowska, E., Fabryczewska, A. A. (2006). Strażacy W: J. F. Terelak (red.), *Stres zawodowy: Charakterystyka psychologiczna wybranych zawodów stresowych*. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego.

Sęk, H. (2002). Potoczna wiedza o stresie a naukowe koncepcje stresu i radzenia sobie. W: I. Heszen – Niejodek (red.), *Teoretyczne i kliniczne problemy radzenia sobie ze stresem*. Poznań: Stowarzyszenie Psychologia i Architektura.

Sęk, H. (2009). Uwarunkowania i mechanizmy wypalenia zawodowego w modelu społecznej psychologii poznawczej W: H. Sęk (red.). *Wypalenie zawodowe. Przyczyny, mechanizmy, zapobieganie*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

Sęk, H., Ścigała, I. (2000). Stres i radzenie sobie w modelu salutogenetycznym. W: I. Heszen – Niejodek, Z. Ratajczak (red.), *Człowiek w sytuacji stresu. Problemy teoretyczne i metodologiczne*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.

Szczepański, J. (1970). *Elementarne pojęcia socjologii*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

Terelak, J. F. (2006). *Stres zawodowy: Charakterystyka psychologiczna wybranych zawodów stresowych*. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego.

Widerszal – Bazyl, M. (2002). Stres psychospołeczny w pracy – pojęcie, źródła i konsekwencje, różnice indywidualne, prewencja. W: D. Koradecka (red.) *Nauka o pracy – bezpieczeństwo, higiena, ergonomia*, t. 5: *Czynniki psychologiczne i społeczne*. Warszawa: Centralny Instytut Ochrony Pracy.

Wrześniewski, K. (2000). Style a strategie radzenia sobie ze stresem. Problemy pomiaru. W: I. Heszen – Niejodek, Z. Ratajczak (red.), *Człowiek w sytuacji stresu. Problemy teoretyczne i metodologiczne*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.

Dominik Kubas

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, Poland

E-mail: d.kubas@interia.pl

Teoretyczne założenia a praktyczna realizacja strategii flexicurity na polskim rynku pracy / *Theoretical assumptions and practical implementation of the strategy of flexicurity on the Polish labour market*

Abstract

Flexicurity can be specified as an integrated strategy to ensure flexibility and employment security in European labour markets. On its basis lies smooth overlapping changes to the professional life of every human being, from the end of the stage of education, the first work, by changing jobs, until retirement. The flexicurity strategy focuses on the creation of opportunities for workers to change jobs for a better, career advancement, an individual employee development, flexible organisation of working time and reconciliation of work with private and family life. An essential element is to ensure the safety of systems of social benefits. Implementation of the strategy of flexicurity is to translate into greater business competitiveness and profitability of the economy, and thus lead to a higher standard of living for citizens.

In Poland it is difficult to talk about a comprehensive implementation of flexicurity, but our legal solutions allow many forms of flexible work, which can bring benefits for both employers and workers in a situation where they are put on the principle of negotiation and mutual consent of both sides.

Key words: Flexicurity; labour market; flexible forms of employment; flexible work organization; the competitiveness of enterprises.

I. UWAGI WSTĘPNE

Tryb i styl życia mieszkańców Europy w ostatnich latach ulega szybkim i gwałtownym zmianom, na które wpływ ma przede wszystkim postępująca globalizacja (rozumiana jako integracja gospodarcza na poziomie europejskim i światowym), rozwój nowych technologii, starzenie się europejskich społeczeństw oraz postępująca segmentacja rynków pracy, której skutkiem jest współwystępo-

wanie na rynku pracy osób posiadających stabilne zatrudnienie oraz osób nieposiadających pewnej pracy lub pozostających bez zatrudnienia (Komisja Wspólnot Europejskich, 2007: 4). Zachodzące przemiany społeczno-gospodarcze wymuszają w krajach europejskich reformy z zakresu prawa pracy, przedsiębiorczości, zabezpieczenia społecznego oraz edukacji, które będą odpowiadać aktualnym potrzebom europejskich rynków pracy, potrzebom pracodawców oraz pracowników. Wyzwania jakie stoją przed krajami Unii Europejskiej to przede wszystkim potrzeba zwiększenia elastyczności rynków pracy, tworzenie większej liczby wysokiej jakości miejsc pracy, ograniczenie segmentacji rynków pracy, ograniczanie niepewnych miejsc pracy, zwiększanie kwalifikacji pracowników oraz promocja trwałej integracji społecznej i zawodowej (Komisja Wspólnot Europejskich, 2007: 4). Odpowiedzią na te wyzwania może być „strategia flexicurity”.

Celem strategii flexicurity jest stworzenie takich ram prawnych w krajach Unii Europejskiej, które w szybko zmieniających się i często nieprzewidywalnych warunkach gospodarczych, zapewnią elastyczność oraz bezpieczeństwo zatrudnienia, zarówno dla pracowników jak i pracodawców. Strategia flexicurity ma pozwalać pracownikom na zachowanie aktywności zawodowej oraz zabezpieczać socjalnie osoby pozostające bez zatrudnienia z jednoczesną ich mobilizacją do szybkiego podjęcia pracy. Wdrażanie strategii flexicurity ma przekładać się na większą konkurencyjność przedsiębiorstw i dochodowość gospodarki, a tym samym prowadzić do wyższego poziomu życia obywateli.

Celem artykułu jest przedstawienie założeń teoretycznych strategii flexicurity oraz zasygnalizowanie, jakie elastyczne formy zatrudnienia mogą być stosowane na polskim rynku pracy. Artykuł został podzielony na 2 główne części merytoryczne. W pierwszej części przedstawiono definicje oraz założenia teoretyczne strategii flexicurity. W drugiej części artykułu dokonano analizy przykładowych elastycznych form zatrudnienia możliwych do wykorzystania na polskim rynku pracy.

II. ZAŁOŻENIA TEORETYCZNE ORAZ DEFINICJE STRATEGII FLEXICURITY

Strategia flexicurity to najprościej ujmując taki model organizacji pracy, który z jednej strony stara się zapewniać elastyczność rynku pracy, a z drugiej strony bezpieczeństwo zatrudnienia zarówno dla pracownika jak i pracodawcy. Po raz pierwszy taki model organizacji pracy został zastosowany w Danii w 1990 roku.

Sam termin „flexicurity” pochodzi od angielskich słów „flexibility” – elastyczność oraz „security” – bezpieczeństwo.

Nie ma jednej definicji „strategii flexicurity” ze względu na różne podejście oraz zróżnicowane sposoby wdrażania tego modelu w różnych krajach. Różni badacze w zróżnicowany i zindywidualizowany sposób próbują ująć tę strategię, zwracając uwagę na różne aspekty i zastosowania strategii flexicurity.

Definicją „flexicurity”, którą warto przywołać jest definicja wypracowana przez Tona Wiltthagena oraz Franka Trosa. Według tych badaczy flexicurity to „strate-

gia polityki, która z jednej strony próbuje synchronicznie i w sposób zamierzony zwiększyć elastyczność rynków pracy, organizacji pracy i stosunków pracy, oraz z drugiej strony próbuje zwiększyć bezpieczeństwo – bezpieczeństwo zatrudnienia i zabezpieczenia społecznego – zwłaszcza dla słabszych grup na rynku pracy oraz osób pozostających poza rynkiem pracy” (Wilthagen T., Tros F., 2004: 4).

Z kolei Bernard Gazier postrzega „elastyczność zatrudnienia” jako „aktywną politykę rynku pracy, skoncentrowaną nie na konkretnie istniejących miejscach pracy ale na ludziach - czy to pracownikach czy to osobach poszukujących zatrudnienia” (Gazier B., 2006: 2).

Jeszcze inną definicję proponuje Robert Boyer. Według niego „flexicurity” to „skoordynowane zarządzanie trzema komplementarnymi politykami: prawem pracy, systemem zabezpieczenia społecznego bezrobotnych oraz polityką rynku pracy”. Boyer podkreśla, iż realizacja modelu flexicurity jest procesem pragmatycznym, którego nieodłącznym elementem jest proces prób i błędów w zmieniających się uwarunkowaniach ekonomicznych (Gazier B., 2006: 2).

Zasada elastyczności zawarta w strategii flexicurity koncentruje się na stwarzaniu pracownikom możliwości do zmiany pracy na lepszą, ułatwiania awansu zawodowego, umożliwianiu indywidualnego rozwoju pracownika, tworzeniu elastycznej organizacji czasu pracy oraz wsparcie w godzeniu życia zawodowego z życiem prywatnym, z uwzględnieniem prawa pracodawców do zatrudniania i zwalniania pracowników, jak również stosowania terminowych umów, w sytuacji gdy jest to uzasadnione ekonomiczną sytuacją przedsiębiorstwa [Komisja Wspólnot Europejskich, 2007: 5].

Zachowanie równowagi między życiem zawodowym oraz prywatnym jest niezbędnym elementem dobrostanu pracowników i prowadzi do sytuacji „win – win” w relacji pracodawca - pracownik (Madsen K., 2006: 3).

Zasada bezpieczeństwa zawarta w modelu flexicurity, nie koncentruje się z kolei na możliwości utrzymania przez pracownika konkretnego, aktualnie zajmowanego stanowiska pracy, ale dąży do wyposażenia obywateli w potrzebną im wiedzę i umiejętności, które będą gwarantem ich rozwoju zawodowego oraz znalezienia nowej pracy w przypadku zaistnienia takiej potrzeby. Ważnym elementem dla zapewnienia bezpieczeństwa zatrudnienia jest rozwijanie systemu świadczeń socjalnych zapewniającego pracownikom materialne wsparcie w okresach pozostawania bez pracy [Komisja Wspólnot Europejskich, 2007: 5]. Zgodnie z tą zasadą, bezpieczeństwo rynku pracy nie jest traktowane jako pewność dla pracownika utrzymania aktualnego miejsca pracy, ale jako ogólna gwarancja zatrudnienia dla pracownika na danym rynku pracy [Wiśniewski, Zawadzki, 2011: 26].

Reasumując można stwierdzić, iż mimo występowania w debacie naukowej oraz publicznej różnych definicji strategii flexicurity, to badacze zgadzają się, iż zasady elastyczności oraz bezpieczeństwa zatrudnienia na współczesnym nowoczesnym rynku pracy nie tylko się nie wykluczają, ale wręcz przeciwnie – powinny się uzu-

pełnić i wspierać nawzajem dając efekt synergii dla rozwoju gospodarczego oraz tworzenia większej liczby dobrych miejsc pracy.

Strategia flexicurity znajduje się w centrum zainteresowań polityki oraz debaty publicznej od lat 90 XX wieku. Flexicurity jako strategia jednoczesnego zwiększania elastyczności oraz bezpieczeństwa na rynku pracy została zapoczątkowana serią reform rynku pracy w Danii oraz Holandii od 1990 roku w wyniku występującego wzrostu gospodarczego, postępującej globalizacji, dostrzeganej potrzeby zwiększania spójności społecznej i włączenia społecznego. Strategia flexicurity postrzegana była jako skuteczne narzędzie poprawy sytuacji zarówno pracowników na rynku pracy jak i konkurencyjności przedsiębiorstw w czasach rozwoju gospodarczego i poprawiającej się sytuacji ekonomicznej w tych krajach (Mandl I., 2012: 9).

Duński model flexicurity od wielu lat postrzegany jest przez ekspertów rynku pracy jako rozwiązanie wzorcowe. Model ten został oparty na 3 elementach tworzących tzw. złoty trójkąt:

1. rozwiązania prawne umożliwiające szybkie zwalnianie i zatrudnianie pracowników,
2. system zabezpieczenia socjalnego/materialnego zwolnionych pracowników oraz osób pozostających bez pracy poprzez względnie wysokie zasiłki wypłacane takim osobom przez państwo,
3. sprawna i aktywna polityka rynku pracy mająca na celu szybką i skuteczną aktywizację osób bezrobotnych (Gmurczyk, 2012: 4-5).

Flexicurity w duńskim systemie działa w dwóch płaszczyznach. Po pierwsze gwarantuje pracownikom bezpieczeństwo materialne, dzięki szybkiej aktywizacji osób pozostających bez pracy, dążenie do pełnego zatrudnienia oraz dość wysokie zasiłki dla osób bezrobotnych. Po drugie zapewnia pracodawcom i rynkowi pracy dużą elastyczność zatrudnienia co zwiększa konkurencyjność i dochodowość przedsiębiorstw. Elastyczność zatrudniania osiągnana jest poprzez rozwiązania prawne zapewniające łatwość rozwiązywania umów z pracownikami i dostosowywania poziomu zatrudnienia duńskich przedsiębiorstw do aktualnych potrzeb, co umożliwia zagospodarowanie zasobów pracowniczych w branżach/sektorach gdzie są na prawdę potrzebne. Co więcej państwo przejęło na siebie znaczny ciężar kształcenia osób bezrobotnych lub przewidzianych do zwolnienia. Wszystko razem zapewnia efektywne wykorzystanie zasobów ludzkich na duńskim rynku pracy z korzyścią zarówno dla pracowników jak i pracodawców (Kwiatkiewicz, 2007: 1-4).

Wagę strategii flexicurity na europejskim rynku pracy od wielu lat dostrzega Komisja Europejska. Komisja wskazuje na konieczność zintegrowanego podejścia krajów członkowskich Unii Europejskiej do wdrażania modelu flexicurity. Komisja wskazuje, iż nie uda się stworzyć nowych dobrych miejsc pracy w Europie bez zmodernizowania europejskich modeli społecznych. Z jednej strony – zdaniem Komisji Europejskiej - potrzebne jest uelastycznienie europejskich rynków pracy oraz organizacji pracy, a z drugiej strony konieczne jest zwiększanie bezpie-

czeństwa obywateli, w tym pewności zatrudnienia i zabezpieczenia socjalnego. W opinii Komisji wdrażanie strategii flexicurity w krajach członkowskich powinno prowadzić do zagwarantowania obywatelom UE wysokiego poziomu pewności zatrudnienia rozumianego jako możliwość szybkiego znalezienia pracy na każdym etapie życia zawodowego człowieka oraz zapewnienia mieszkańcom Europy dużych szans rozwoju zawodowego w warunkach szybko postępujących zmian gospodarczych. (Komisja Wspólnot Europejskich, 2007: 4-5). Możliwość awansu zawodowego musi być nieodzownym aspektem każdej pracy zawodowej jako podstawowy element rozwoju osobistego i samorealizacji każdego człowieka [Lis E., 2010: 119].

Należy zauważyć, iż zastosowanie w Polsce czy jakimkolwiek innym kraju UE konkretnego, np. „duńskiego modelu flexicurity” nie jest w praktyce możliwe ze względu na wiele różnic między poszczególnymi krajami, nie tylko gospodarczych ale także kulturowych i społecznych. Dlatego duński model (postrzegany jako wzorcowy) może służyć w innych krajach, w tym w Polsce jedynie jako przykład sprawdzonego, dobrze funkcjonującego systemu polityk z zakresu rynku pracy, edukacji oraz zabezpieczenia socjalnego. Ale trudno byłoby go traktować jako model czy wzór, który można będzie w prosty sposób powielić czy powtórzyć w Polsce.

Potrzebę zindywidualizowanego podejścia do wdrażania strategii flexicurity przez kraje członkowskie Unii Europejskiej podkreśla sama Komisja Europejska. W opracowanych przez Komisję w 2007 „wytycznych” określono ogólne wspólne zasady wdrażania modelu flexicurity w państwach członkowskich, kładąc nacisk na potrzebę uwzględnienia przez kraje członkowskie 4 elementów w realizacji modelu flexicurity:

1. elastycznych i przewidywalnych warunków umów (z perspektywy pracownika oraz pracodawcy, jak również osób posiadających i nieposiadających stałej pracy) osiągnięte dzięki nowoczesnemu prawu pracy, układom zbiorowym i organizacji pracy,
2. kompleksowej strategii uczenia się przez całe życie, gwarantującej pracownikom zdolność do dostosowywania się do sytuacji na rynku pracy oraz do bycia zatrudnionym,
3. aktywnej polityki rynku pracy, umożliwiającej mieszkańcom zmianę pracy, pomagającej w radzeniu sobie z zachodzącymi zmianami, ułatwiającej skrócenie okresów bezrobocia,
4. nowoczesnego systemu zabezpieczenia społecznego, gwarantującego odpowiednie dochody, ułatwiającego podjęcie zatrudnienia i wspierającego mobilność pracowników na rynku pracy (Komisja Wspólnot Europejskich, 2007: 6).

Można zatem stwierdzić, iż Komisja Europejska dostrzegając różnice rozwojowe, gospodarcze, społeczne czy kulturowe w poszczególnych krajach UE, nie narzuca jednego konkretnego sposobu wdrażania strategii flexicurity w krajach członkowskich, pozostawiając swobodę w realizowaniu polityki elastyczności i bezpie-

czeństwa rynku pracy państwom członkowskim. Strategia flexicurity oraz poziom i sposób jej wdrażania w krajach Unii Europejskiej musi być powiązana bezpośrednio z sytuacją na poszczególnych europejskich rynkach pracy oraz wynikać z aktualnej sytuacji gospodarczej w danym kraju.

Debata na temat skuteczności rozwiązań strategii flexicurity powróciła w czasach niepewności gospodarczej i kryzysu gospodarczego, z którym mieliśmy do czynienia na świecie i w Europie w latach 2007-2010. Gremia polityczne Unii Europejskiej skierowały swój wzrok ku strategii flexicurity jako narzędzia, które może pomóc rozwiązać pojawiające się problemy oraz wyzwania rynku pracy w przechodzącej kryzys ekonomiczny Unii Europejskiej (Mandl I., 2012: 9).

W roku 2010 Komisja Europejska w przygotowanym dokumencie „EUROPA 2020 Strategia na rzecz inteligentnego i zrównoważonego rozwoju sprzyjającego włączeniu społecznemu” wskazała na konieczność opracowania i wdrożenia w krajach członkowskich Unii Europejskiej tzw. „drugiego etapu programu flexicurity”. Celem podejmowanych przez kraje członkowskie działań powinno być znalezienie skuteczniejszych i lepszych sposobów radzenia sobie z zachodzącą transformacją gospodarczą oraz walki z bezrobociem i segmentacją rynków pracy. Komisja Europejska wskazała na potrzebę modernizacji i wzmocnienia przez kraje członkowskie istniejących polityk w obszarze zatrudnienia, edukacji i szkolenia, jak również systemów zabezpieczenia i ochrony socjalnej. Położono nacisk na potrzebę zwiększenia w państwach członkowskich współczynnika aktywności zawodowej obywateli oraz zniesienie strukturalnego bezrobocia, jak również potrzebę podjęcia działań zmierzających do wzrostu odpowiedzialności społecznej przedsiębiorstw. Zwrócono ponadto uwagę na konieczność zapewnienia obywatelom w krajach członkowskich większego dostępu do instytucji zapewniających opiekę nad dziećmi oraz osobami zależnymi [Komisja Europejska, 2010: 22].

Zapewnienie elastycznego rynku pracy i bezpieczeństwa socjalnego jest aktualnie ważnym zadaniem państw członkowskich UE. Poprzez realizowane polityki poszczególne kraje muszą tworzyć warunki: wspierające obywateli w dokonywanych zmianach w ich karierze zawodowej, ułatwiające pracownikom, a szczególnie kobietom godzenie życia zawodowego z rodzinnym, zwalczające ubóstwo, zmniejszające segmentację rynku pracy, przeciwdziałające wykluczeniu społecznemu, umożliwiające obywatelom zdobywanie wiedzy i umiejętności potrzebnych na współczesnym rynku pracy [Komisja Europejska, 2010: 22-23]. Jednocześnie wdrażane polityki z zakresu rynku pracy i zabezpieczenia socjalnego muszą koncentrować się na niwelowaniu niekorzystnej sytuacji osób defaworyzowanych na rynku pracy, w tym kobiet. Muszą znosić sprzeczności między wymogami jakie są stawiane współcześnie przed kobietami: praca zawodowa czy życie rodzinne oraz macierzyństwo? [Waszczak, 2010: 183].

Strategia flexicurity w krajach, w których jest dość kompleksowo realizowana (Dania, Holandia, Niemcy, Szwecja) postrzegana jest jako narzędzie, które pomaga przezwyciężać kryzys zatrudnienia i poprawia sytuację ekonomiczną obywateli. Dzięki realizacji rozwiązań tego modelu następuje rozwój aktywnej polityki ryn-

ku pracy, wzrost zatrudnialności pracowników, powstają nowe systemy socjalne zapewniające efektywne wsparcie dla osób bezrobotnych, promowana i rozwijana jest koncepcja kształcenia się przez całe życie oraz zapewniane są równe szanse rozwoju i życia dla wszystkich obywateli [Szuwarzyński, 2011: 23]. Flexicurity umożliwia godzenie w pełniejszy sposób interesów dwóch grup interesariuszy rynku pracy: pracodawców i pracobiorców. Bowiem bez żadnej z tych grup żaden rynek pracy nie może funkcjonować.

Strategia flexicurity w swoich założeniach teoretycznych odpowiada na współczesne problemy ekonomiczne i społeczne będące po części wynikiem globalizacji i zachodzących przemian gospodarczych i technologicznych. Stosowanie modelu flexicurity ma na celu poprawiać sytuację pracodawców i pracowników na szybko zmieniającym się rynku pracy. Pracownikom coraz częściej nie jest potrzebna pewność utrzymania konkretnego miejsca pracy, lecz pewność zatrudnienia w ogóle. W dynamicznie zmieniającej się sytuacji ekonomicznej i przy dużym postępie technologicznym coraz mniej osób pozostaje w tym samym miejscu pracy przez całe życie. Bezpieczną zmianę pracy ułatwiają mobilne rynki pracy. Zapewniają one pracownikom możliwość swobodnego poruszania się pomiędzy firmami i po rynku pracy w poszukiwaniu pracy, a przedsiębiorstwom ułatwiają dostosowanie zatrudnienia do aktualnej sytuacji gospodarczej, zwiększanie poziomu innowacyjności i konkurencyjności (Lewiatan: 4).

Reasumując strategia flexicurity w swoich teoretycznych założeniach ma na celu pogodzenie dwóch - na pierwszy rzut oka - sprzeczności: rozwiązań z zakresu polityki socjalnej oraz polityki rynku pracy, które w tradycyjnym rozumieniu postrzegane są jako wzajemnie ograniczające się, czy wręcz wykluczające. Celem strategii flexicurity jest wypracowywanie i wdrażanie polityk i rozwiązań, które równocześnie będą sprzyjać bezpieczeństwu socjalnemu obywateli oraz elastycznemu funkcjonowaniu rynków pracy (Rymsza, 2009: 3).

III. ZASTOSOWANIE STRATEGII FLEXICURITY I ELASTYCZNYCH FORM ZATRUDNIANIA NA POLSKIM RYNKU PRACY

Chcąc wdrażać elastyczność rynku pracy oraz bezpieczeństwo socjalne pracowników w Polsce należy poszukiwać własnej drogi, własnych rozwiązań, które będą wynikać z aktualnej sytuacji gospodarczej czy społecznej Polski oraz, które będą akceptowane przez polskich pracowników i pracodawców. Z drugiej jednak strony należy korzystać ze sprawdzonych już rozwiązań w innych krajach europejskich, szczególnie modelu duńskiego, które to rozwiązania mogą być adoptowane i dostosowywane do polskich realiów gospodarczych, sytuacji naszego rynku pracy i zasobów pracy.

Analizując polskie ustawodawstwo z zakresu rynku pracy, polityki społecznej i edukacji w ostatnich kilkunastu latach nie można stwierdzić, iż realizowana jest kompleksowa polityka wdrażania strategii flexicurity na wzór np. duński czy holenderski. Elastyczność zatrudnienia na polskim rynku pracy jest w zdecydowa-

nie mniejszym zakresie włączona w praktykę niż w takich krajach jak Dania czy Szwecja. W Polsce strategia flexicurity - jako kompleksowy model bezpieczeństwa i elastyczności rynku pracy - jest słabo upowszechniona, a stopień wdrażania rozwiązań z zakresu elastyczności i bezpieczeństwa zatrudnienia jest nieznaczny i nie ma charakteru kompleksowej polityki państwa w tym zakresie. Co więcej elastyczne formy pracy postrzegane są w polskim społeczeństwie negatywnie i wybierane przez pracowników często w ostateczności, przy braku innych możliwości, a nie dlatego, że są uważane przez pracowników jako korzystne.

Niezbyt pozytywne postrzeganie elastycznych form zatrudnienia przez polskich pracowników, związki zawodowe czy decydentów politycznych może tłumaczyć prowadzoną aktualnie w Polsce debatę publiczną oraz toczące się od dwóch lat konsultacje dotyczące nowej kodyfikacji polskiego prawa pracy. Planowane zmiany w kodeksie pracy mają przeciwdziałać „zbyt niemu uelastycznianiu zatrudniania pracowników”, wprowadzając ograniczenia dla innych niż etatowe formy zatrudniania pracowników. Niemniej jednak, dopóki proces legislacyjny zmian w kodeksie pracy nie zostanie zakończony uchwaloną ustawą, trudno na obecnym etapie konsultacji międzyresortowych przewidywać jakie będą ostatecznie zmiany w przepisach regulujących zatrudnienie w Polsce. A ich ewentualny wpływ na rynek pracy, sytuację pracowników czy przedsiębiorstw będzie można ocenić dopiero po dłuższym okresie obowiązywania nowych regulacji. Dlatego na potrzeby niniejszego opracowania odnosimy się do aktualnego stanu prawnego.

Należy wskazać, iż pomimo braku kompleksowego wdrażania w Polsce strategii flexicurity, to i tak mamy prawnie dopuszczonych sporo form elastycznego zatrudniania pracowników.

Przyjmując za poradnikiem „Elastyczne formy zatrudnienia - Zapewnienie odpowiednich kompetencji konsultantów Punktów Konsultacyjnych Krajowego Systemu Usług” definicję „elastycznych form zatrudnienia (flexible forms of employment)” jako „niestandardowe formy świadczenia pracy, charakteryzujące się elastycznością: czasu, miejsca pracy, formą stosunku pracy, relacji pracownika z pracodawcą, wynagrodzenia czy zakresu pracy” [PK KSU, 2010: 4], na polskim rynku pracy odnajdujemy wiele form świadczenia pracy, które można uznać za elastyczne. Ponieważ w niniejszym artykule trudnym byłoby omówienie wszystkich elastycznych form zatrudnienia, ograniczymy się do wymienienia i scharakteryzowania tych wykorzystywanych najczęściej.

Najbardziej rozpowszechnioną na polskim rynku pracy elastyczną formą zatrudnienia jest telepraca (art. 67⁵ do 67¹⁷ Kodeksu Pracy). Jest to praca wykonywana regularnie poza zakładem pracy, a wyniki pracy telepracownik przekazuje pracodawcy za pośrednictwem środków komunikacji elektronicznej. Umożliwia to pracownikowi wykonywanie pracy np. z domu i wiąże się z brakiem konieczności codziennego dojeżdżania do zakładu pracy.

Dość powszechnie rozwiniętą formą elastycznego świadczenia pracy - szczególnie w branżach handlu czy sprzedaży - jest system zadaniowego czasu pracy (art. 140 KP). System ten wiąże się z ustaleniem przez pracodawcę w porozumieniu

z pracownikiem czasu niezbędnego do wykonania powierzonych pracownikowi zadań. Pracownik nie jest rozliczany z konkretnej liczby godzin świadczenia pracy, tylko z wykonanych czynności/osiągniętych rezultatów swojej pracy.

Kolejnym elastycznym rozwiązaniem, na które warto zwrócić uwagę jest system równoważnego czasu pracy (art. 135 KP). Jest to system pracy, który dopuszcza - jeżeli jest to uzasadnione rodzajem pracy lub jej organizacją - przedłużenie dobowego wymiaru czasu pracy do maksymalnie 12 godzin, w okresie rozliczeniowym nieprzekraczającym 1 miesiąca. Przedłużony dobowy wymiar czasu pracy jest równoważony pracownikowi krótszym dobowym wymiarem czasu pracy w inne dni lub dniami wolnymi od pracy.

Indywidualne i elastyczne godziny rozpoczynania pracy przez pracownika umożliwia system czasu pracy uregulowany w art. 140¹ KP. System ten dopuszcza różne godziny rozpoczynania pracy przez pracownika. Taki rozkład czasu pracy może również przewidywać przedział czasu, w którym pracownik decyduje o godzinie rozpoczęcia wykonywania pracy.

W niektórych branżach rozpowszechniony jest system przerywanego czasu pracy (art. 139 KP) - taki system zatrudnienia dopuszcza (według z góry ustalonego rozkładu) przerwę w pracy w ciągu doby trwającą nie dłużej niż 5 godzin. Przerwa nie wlicza się pracownikowi do czasu jego pracy, jednakże za czas tej przerwy pracownikowi przysługuje prawo do wynagrodzenia w wysokości połowy wynagrodzenia należnego za czas przestoju.

Rozwiązaniem, na które warto zwrócić uwagę jest indywidualny rozkład czasu pracy pracownika (art. 142 KP). W takim systemie pracy dni oraz godziny rozpoczynania/kończenia pracy przez danego pracownika ustalane są indywidualnie dla danej osoby. Taki system świadczenia pracy może zostać wprowadzony wyłącznie na pisemny wniosek pracownika.

Interesującą elastyczną formą pracy jest system skróconego tygodnia pracy (art. 143 KP). Dopuszcza on wykonywanie pracy przez pracownika przez mniej niż 5 dni w ciągu tygodnia, przy równoczesnym przedłużeniu dobowego wymiaru czasu pracy do maksymalnie 12 godzin. Takie rozwiązanie pozwala pracownikowi mieć dodatkowy wolny dzień w tygodniu.

Dość popularną i często występującą na polskim rynku pracy elastyczną formą świadczenia pracy jest umowa zlecenia, uregulowana w art. 732-751 kodeksu cywilnego. Przy tej formie zatrudnienia, przyjmujący zlecenie (zleceniobiorca) za wynagrodzeniem zobowiązuje się do dokonania określonej czynności prawnej dla dającego zlecenie (zleceniodawcy). Zleceniobiorca ma swobodę w zakresie miejsca czy czasu wykonywania przez siebie przyjętego zlecenia.

Osoby zainteresowane elastycznością pracy mogą skorzystać z systemu pracy weekendowej (art. 144 KP). W tym systemie praca jest świadczona przez pracownika wyłącznie w piątki, soboty, niedziele i święta, przy założeniu, iż dobowy

wymiar czasu pracy może być przedłużony do 12 godzin. Taki system pracy jest wprowadzany wyłącznie na pisemny wniosek pracownika.

Dość popularną elastyczną formą pracy jest także umowa o dzieło (art. 627 – 646 kodeksu cywilnego). Przy takim zatrudnieniu przyjmujący zamówienie (wykonawca) zobowiązuje się do wykonania oznaczonego dzieła, a zamawiający do zapłaty wynagrodzenia. Przy takiej umowie wykonawca decyduje o miejscu i czasie swojej pracy (wykonywania dzieła).

Na koniec warto jeszcze wymienić pracę nakładczą, potocznie zwaną pracą chałupniczą (Rada Ministrów, 1975:1-4 oraz Rada Ministrów, 1996:1-3). Przy takim zatrudnieniu praca może być wykonywana w lokalu (mieszkanu) wykonawcy lub w pomieszczeniach pracy należących do nakładcy (zakładu pracy). Zakład pracy (nakładca) dostarcza wykonawcy surowce, materiały, maszyny oraz inne środki techniczne niezbędne do wykonania przez „pracownika” powierzonej mu pracy.

Podsumowując należy zauważyć, iż polskie ustawodawstwo dopuszcza wiele form elastycznego świadczenia pracy przez pracobiorcę na rzecz pracodawcy. W celu zabezpieczenia interesów pracowniczych tego typu rozwiązania muszą być uzgodnione przez pracodawcę indywidualnie z danym pracownikiem i/lub uregulowane w układzie zbiorowym obowiązującym w zakładzie pracy. Dlatego w sytuacji, gdy pracownik ze względów rodzinnych, osobistych chciałby świadczyć pracę w sposób bardziej elastyczny niż standardowa umowa o pracę na pełen etat, to polskie prawodawstwo stwarza ku temu możliwości. Pracownik może wybrać pracę zdalną (telepracę), indywidualne godziny rozpoczynania pracy, pracę w skróconym tygodniu, pracę w systemie weekendowym, czy np. pracę na podstawie umowy zlecenia lub umowy o dzieło. Takie elastyczne formy pracy bez wątpienia ułatwiają polskim pracownikom godzenie życia zawodowego z rodzinnym, z uwzględnieniem jednakże warunku, iż elastyczność zatrudnienia jest wyborem pracownika a nie przymusem.

IV. ZAKOŃCZENIE

We współczesnym globalnym świecie rozwój gospodarczy oraz dobrobyt obywateli każdego kraju, w tym Polski, jest uzależniony od wielu czynników i zmiennej, w tym międzynarodowych uwarunkowań ekonomicznych, sytuacji gospodarczej czy społecznej. Zachodzące w Europie przemiany społeczno-gospodarcze wymuszają poszukiwanie i wdrażanie w krajach członkowskich UE systemowych rozwiązań zapewniających równowagę i stabilizację na rynkach pracy, umożliwiających obywatelom samorealizację i godzenia życia zawodowego z rodzinnym, zapewniających bezpieczeństwo socjalne dla najsłabszych i wykluczonych, szanse wzrostu gospodarczego i poprawy jakości życia mieszkańców.

W ramach Unii Europejskiej każde państwo członkowskie poszukuje własnych rozwiązań z zakresu rynku pracy, spraw socjalnych czy edukacji, aby poprzez wdrażane reformy polepszać warunki życia i pracy obywateli, zapewniać im warunki do rozwoju i samorealizacji. Bez wątpienia w tych działaniach przydatna może być strategia flexicurity, w zakresie w jakim wspiera rozwój gospodarczy,

tworzenie dobrych miejsc pracy, zwalcza segmentację rynku pracy, wspiera kształcenie ustawiczne, zapewnia bezpieczeństwo socjalne osób bezrobotnych i dewaloryzowanych oraz wzmacnia spójność społeczną [Komisja Wspólnot Europejskich, 2007: 10].

Pomimo, że w Polsce strategia flexicurity nie jest wdrażana w formie kompleksowych i kompatybilnych polityk z zakresu rynku pracy, edukacji, przedsiębiorczości oraz zabezpieczenia socjalnego, to nasz system prawny dopuszcza zróżnicowane elastyczne formy zatrudniania pracowników, które w różnym zakresie są wykorzystywane w praktyce.

Zachowanie równowagi między dwiema sferami życia: pracą i życiem rodzinnym jest warunkiem koniecznym dla zachowania dobrostanu psychicznego każdego człowieka. O równowadze możemy mówić wówczas gdy osoba uważa, że poświęca odpowiednią ilość czasu na pracę oraz odpowiednią ilość czasu na przebywanie z rodziną i inne zobowiązania społeczne (Europejska Fundacja Na Rzecz Poprawy Warunków Życia i Pracy, 2010: 48). I w tym miejscu pojawia się możliwość wykorzystania strategii flexicurity i elastycznych form zatrudnienia, które ułatwiają godzenie życia zawodowego z rodzinnym.

Dlatego podsumowując można stwierdzić, iż elastyczne zarządzanie zatrudnianiem i czasem pracy może przynosić na polskim rynku pracy wymierne korzyści zarówno po stronie pracodawców jak i pracowników, pod warunkiem jednak, gdy takie rozwiązania są negocjowane w zakładzie pracy z pracownikami i wdrażane za zgodą pracowników [Wyższa Szkoła Ekonomiczna w Białymstoku, 2007: 18].

LITERATURA:

Efektywność polityki rynku pracy w Polsce, red. Wiśniewski Z., Zawadzki K., Toruń 2011.

Europejska Fundacja Na Rzecz Poprawy Warunków Życia i Pracy, Drugie europejskie badanie jakości życia, Życie rodzinne i praca, Luksemburg 2010.

Elastyczne formy pracy. Poradnik dla pracowników, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Ekonomicznej w Białymstoku, Białystok 2007.

Elastyczne formy zatrudnienia - Zapewnienie odpowiednich kompetencji konsultantów Punktów Konsultacyjnych Krajowego Systemu Usług – szkolenia i działania pomocnicze, PK KSU, Warszawa 2010, 30.04.2018.

Gazier B., Flexicurity and social dialogue, European ways, University Paris 2006.

Gmurczyk J., Flexicurity w Danii i Polsce wnioski i rekomendacje, Warszawa: Instytut Obywatelski, nr 2012/3, 30.04.2018.

Komisja Europejska, Komunikat Komisji, Europa 2020 Strategia na rzecz inteligentnego i zrównoważonego rozwoju sprzyjającego włączeniu społecznemu, KOM(2010) 2020 wersja ostateczna, Bruksela 2010.

Komisja Wspólnot Europejskich, Komunikat Komisji do Parlamentu Europejskiego, Rady, Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego i Komitetu Regionów, Wspólne zasady wdrażania modelu flexicurity, KOM(2007) 359 wersja ostateczna, Bruksela 2007.

Kwiatkiewicz A., Doświadczenia europejskie w zakresie flexicurity a kontekst polski, SGH, Instytut Spraw Publicznych, Warszawa 2007.

Lis F., Wiązanie efektów pracy z rozwojem osobowości, w: Socjologia pracy w organizacji życia społecznego, red. Lis F., Lis R., Lublin 2000.

Madsen K., Flexicurity – A new perspective on labour markets and welfare states in Europe, Centre for Labour Market Research, Aalborg University 2006.

Mandl I., Celikel-Esser F., The second phase of flexicurity: an analysis of practices and policies in the Member States, European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions, Publications Office of the European Union, Luxembourg 2012.

Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 31 grudnia 1975 roku w sprawie uprawnień pracowniczych osób wykonujących pracę nakładczą, Dz.U. 1976 nr 3 poz. 19.

Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 28 maja 1996 roku zmieniające rozporządzenie w sprawie uprawnień pracowniczych osób wykonujących pracę nakładczą, Dz.U. 1996 nr 60 poz. 280.

Rymsza M., Analiza, testowanie i wdrażanie w Polsce koncepcji flexicurity przy wykorzystaniu środków Europejskiego Funduszu Społecznego, Uniwersytet Warszawski, Warszawa 2009.

Rynki pracy jutra - Flexicurity drugiej generacji – mobilne, dynamiczne i otwarte rynki pracy, Lewiatan, 30.04.2018.

Szuwarzyński A., Flexicurity elastyczność i bezpieczeństwo, Gdańsk 2011.

Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. Kodeks Cywilny, Dz.U. 1964 Nr 16 poz. 93 z późn. zm.

Ustawa z dnia 26 czerwca 1974 r. Kodeks pracy, Dz.U. 1974 Nr 24 poz. 141 z późn. zm.

Waszczak S., Pracoholizm jako naruszenie równowagi między pracą zawodową a życiem osobistym, w: Człowiek – Praca – Organizacja. Wymiary socjologiczne, psychologiczne i zarządcze, red. Byłok F., Czarnecka A., Słocińska A., Wydawnictwo Politechniki Częstochowskiej, Częstochowa 2010.

Wilthagen T., Tros F., The Concept of "Flexicurity": A new approach to regulating employment and labour markets, 2004.

Damian Liszatyński

Katolicki Uniwersytet Lubelski, Poland
E-mail: damian@liszatyński.eu

Program „Rodzina 500+” jako instrument redystrybucji dochodu / *The “Family 500+” program as an instrument of income redistribution*

Abstract

The governmental support program “Family 500+” can be treated as an instrument of income redistribution. Its purpose is to co-finance families with children with a monthly cash benefit, paid in cash, regardless of the income received, for each second and subsequent child. The article analyzes the impact of transfers from the program on income disparities and the extent of poverty. On the basis of data on poverty rates and income inequality measured by the Gini coefficient, it is stated that the program performs redistributive functions, which results in declining poverty, both extreme and relative in almost all types of households and socio-economic groups, as well as decreasing the Gini coefficient. The stronger redistributive effect is, however, hampered by the too-even allocation of resources from the benefit. The program does not effectively solve the problems of any social group, leaving many people out of the target groups of support in extreme poverty.

Key words: redistribution; Gini coefficient; income inequality; benefit; poverty; support program.

WSTĘP

Redystrybucja dochodów oznacza takie przeprowadzenie zmiany struktury podziału dochodów w społeczeństwie, aby jedna część obywateli zyskała kosztem innych obywateli (Stiglitz, 2004: 41). Operację tę przeprowadza się w ramach systemu finansów publicznych, transferując środki między wszystkimi uczestnikami rynku i budżetem państwa, a także budżetami samorządowymi (Radziukiewicz 2011: 14). W ten sposób podatki i opłaty, obciążające działalność gospodarczą i wszystkich, którzy czerpią z niej dochody, zasilają budżet państwa finansujący różnego rodzaju grupy społeczne, nie uzyskujące dochodów z pracy lub tzw. usługi publiczne, służące zaspokajaniu konsumpcji zbiorowej społeczeństwa (np. obrona narodowa, bezpieczeństwo wewnętrzne, drogi publiczne, ochro-

na środowiska, administracja publiczna) (Radziukiewicz 2011: 19). Celem tego działania jest ograniczenie nierówności dochodów i ubóstwa w społeczeństwie, występujących w pierwotnym podziale rynkowym dóbr.

Społeczeństwo, w drodze politycznego wyboru, decyduje jak ma przebiegać redystrybucja, a więc która grupa społeczna zasługuje na wsparcie, a której ono się nie należy. W wyborach parlamentarnych w 2015 roku jedna z partii zaproponowała, aby wesprzeć rodziny z dziećmi dodatkowym świadczeniem w wysokości 500zł, przysługującym na drugie i kolejne dziecko, do ukończenia przez nie 18. roku życia (a przy spełnieniu ustalonego kryterium dochodowego, świadczenie miało być przyznawane również na pierwsze dziecko), wypłacanym w gotówce, bez względu na dochód. Społeczeństwo poparło to egalitarystyczno-redystrybucyjne rozwiązanie i po wyborach zostało ono wprowadzone jako program „Rodzina 500+” (Dz.U. 2016).

Jednym z celów programu jest ograniczenie sfery ubóstwa grupy społecznej najbardziej narażonej na ten problem, czyli rodzin z dziećmi (w szczególności rodzin wielodzietnych) (MRPiPS 2018: 8). Po dwóch latach funkcjonowania programu można ocenić jego skuteczność w tym względzie i wskazać czy spełnił on swoją redystrybucyjną rolę. Celem artykułu jest również analiza zróżnicowania dochodów w społeczeństwie po wprowadzeniu programu i odpowiedź na pytania, czy można jednoznacznie określić grupę beneficjentów i grupę płatników pomocy oraz czy przesunięcie środków sprawiło, że którejś z grup społecznych znacząco pogorszył się byt.

WPŁYW ŚWIADCZENIA NA ZASIĘG UBÓSTWA SKRAJNEGO

Skrajne ubóstwo to poziom konsumpcji niższy od minimum egzystencji, który może prowadzić do biologicznego wyniszczenia i nieodwracalnych następstw w funkcjonowaniu organizmu. Jest szczególnie niebezpieczny dla dorastających dzieci i młodzieży, stąd jego wyeliminowanie ma duże znaczenie dla kształtowania się przyszłego kapitału ludzkiego. Poziom ten nie sprzyja także gospodarce, gdyż konsumenci dysponujący środkami zaspokajającymi jedynie podstawowe życiowe potrzeby, takie jak wyżywienie, czy utrzymanie mieszkania, nie generują popytu na dobra i usługi wyższego rzędu (Gutkowska, Ozimek i Laskowski 2001: 23).

W poniższej tabeli (tab. 1) wykazano jak kształtował się wskaźnik ubóstwa skrajnego w gospodarstwach domowych, według ich typu biologicznego, na przestrzeni lat 2014-2017. Oddziaływanie programu rozpoczęło się w pierwszym kwartale 2016 roku, a jego pełne skutki można zaobserwować w roku 2017. Przy analizie danych trzeba jednak wziąć pod uwagę fakt ożywienia gospodarczego, trwającego od 2014 roku, które jest związane z sytuacją na rynkach międzynarodowych i które w pośredni sposób przyczynia się do redukcji poziomu ubóstwa (NBP 2015: 3). Nie można zatem w jednoznaczny sposób ustalić za jaką część spadku ubóstwa odpowiada program wsparcia, a za jaką część ogólna poprawa koniunktury gospodarczej. Należy założyć, że przy stabilnym i wysokim wzroście gospodarczym,

występującym w omawianych latach, program wsparcia rodzin, angażujący tak znaczące zasoby budżetowe, powinien stanowić dodatkowy impuls skutecznie i trwale redukujący ubóstwo w grupach jego beneficjentów.

Tab. 1. Wskaźnik ubóstwa skrajnego wg typu biologicznego gospodarstwa domowego (wyrażone w procentach)

wyszczególnienie	2014	2015	2016	2017
ogółem	7,4	6,5	4,9	4,3
1-osobowe	2,3	2,5	2,0	2,1
osoba samotna z dzieckiem	5,6	6,5	5,6	2,5
rodzina bez dzieci na utrzymaniu	1,8	1,6	1,8	1,7
rodzina z 1 dzieckiem	2,7	1,8	1,7	1,3
rodzina z 2 dzieci	4,5	4,0	2,7	2,2
rodzina z co najmniej 3 dzieci na utrzymaniu	17,0	12,2	7,5	6,4

Źródło: GUS, Zasięg ubóstwa ekonomicznego w Polsce w 2017 r., Warszawa 2018.

Z danych ujętych w tabeli (tab.1) wynika, że spadek poziomu ubóstwa skrajnego nie jest imponujący, w porównaniu z latami, gdy program nie funkcjonował. Biorąc pod uwagę choćby rodziny z co najmniej 3 dzieci na utrzymaniu, a więc głównych beneficjentów programu i analizując wskaźnik z lat 2014-15, można dostrzec zmniejszenie się jego wartości o 4,8 pkt. proc. Natomiast między rokiem 2015 a 2016, kiedy program już zaczął działać, wartość wskaźnika spadła o 4,7 pkt. proc., czyli o 0,1 pkt. proc. mniej niż bez obecności programu. Przy całorocznym oddziaływaniu programu, ale też kolejnym roku wysokiego wzrostu gospodarczego, wartość różnicy między ostatnim rokiem bez programu, a pierwszym z pełnym oddziaływaniem programu, czyli między 2015 a 2017 rokiem, kształtowała się na poziomie 5,8 pkt. proc. Pozostaje otwartym pytanie, czy dla wyższej o 1 pkt. proc. redukcji wskaźnika ubóstwa skrajnego, niż miałyby to miejsce w dotychczasowych warunkach, opłaca się uruchamiać tak kosztowne narzędzie.

W pozostałych typach gospodarstw najbardziej znaczący spadek wskaźnika ubóstwa odnotowano wśród osób samotnych z dzieckiem i rodzin z 2 dzieci. Samotni rodzice z jednym dzieckiem nie byli do tej pory beneficjentami żywienia gospodarczego, w wypadku tej grupy wskaźnik ubóstwa między 2014 a 2015 rokiem zwiększył się, by dopiero w 2017 zanotować wyraźny spadek (4 pkt. proc. względem roku 2015, gdy program jeszcze nie funkcjonował). Podobnie wygląda sytuacja rodzin z 2 dzieci, choć tu tempo spadku wskaźnika jest nieco mniejsze (1,8 pkt. proc.). Świadczenie nie miało wpływu na gospodarstwa 1-osobowe, czy rodziny bez dzieci na utrzymaniu, tam też nie nastąpiły większe zmiany wskaźnika, choć gospodarstwa 1-osobowe doświadczyły niewielkiej poprawy sytuacji materialnej, ze względu na polepszającą się koniunkturę gospodarczą.

Jeśli przeanalizuje się ten sam wskaźnik, ale według klucza społeczno-ekonomicznego (por. tab. 2), to można wyodrębnić co najmniej dwie grupy, które najbardziej zyskały na wprowadzeniu programu. Znaczny spadek wskaźnika ubóstwa skrajnego odnotowano wśród rolników i osób utrzymujących się z innych niezarob-

kowych źródeł (takich jak pomoc społeczna). W przypadku rolników spadek ten wyniósł 5 pkt. proc. względem roku 2015, natomiast u osób utrzymujących się z innych niezarobkowych źródeł odnotowano 7,5 pkt. proc. spadek w porównaniu z rokiem 2015. Ponadto można ustalić, że grupami, które najbardziej ucierpiały na wprowadzeniu programu są emeryci i pracujący na własny rachunek. W ich przypadku wskaźnik ubóstwa nieznacznie wzrósł w relacji do roku poprzedniego, ale nadal utrzymuje się na poziomie niższym niż w roku 2015.

Tab. 2. Wskaźnik ubóstwa skrajnego wg grup społeczno-ekonomicznych gospodarstw domowych (wyrażone w procentach)

wyszczególnienie	2014	2015	2016	2017
ogółem	7,4	6,5	4,9	4,3
pracownicy	6,5	5,6	3,9	3,3
rolnicy	12,1	14,7	11,0	9,7
pracujący na własny rachunek	4,1	3,1	2,2	2,6
emeryci	5,8	5,0	3,9	4,4
renciści	12,5	10,7	8,5	7,3
utrzymujący się z innych niezarobkowych źródeł	21,1	17,9	15,9	10,4

Źródło: GUS, Zasięg ubóstwa ekonomicznego w Polsce w 2017 r., Warszawa 2018.

Wskaźnik ubóstwa skrajnego w zależności od wieku ludności pokazuje, że jego największy spadek został osiągnięty w przedziale wiekowym 0-17 lat, a więc tam, gdzie program był adresowany (por. tab 3.). Jednak ubóstwo skrajne wśród dzieci nie zostało zlikwidowane całkowicie, na co wskazywały symulacje przed wdrożeniem programu (Brzeziński, Najsztub 2017: 20). Jak wynika z danych ubóstwem tym nadal jest objęte 4,7 proc. najmłodszej części populacji.

Tab. 3. Wskaźnik ubóstwa skrajnego wg wieku (wyrażone w procentach)

wyszczególnienie	2014	2015	2016	2017
ogółem	7,4	6,5	4,9	4,3
0-17 lat	10,3	9,0	5,8	4,7
18-64 lat	7,0	6,2	5,0	4,4
65 i więcej lat	4,3	4,2	3,4	3,6

Źródło: GUS, Zasięg ubóstwa ekonomicznego w Polsce w 2017 r., Warszawa 2018.

Powszechność instrumentu sprawia, że nie koncentruje się on na obszarach najbardziej narażonych na ubóstwo, stąd skuteczność w redukcji ubóstwa skrajnego nie jest zadowalająca. Świadczy o tym również udział wsparcia wychowawczego w dochodzie rozporządzalnym gospodarstw domowych, który w 2017 roku wśród rodzin z dziećmi na utrzymaniu wyniósł jedynie 14,1% (GUS 2018a: 10). Udział tego wsparcia w dochodzie rozporządzalnym wśród rodzin z co najmniej 3 dziećmi na utrzymaniu kształtował się na poziomie 21,2%. Zatem redystrybucja do grupy docelowej wsparcia nie jest wystarczająca, a alokacja środków świadczenia zbyt równomierna względem rozkładu dochodów. Wsparcie trafiając do rodzin o średnich i wysokich dochodach, nie pełni roli socjalnej, natomiast wśród grupy rodzin

o najniższych dochodach stanowi na tyle mało znaczący dodatek, że nie może uzupełnić niedoboru dochodów, aby opuściły one zasięg ubóstwa. Niezbędna byłaby odpowiednia rekalkulacja i racjonalizacja programu, dla lepszego ukierunkowania tej pomocy.

WPŁYW ŚWIADCZENIA NA ZASIĘG UBÓSTWA RELATYWNEGO

Ubóstwo relatywne jest już nieco mniej dotkliwe dla osób nim objętych, jego granicę wyznacza 50% średnich wydatków ogółu gospodarstw domowych. Oznacza to, że poziom konsumpcji gospodarstw, gdzie występuje ubóstwo relatywne, znacząco odbiega od przeciętnego poziomu konsumpcji w danej gospodarce, ale konsumpcja ta jest wyższa od granicy minimum egzystencji.

Tab. 4. Wskaźnik ubóstwa relatywnego wg typu biologicznego gospodarstwa domowego (wyrażone w procentach)

wyszczególnienie	2014	2015	2016	2017
ogółem	16,2	15,5	13,9	13,4
1-osobowe	5,5	6,0	5,9	5,8
osoba samotna z dzieckiem	14,5	13,5	12,0	9,6
rodzina bez dzieci na utrzymaniu	5,2	5,3	5,9	5,8
rodzina z 1 dzieckiem	6,4	6,6	6,5	5,6
rodzina z 2 dzieci	11,2	11,8	10,0	8,7
rodzina z co najmniej 3 dzieci na utrzymaniu	29,7	29,8	21,6	18,8

Źródło: GUS, Zasięg ubóstwa ekonomicznego w Polsce w 2017 r., Warszawa 2018.

Analiza wskaźnika ubóstwa relatywnego w gospodarstwach domowych, według ich typu biologicznego (por. tab. 4), pozwala zauważyć, że największymi beneficjentami programu wsparcia są rodziny z co najmniej 3 dzieci na utrzymaniu. Program ograniczył zasięg ubóstwa relatywnego w tym typie gospodarstwa o 11 pkt. proc. (porównując lata 2015 i 2017). Skutki programu są również widoczne wśród osób samotnie wychowujących dziecko, jednak tutaj spadek nie jest już tak imponujący i wynosi 3,9 pkt. proc. Można dostrzec też typ gospodarstwa, które nieznacznie pogłębiło zasięg ubóstwa, są to rodziny bez dzieci na utrzymaniu (wzrost o 0,5 pkt. proc.).

Tab. 5. Wskaźnik ubóstwa relatywnego wg grup społeczno-ekonomicznych gospodarstw domowych (wyrażone w procentach)

wyszczególnienie	2014	2015	2016	2017
ogółem	16,2	15,5	13,9	13,4
pracownicy	15,2	14,4	12,5	11,9
rolnicy	28,0	28,9	26,5	25,8
pracujący na własny rachunek	8,9	8,9	8,3	8,5
emeryci	12,1	11,4	10,9	11,9
renciści	25,5	23,2	21,8	20,0

wyszczególnienie	2014	2015	2016	2017
utrzymujący się z innych niezarobkowych źródeł	36,2	36,1	31,6	27,6

Źródło: GUS, Zasięg ubóstwa ekonomicznego w Polsce w 2017 r., Warszawa 2018.

Dane wskazują (por. tab. 5), że grupą społeczno-ekonomiczną, która zyskała najbardziej na wsparciu świadczeniem wychowawczym są osoby utrzymujący się z innych niezarobkowych źródeł, spadek wskaźnika wyniósł w tym przypadku 8,5 pkt. proc. Mniej znaczący spadek wskaźnika został odnotowany w przypadku rolników 3,1 pkt. proc. i pracowników 2,5 pkt. proc. Grupą, która najbardziej ucierpiała byli emeryci, w ich przypadku wskaźnik ubóstwa w 2017 roku wzrósł w porównaniu z poprzednimi latami.

Wskaźnik ubóstwa relatywnego w zależności od wieku ludności (por. tab. 6) poprawił się w grupie wiekowej 0-17 lat, a jego spadek wyniósł 5,3 pkt. proc. Znów jedyną grupą, której byt uległ pogorszeniu byli emeryci.

Tab. 6. Wskaźnik ubóstwa relatywnego wg wieku (wyrażone w procentach)

wyszczególnienie	2014	2015	2016	2017
ogółem	16,2	15,5	13,9	13,4
0-17 lat	21,8	20,6	16,4	15,3
18-64 lat	15,5	14,8	13,9	13,3
65 i więcej lat	10,6	10,6	10,3	11,0

Źródło: GUS, Zasięg ubóstwa ekonomicznego w Polsce w 2017 r., Warszawa 2018.

Podobnie jak w przypadku ubóstwa skrajnego, w charakterystyce zjawiska ubóstwa relatywnego, widać zbyt równomierną alokację zasobów ze świadczenia wychowawczego, skutkującą tym, że żadna z grup społecznych nie jest w tym podziale preferowana. W konsekwencji takiego redystrybucyjnego działania poziom ubóstwa zmniejsza się nieznacznie w każdej z grup, nie osiągając określonych celów jego redukcji. Błędna alokacja świadczenia, która nie jest oparta na powiązaniu z dochodami gospodarstw powoduje, że najbiedniejsi nadal pozostają biedni, a ogólna miara ubóstwa (zarówno w przypadku skrajnym jak i relatywnym) zmniejsza się zaledwie o 2 pkt. proc.

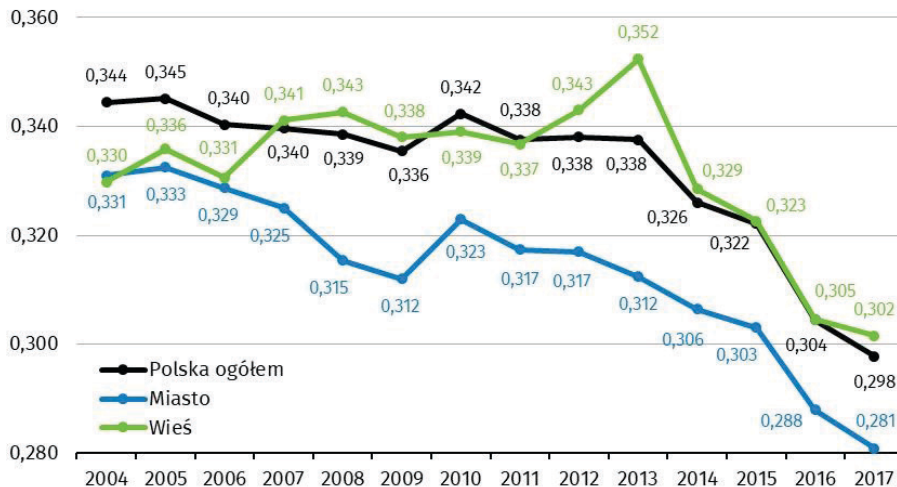
Nie dziwi fakt, że najbardziej poszkodowaną grupą społeczną stali się emeryci, których nie dotyczy ani świadczenie wychowawcze, ani wzrost wynagrodzeń z tytułu poprawy koniunktury gospodarczej. W nieco trudniejszej sytuacji są również rodziny bezdzietne, które nie otrzymują rządowego wsparcia.

WPŁYW ŚWIADCZENIA NA ZRÓŻNICOWANIE DOCHODÓW

Miarą skuteczności redystrybucji w niwelowaniu nierówności dochodowych jest zmiana współczynnika Giniego. Współczynnik ten przyjmuje wartości z przedziału [0,1] i oznacza relację połowy średniej bezwzględnej różnicy, między dochodami pary losowo wybranych jednostek, do średniego dochodu (Kośny 2007:

53-55). Wartość bliższa 0 oznacza stan znikomych nierówności dochodowych, natomiast wartość zbliżona do 1 to wysoce nierównomierny stan rozkładu dochodów. Zatem im wyższy poziom współczynnika, tym nierówności dochodowe są większe. Wizualizacja poszczególnych rocznych wartości współczynnika Giniego w postaci wykresu, pozwala ocenić jego zmieniające się trendy w ciągu lat i wpływ programów redystrybucyjnych.

Wykres 1. Zróżnicowanie dochodów mierzone współczynnikiem Giniego dla Polski według miejsca zamieszkania w latach 2004-2017

Źródło: GUS, Sytuacja gospodarstw domowych w 2017 r. w świetle wyników badania budżetów gospodarstw domowych, Warszawa 2018.

Na wykresie 1 można zobaczyć, że współczynnik Giniego dla Polski znajduje się w trendzie spadkowym od 2013 roku, jednak w dwóch ostatnich latach nastąpiło jego wyraźne przyspieszenie. Zmiana współczynnika między rokiem 2015 a 2016 była gwałtowna i wyniosła 0,018 pkt. W porównaniu z latami, w których program nie działał, spadek był większy o 0,006 pkt. W sumie w ciągu dwóch lat oddziaływania programu współczynnik zmniejszył się o 0,024 pkt., osiągając wartość 0,298, sytuującą Polskę wśród państw, które posiadają ten współczynnik na poziomie poniżej średniej unijnej (Eurostat).

Interesująca wydaje się jednak obserwacja trendu współczynnika Giniego ze względu na miejsce zamieszkania. Zróżnicowanie dochodów w mieście zanotowało w ostatnich dwóch latach większy spadek niż zróżnicowanie dochodów na wsi. Wartość spadku współczynnika w mieście wyniosła 0,022, podczas gdy na wsi było to 0,021. Różnica nie jest duża, ale pokazuje to efektywność redystrybucji, która powinna być ukierunkowana na niwelowanie współczynnika o wyższej wartości (Karbownik 2009: 168). Tymczasem, pomimo dużego spadku współczynnika wśród gospodarstw wiejskich, nadal pozostały one obszarem o większym zróżnicowaniu dochodów. Potwierdza to tezę, wynikającą z analiz wskaźników ubóstwa, o zbyt równomiernej alokacji zasobów ze świadczenia wychowawczego.

ZAKOŃCZENIE

Rządowy program wsparcia „Rodzina 500+” spełnia funkcje redystrybucyjne, czego efektem jest spadający poziom ubóstwa, zarówno skrajnego, jak i relatywnego w niemal wszystkich typach gospodarstw domowych oraz grupach społeczno-ekonomicznych, a także malejący współczynnik Giniego. Silniejszy redystrybucyjny efekt jest jednak hamowany przez zbyt równomierną alokację zasobów ze świadczenia wychowawczego. Program, mimo zaangażowania ogromnych środków budżetowych, nie rozwiązuje skutecznie problemów żadnej grupy społecznej, pozostawiając wciąż wiele osób z grup docelowych wsparcia w skrajnym ubóstwie.

Największymi beneficjentami programu wsparcia są rodziny wielodzietne i rodzice samotnie wychowujący dziecko, a także osoby utrzymujące się z innych niezarobkowych źródeł i rolnicy. Natomiast najbardziej poszkodowanymi grupami gospodarstw są rodziny bezdzietne, emeryci i osoby pracujące na własny rachunek.

Redystrybucja jest narzędziem, które powoduje zysk jednych obywateli, kosztem innych, rekompensując w ten sposób pierwotny, nieefektywny podział dochodów społeczeństwa. Aby jednak odniosła oczekiwane założenia, powinna być prowadzona w sposób racjonalny. Program mógłby zwiększyć swoją efektywność, gdyby uwzględniał dochody poszczególnych grup społecznych i koncentrował pomoc tam, gdzie jest ona najbardziej potrzebna. Należy pamiętać, że redystrybucja dochodów jest kosztowna i może prowadzić do zmniejszenia motywacji do osiągnięcia większych zysków, stąd konieczna jest jej wysoka skuteczność, aby była opłacalna dla społeczeństwa.

LITERATURA

Atkinson A. B., *The Economics of Inequality*, Oxford 1983.

Brzeziński M., Najsztub M., Wpływ programu „Rodzina 500+” na dochody gospodarstw domowych, ubóstwo i nierówność, Uniwersytet Warszawski 2017 [online] http://coin.wne.uw.edu.pl/mbrzezinski/research/rodzina500plusPolitykaSpoleczna_nowa_wersja.pdf [dostęp: 24.03.2018].

Eurostat, EU Statistics on Income and Living Conditions (EU-SILC) database, Gini coefficient of equivalised disposable income - EU-SILC survey [ilc_di12].

GUS, Sytuacja gospodarstw domowych w 2017 r. w świetle wyników badania budżetów gospodarstw domowych, Warszawa 2018a.

GUS, Zasięg ubóstwa ekonomicznego w Polsce w 2017 r., Warszawa 2018b.

Gutkowska K., Ozimek L., Laskowski W., *Uwarunkowania konsumpcji w polskich gospodarstwach domowych*, Warszawa 2001.

Karbownik B., *Analiza wydatków sektora finansów publicznych w krajach Unii Europejskiej*, w: *Europejski model społeczny: doświadczenia i przyszłość*, red. D. Rosati, Warszawa 2009.

Kośny M., *Podatki a dobrobyt społeczny*, Wrocław 2007.

Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej, *Już dwa lata z Rodzina 500+*, Warszawa 2018.

NBP, *Sytuacja gospodarcza w krajach Europy Środkowej i Wschodniej*, Warszawa 2015.

Program Prawa i Sprawiedliwości 2014, Warszawa 2014.

Skrajne ubóstwo i pogłębiona deprywacja materialna w Polsce w latach 2014-2016, Raport EAPN Polska, Warszawa 2017 [online] <http://www.eapn.org.pl/wp-content/uploads/2017/10/Povertywatch2017ost1.pdf> [dostęp: 27.03.2018].

Radziukiewicz M. J., Redystrybucja dochodów, Kto zyskuje? Kto traci?, Warszawa 2011.

Stiglitz J., Ekonomia sektora publicznego, Warszawa 2004.

Ustawa z dnia 11 lutego 2016 r. o pomocy państwa w wychowywaniu dzieci, Dz.U. z 2016 r. poz. 195.

Uzasadnienie do Ustawy z dnia 11 lutego 2016 r. o pomocy państwa w wychowywaniu dzieci, Dz.U. z 2016 r. poz. 195, [online] <https://legislacja.rcl.gov.pl/docs//2/12279566/12326797/12326798/dokument202543.pdf> [dostęp: 23.03.2018].

Agata Rejowska-Pasek

Instytut Socjologii, Uniwersytet Jagielloński, Poland
E-mail: ag.rejowska@gmail.com

Sfera miłości i intymności w humanistycznych ceremoniach ślubnych / *The love and intimacy sphere in humanist marriage ceremonies*

Abstract

The main distinctive feature of the humanist rites of passage, indicated by their propagators is their individual and human-oriented character. This is shown among others in marriage oaths, constructed by the young couples. Humanist vows are personalized, elements from practice sphere and every-day life are blended into them. The pattern of "romantic love" constitute a framework for majority of oaths, but it is more often replaced by the idea of "confluent love". Previous analysis of interviews with masters of ceremonies has made possible to formulate the hypothesis that meanings displayed in humanist marriage ceremonies are the testimony of change which is concerned with marriage, love and intimacy. Marital vows do not indicate the relationship of a lifetime but (polemical against Catholicism) a relationship "to the end of love". Love is also declared by phrases such as "long-lasting as possible" and not by "until death do us part". The performative "I vow" is increasingly being replaced by "I promise" or "I swear", which indicates less power of influence. The promise of fidelity was eliminated from the majority of oaths.

The analyzed data mainly comes from the semi-structured interviews with masters of humanistic ceremonies, but also from the quality content analysis of the humanistic ritual's scenarios, speeches and oaths.

Key words: Humanist marriage; humanism; transformation of intimacy and love; individualization, mass produced individualization, secularization of consciousness.

1. WSTĘP

Rytuały humanistyczne są w Polsce zjawiskiem stosunkowo nowym, ale obserwuje się ciągły wzrost ich popularności¹. „Humanistyczna oferta” zawiera w sobie pogrzeby, śluby i ceremonie dedykacji (czy też „nadania

¹ Tendencje wzrostowe obserwowalne są także w innych krajach Europy. W Szkocji liczba ślubów humanistycznych już przewyższa liczbę ślubów udzielanych przez Kościół katolicki

imienia”²). Najliczniejszą grupą ceremonii humanistycznych w Polsce są właśnie śluby (Tempczyk 2012: 245). Katarzyna Tempczyk prognozuje, że liczba ślubów humanistycznych będzie rosła, argumentując, że w 2011 roku w Polsce zostało ich przeprowadzonych więcej (40 ślubów) niż przez cały okres od 2007 do 2010 roku (29) (Tempczyk 2012: 24) (według szacunków jednego z mistrzów ceremonii, w roku 2016 w całej Polsce przeprowadzono ich około 120 [MC7]). Pierwszy ślub humanistyczny został udzielony w 2007 roku i był zorganizowany przy udziale Szkockiego Towarzystwa Humanistycznego (Agnosiewicz 2007). Inicjatorem tego pomysłu było Polskie Stowarzyszenie Racionalistów. Najkrótszą historię mają w Polsce ceremonie nadania imienia - pierwsza odbyła się w roku 2010 (wśród humanistycznych ceremonii cieszą się one najmniejszą popularnością).

Główną cechą dystynktywną wskazywaną przez propagatorów humanistycznych ślubów w Polsce jest ich zindywidualizowanie i „zorientowanie na człowieka”. Ulrich Beck wiązał narastający w kulturze Zachodu proces indywidualizacji z uwalnianiem się obszarów życia spod panowania tradycji, która traci swój wpływ na tożsamość jednostek (Beck 2002). Kreowanie rytuału jest być może charakterystycznym dla późnej nowoczesności „wymyśleniem siebie”. Humanistyczne śluby mogą być zatem traktowane jako „refleksyjne eksperymenty” i formy zaangażowania w konstruowanie obszarów życia uwolnionych spod supremacji tradycji (między innymi miłość czy życie małżeńsko-rodzinne). Cechą humanistycznych rytuałów przejścia, odróżniającą je od ich religijnych odpowiedników jest również ich zsekularyzowanie. Ma ono jednak charakter częściowy, bowiem obserwowalne jest ukryte trwanie elementów religijnych.

2. METODOLOGIA

Rytuał bywa konceptualizowany jako sposób komunikacji idei, kategoria poznawcza, „forma, poprzez którą kultura ukazuje samą siebie” (Myerhoff 2009: 233-239), czy też rodzaj materialnej symbolizacji abstrakcyjnych idei (Leach 1989: 49). Edmund Leach porównuje elementy rytuału do liter alfabetu i zastanawia się „na czym polega proces, dzięki któremu czynimy z liter coś, co przenosi informację?” (Tamże: 95). A zatem warto odnieść poszczególne elementy humanistycznych rytuałów przejścia do szerszego kontekstu społeczno-kulturowego i podjąć próbę sformułowania odpowiedzi na główne pytanie badawcze: co jest w nich komu-

(choć należy pamiętać, że w Szkocji dominującym Kościołem jest kalwiński) i zbliża się do liczby wszystkich ślubów kościelnych w tym kraju. Warto dodać, że od 2007 roku śluby humanistyczne mają w tym kraju moc prawną. Zob. *Humanist weddings 'on the increase' in Scotland*, 19 IV 2013, <http://www.bbc.com/news/uk-scotland-22206854>, dostęp: 2 IX 2015. Liczba humanistycznych ceremonii ślubnych rośnie też w Irlandii – w ubiegłym roku odbyło się tam 700 takich ślubów. Zob. *Rise in number of Irish humanist ceremonies*, 16 II 2015, <http://www.irishexaminer.com/ireland/rise-in-number-of-irish-humanist-ceremonies-312710.html>, dostęp: 2 IX 2015. Biorąc pod uwagę liczbę członków (około 83 tysięcy w 2013 roku) Norweskiego Stowarzyszenia Humanistycznego (Human-Etisk Forbund) w stosunku do całej populacji (około 5 milionów w 2013 roku), można powiedzieć, że Norwegia jest krajem, gdzie wspólnota ta jest najsilniej rozwinięta.

2 W trakcie ceremonii wybierani są także „rodzice honorowi”, „opiekunowie dedykacji” czy też „zyciowi opiekunowie”, którzy podpisują odpowiednie oświadczenie, a ich rola i „klucz doboru” są do pewnego stopnia analogiczne do roli i kryteriów wyboru rodziców chrzestnych. W Norwegii, w której kulturową religią jest luteranizm, popularny jest również humanistyczny rytuał konfirmacji (będący odpowiednikiem religijnego rytuału konfirmacji).

nikowane?, czy też: jakich przemian mogą być one komunikatem? W niniejszym artykule skupię się przede wszystkim na przemianach dotyczących postrzegania miłości i intymności.

Dotychczasowa analiza humanistycznych rytuałów przejścia wykazała, że w analizowanych ceremoniach powstają nowe układy znaczeń np. świeckie wypiera święte, doczesność zastępuje zaświaty a to, co formalne wypierane jest przez to, co nieformalne. Te transpozycje mogą być zatem postrzegane jako świadectwa i komunikaty o istotnej zmianie, dotyczącej różnych obszarów społeczno-kulturowych: religii (jej prywatyzacji czy sekularyzacji świadomości), tożsamości (i indywidualizacji) czy intymności i miłości (i zmianie stosunku do małżeństwa czy rodziny). Transpozycje te umożliwiają wyraźniejsze ukazanie się „intymności”.

Za materiał badawczy, będący podstawą niniejszego artykułu, posłużyły scenariusze ślubów humanistycznych, oraz wywiady przeprowadzone z mistrzami ceremonii. Prezentowane w niniejszym artykule wyniki są częścią szerszego projektu dotyczącego sposobów funkcjonowania w Polsce humanistycznych ślubów (w ramach jego realizacji przeprowadzone zostaną również obserwacje uczestniczące oraz wywiady narracyjne z głównymi aktorami ceremonii ślubnej).

3. EKSPONOWANIE INTYMNOŚCI

Jak wykazała wstępna analiza, humanistyczne śluby cieszą się rosnącą popularnością między innymi właśnie ze względu na „intymny”, niepubliczny charakter. Intymność bywa rozumiana jako cecha oznaczająca „bardzo osobisty charakter czegoś” (inne znaczenia intymności to np. «erotyczny, miłosny charakter czegoś» czy «sprawa bardzo osobista, często o charakterze erotycznym»)³. W humanistycznych ceremoniach ślubnych to jednostka staje się centrum całego rytuału, a jej życie stanowi dla niego swoistą ramę. Co za tym idzie, intymność jest bardziej widoczna i eksponowana niż w silniej ustrukturyzowanych rytuałach ślubnych np. w rytuale katolickim czy cywilnym. Jak zaznacza jedna z mistrzyń ceremonii, ludzie, którzy zdecydowali się na ślub humanistyczny: „są naprawdę szczęśliwi, że to jest ich ceremonia, a nie taki gotowiec jak w kościele czy w urzędzie stanu cywilnego” (MC2).

Warto również zwrócić uwagę, że na dychotomii prywatne-publiczne ślub sytuuje się bliżej rytuału publicznego (czy też „zbiorowego”). Dla porównania, jako rytuały „prywatne” można wskazać niektóre rytuały cielesne (np. ablucję) czy modlitwę (Maisonneuve, 1995: 7). W przypadku ślubów humanistycznych widoczne jest jednak nachylenie w kierunku prywatności i intymności. Zdaniem ich propagatorów, rytuał humanistyczny umożliwia wyjście ze sztywnych ram: „Ceremonia ma być dopasowana do potrzeb głównych jej aktorów, nie zaś aktorzy podporządkowani ceremonii”⁴. Ta „destrukturyzacja” rytuału przejawia się między innymi w ślubnych przysięgach konstruowanych przez młode pary. Są one spersonalizowane, wdzierają się do nich sfery codzienności i intymności (granica pomiędzy tym co publiczne, a intymnością zaciera się). Przejawem personalizacji rytuału

3 <http://sjp.pwn.pl/sjp/;2466780>

4 <http://ceremonie.racjonalista.pl/slub.html>

ślubnego są między innymi coraz popularniejsze „śluby tematyczne”: na przykład motorowy, rowerowy czy gotycki. Ceremonia humanistyczna w większym stopniu umożliwia zatem ekspresję własnego „my” młodej pary. Często dochodzi do jego tekstualizacji, staje się ono uzewnętrznione np. za pomocą środków wizualnych – wyświetlane są wspólne zdjęcia czy prezentacje multimedialne: „tworzymy właśnie historię poznania pary, czy jakieś anegdoty o nich, czy o zainteresowaniach, co ich łączy” (MC7). W przypadku ślubów par jednopłciowych i ich „autoprezentacji” wrażenie „zintymizowania” wydaje się być spotęgowane, co świadczyć może o heteronormatywności kultury i wzorca zaślubin. Poniższy fragment poznania się pary homoseksualnej prawdopodobnie sprawiałby wrażenie mniej „prywatnego”, gdyby wypowiedziany był przez parę heteroseksualną:

„Prawdopodobnie spotkałyśmy się pierwszy raz w czerwcu 6 lat temu. Ten czas jednak nie jest jednoznaczny. Każda z nas miała wtedy w głowie słowo: ROZPOZNANIE, takie głębokie przekonanie, kiedy dobrze kogoś znasz, ale dawno się nie widzieliście, a może tylko ktoś ci się śnił... Kryjąc przed upałem siebie i dzieci chowałyśmy się w cieniu wysokich drzew parku (...) i tam właśnie wywiązała się między nami rozmowa przy wózkach, taka banalna, zwyczajna. Jak się jednak okazało - najważniejsza. (...). Coś się zadziało. To było oczywiste. Pierwszy rok, dwa były dla nas szczególnie trudne, trzeba było przeorganizować cały świat. Nie wszyscy podzielali nasze wizje, było wiele stresu, napięcia i niepewności. Pewność natomiast miałyśmy w tym, że się kochamy, odnalazłyśmy się i się już nie rozdzielimy. Od samego początku wiedziałyśmy też, że musimy chronić dzieciaki, chcemy dać im spokojny, pełen ciepła i miłości dom. Chcemy stworzyć RODZINĘ” (scenariusz38).

Często rezygnacja z religijnego obrządku uzasadniana jest właśnie tym, że to para młoda (a nie Bóg) powinna być w centrum rytuału: „oni nie chcą tego [kazania – A.R] słuchać, oni chcą, żebyśmy coś powiedzieli o nich” (MC7). Warto też zwrócić uwagę, że w istocie w humanistycznym rytuale centralnego miejsca nie zajmuje wyabstrahowany człowiek (*human*), co sugerowałoby określenie „humanistyczny”, ale człowiek konkretny, jednostkowy (*individual*). Odrzucenie perspektywy teocentrycznej na rzecz antropocentrycznej może być uznane za przejaw sekularyzacji świadomości. Jest ona rozumiana jako wzrost ilości osób „patrzących na świat i na swoje życie bez dobrodziejstwa interpretacji religijnej” (Berger 2005: 150). Jej przejawem może być m.in. odwoływanie się do „ziemskich”, a nie „pozaziemskich” autorytetów (Martin 1969: 48-53).

4. DEFORMALIZACJA

Na początku humanistycznej ceremonii zawarcia małżeństwa goście proszeni są o „rozluźnienie się”, „rozpięcie marynarek”: „mówimy, że to będzie trochę bardziej nietypowy ślub, że można się rozluźnić i tak dalej, żeby oni też weszli w taką lepszą atmosferę” (MC6). Wiele ślubów rozpoczynają słowa mistrza ceremonii, mające na celu wyraźniej zaznaczyć specyficzny, intymny, mniej „oficjalny” charakter ceremonii: „Witam wszystkich serdecznie na tej wyjątkowej, kameralnej, i w gruncie rzeczy intymnej uroczystości” (scenariusz_6;8;25;26;28;34). Czasem pojawiają się

też „żarty” ze strony mistrza ceremonii, mające na celu rozluźnić atmosferę, np. do pary młodej w starszym wieku: „Już nie tak młoda (paro – A.R)” (scenariusz_25).

Deformalizacja przejawia się również w sferze językowej: „My bardziej staramy się mówić takim językiem swobodnym i mniej formalnym w trakcie tej ceremonii” (MC7). Usuwane są „atrybuty” kojarzone ze sformalizowanymi i zestandaryzowanymi ślubami cywilnymi np. stół przy którym zwykł siadać urzędnik czy godło:

„w samym, jakby ustawieniu wszystkich osób, które biorą udział podczas takiego ślubu bardzo kładziemy nacisk na to, żeby się nie oddzielać za bardzo (...). My zazwyczaj przyjeżdżamy na miejsce, które już jest przygotowane wstępnie i wygląda tak, że oddziela nas od gości stół na przykład. Zazwyczaj duży stół i my po prostu od razu bierzemy go do tyłu, stajemy gdzieś bliżej i stół jest zazwyczaj jakiś tam (...) mały stolik z boku do podpisu tego pamiątkowego certyfikatu ślubu. (...), jakby staramy się o kontakt z gośćmi i staramy się też, żeby para miała kontakt z gośćmi. Bardzo rzadko się zdarza, żeby para siedziała tyłem do gości. (...). I w kościele też zawsze para siedzi tyłem” (MC7).

Struktura dramatyczna i kompozycja rytuału ma na celu oddawać jego intymny charakter: „Też ta panna młoda i pan młody oni pięknie wyglądają, a w sumie w trakcie ceremonii będą ich plecy oglądać cały czas. (...). A to jednak taka emocja, i że na przykład przecież widać, jak się mama patrzy na swoją córkę, córka płacze, mama płacze” (MC6).

O rozluźnieniu pewnej konwencji świadczy również coraz większa popularność ślubów w stylu boho, Panie młode decydują się występować boso, a luźne sukienkach z lnu coraz częściej zastępują szyfonowe suknie w stylu „księżniczki”.

Deformalizacja przyjmuje też postać dezinstytucjonalizacji, której przejawem może być na przykład krytyka określenia małżeństwa jako „instytucji społecznej”:

„Kiedy się zastanawiamy – czym właściwie jest małżeństwo – na myśl najczęściej przychodzą nam *wyświechtane i oklepiane frazesy*... «instytucja społeczna»/«instytucja prawna» /«sakramentalny związek» itd. Tak, to wszystko prawda... Ale kto przy zdrowych zmysłach myślałby w ten sposób – właśnie biorąc ślub... «Wstępowanie w związek małżeński»... Hmm – czy w tych wielkich, pompacyjnych słowach przypadkiem nie ginie jakiś prawdziwy sens i przyczyna zawierania małżeństwa – jaką jest (a na pewno powinna być) po prostu, zwyczajnie – miłość...?” (scenariusz_1),

czy też rezygnacja z udziału jakichkolwiek „instytucji” (zarówno kościelnych, jak i państwowych). Uzasadniane jest to tym, że nie są one w stanie uchwycić „istoty” rytuału (np. urzędnik stanu cywilnego ustalając miejsce, w którym odbyć ma się cywilny ślub plenerowy rozpoczyna od tego, na jakiej wysokości musi zawisnąć godło⁵). Związek przesuwa się zatem do sfery prywatnej.

5 Para, od której pochodzi ten przykład ostatecznie zdecydowała się na zorganizowanie dwóch osobnych ceremonii: jeden, zindywidualizowanej, przeprowadzonej przez mistrza ceremonii w wybranych przez siebie miejscu (góra Równica w Ustroniu), oraz drugiej – w urzę-

5. INDYWIDUALIZACJA MASOWEJ PRODUKCJI – ŚLUBY POZORNIE INTYMNE I SPERSONALIZOWANE?

Zindywidualizowanie humanistycznych rytuałów przejścia jest charakterystyką najczęściej wskazywaną jako cecha dystynktywna. Warto jednak zwrócić uwagę, że ma ono swoje granice (Cook, Walter 2005). Jak bowiem zauważyli językoznawca Guy Cook i socjolog Tony Walter, (którzy porównali dyskurs tradycyjnych i humanistycznych rytuałów), w humanistycznych ceremoniach dostrzegalna jest „indywidualizacja masowej produkcji”, a konstruowanie współczesnego rytuału, przypomina produkcję auta – spersonalizowane dobra i tak powstają masowo na taśmie (Cook, Walter 2005: 375). Jak wykazały wstępne badania, zazwyczaj mistrzowie oferują do pewnego stopnia ograniczone spectrum możliwości uświetnienia całego zdarzenia – np. w trakcie ślubu państwo młodzi sadzą drzewko, mieszają ziemię pochodzącą z ich rodzinnych stron czy zapalają świecę, od której reszta zgromadzonych odpala swoje małe świeczki. Indywidualizacji masowej produkcji sprzyja również traktowanie każdej jednostki jako „wyjątkowej”, które stanowi podwalinę dla miłości romantycznej (jest ona głównym kontekstem dla wielu rytuałów ślubnych): „**konkret i niepowtarzalność** jednostki staną się zasadą **uniwersalistyczną**” (Luhmann 2003: 162). Na „wyjątkowość” jednostki zwracają również uwagę współcześni humaniści: „Każdy jest wyjątkowy, i tę właśnie wyjątkowość każdego człowieka chce wydobyć i wzmocnić humanizm poprzez praktykowane ceremonie”⁶.

Jednak w trakcie „autoprezentacji” pary młode siłą rzeczy korzystają z językowych i kulturowych klisz. „Zindywidualizowane” śluby paradoksalnie stają się sztampane – paradoksalnie, ponieważ kiedy ludzie kreują ten rytuał to starają się wyrazić siebie i pokazać innym w całej swej wyjątkowości: „To małżeństwo wyrывa się szablonom i schematom... i możemy być pewni, że w związku z tym ich wspólne życie – z całą pewnością nie będzie schematyczne, szablunowe i nudne...” (scenariusz_6;28). Oryginalność i indywidualizm stają się zatem pozorne.

6. MIŁOŚĆ ROMANTYCZNA I MIŁOŚĆ WSPÓLBIEŻNA

Jak już sygnalizowałam, wzorzec „miłości romantycznej” stanowi ramę dla większości przysięg. Za przykład może posłużyć wiersz skomponowany i wygłoszony w trakcie zaślubin przez pannę młodą:

Pytasz mnie, za co Cię kocham?

Za słońce w Twych oczach i deszcz,

za ośnieżone poranki,

dzie stanu cywilnego. Warto zwrócić uwagę, że to właśnie zindywidualizowana ceremonia była tą pierwszą i to po niej odbyło się weselę (co może sugerować, że para potraktowała ślub cywilny jedynie jako prawną „formalność”).

6 <http://ceremonie.racjonalista.pl/oceremoniach.html>

wieczory przy blasku świec.
 Za zwykle codzienne życie
 i ciepło w Twoich ramionach.
 Za miłość i Twoją dobroć,
 której nie sposób nie kochać.
 Nie zawsze jest pięknie i miło,
 nie zawsze się życie uśmiecha,
 lecz dzisiaj wiem już na pewno-
 warto było na Ciebie czekać (scenariusz_2).

Warto zwrócić uwagę, że zgodnie z kulturowymi wzorami to kobieta czeka na mężczyznę. Istotną rolę zaczyna także odgrywać przypadek, staje się on „mechanizmem inicjującym” a jego „włączenie do kodu powoduje pewną istotną nowość: paradoksalne ujęcie przypadku jako konieczności, jako losu czy nawet jako wolnego wyboru” (Luhmann 2003: 175).

W kompleks miłości romantycznej wpisuje się również mit o dwóch połówkach i duchowym połączeniu: „druga osoba, będąc tym, kim jest, wypełnia brak, którego jednostka, zanim się nie zakochała, mogła nawet nie być świadoma. Ten brak jest ściśle związany z tożsamością jednostki: w jakimś sensie jednostka niedoskonała osiąga pełnię” (Giddens 2006). Mit ten jest obecny w tle humanistycznych rytuałów ślubnych, choć częściej w wersji popkulturowej niż platońskiej: „Niech budzą się każdego ranka z radością, że kolejny raz budzą się przy tym kimś jedynym – wybranym, ukochanym. Niech zawsze potrzebują się nawzajem, lecz nie po to by wypełniać pustkę, lecz po to by razem być pełnią” (scenariusz_4).

Jednakże obok kompleksu miłości romantycznej pojawia się alternatywna idea miłości „współbieżnej”: „czynnej”, „warunkowej”, kłócącej się z „na zawsze” i „tylko” miłości romantycznej. Znalezienie „kogoś wyjątkowego” traci na znaczeniu na rzecz stworzenia „wyjątkowego związku” (Giddens 2006: 80). Każda ze stron relacji uznaje „do odwołania”, że aktualnie „czerpią z niego [ze związku – A.R] wystarczająco dużo korzyści by pragnąć jego trwania” (Tamże 81). Miłość współbieżna (w przeciwieństwie do miłości romantycznej) nie jest ściśle związana z heteroseksualnością. Warto zwrócić uwagę, że w polskim kontekście śluby humanistyczne bardzo często brane są przez pary jedнопłciowe (najczęściej z powodu braku innej alternatywy – małżeństwa par jedнопłciowych wciąż nie są w Polsce zalegalizowane). Przejawem swoistego „nachylenia” w kierunku idei miłości współbieżnej może być rezygnacja z wyidealizowanych przysięg „aż śmierć nas nie rozłączy”, afirmacja życia codziennego i „zintymizowanie” przysięgi, która w większym stopniu dopuszcza do świata i codzienności młodej pary:

„Drogi Miłozu, przysięgam Ci że będziesz mógł się o mnie troszczyć, być obok mnie w chwilach radości i smutku, w momentach moich porażek i sukcesów. Obiecuje Tobie, że będziesz mógł słuchać moich wrażeń dnia codzien-

nego, robić mi poranne kawy, piec ciasta i nosić moje ciężkie torby, obok mnie zasypiać i obok mnie się budzić. (...). Obiecuje Ci, że będziesz mógł oglądać ze mną filmy ... i śpiewać i tańczyć...i śmiać się i płakać ...i podjadać mi moje batony ..i przysięgam, że będziesz mógł się dzielić ze mną wszystkim: myślami, materiałem genetycznym, zasobami....czym tylko zapragniesz...” (cyt. za: Tyrała 2009).

Warto skonfrontować powyższą przysięgę z tą, która pojawia się na ślubie cywilnym. Zamiast wzajemnej, dobrowolnej i niejako naturalnej „troski” na pierwszym miejscu pojawiają się tutaj „prawa i obowiązki”: „Świadomy(a) praw i obowiązków wynikających z założenia rodziny, uroczyste oświadczam, że wstępuję w związek małżeński z (imię Panny/Pana Młodej/Młodego) i przyrzekam, że uczynię wszystko, aby nasze małżeństwo było zgodne, szczęśliwe i trwałe”⁷.

Niektóre deklaracje pojawiające się na ślubach humanistycznych są do tego stopnia intymne, że wydają się być „niezrozumiałe” dla wszystkich z wyjątkiem pary młodej. Ich język często przybiera formę specyficznego dla danej rodziny „fami-lektu”, posiadającego cechy tajności (ale także ogólności) (Skowrońska 2015): [kocham J – A.R] za Ziemię, Tygrysa, Konia i Skałę, (...) za piterki, papierki i skarby po kieszeniach] (scenariusz_38). Zwrócił na to uwagę również jeden z mistrzów ceremonii: [przysięga samodzielnie przygotowana przez pary – A.R] „jest bardzo zindywidualizowana, jest czasami pełna jakichś idiomów takich pary, o jakichś historiach, o których nikt nie wie” (MC5).

Jak zauważają mistrzowie ceremonii humanistycznych, performatyw „ślubuję” coraz częściej zostaje zastąpiony przez „obiecuję”, „przyrzekam” czy „będę dla ciebie”, które charakteryzuje mniejsza moc oddziaływania (MC5, MC7). Jeden z celebrentów uzasadnia to w następujący sposób: „Niektórzy młodzi boją się tego słowa, im się to bardzo kojarzy z Kościołem, (...) z jakimś właśnie zbyt tradycyjnym podejściem do całej ceremonii”. Jego zdaniem słowa te mogą być: „po prostu bliższe życiu, że «obiecuję» [może – A.R] być bliższe, niż «przysięgam», że nie mówi się na co dzień «przysięgam», tylko «obiecuję ci, zrobię tak, będę dla ciebie, będę cię kochał», i tak dalej, «będę o ciebie dbał»” (MC5). W ten sposób spada zatem moc performatywna rytuału (co świadczyć może o zmianach w zakresie rozumienia małżeństwa i jego nierozzerwalności). Jak podkreślił Jean Maisonneuve: „Związek dwojga ludzi staje się coraz częściej prywatną, osobistą sprawą, w którą rodziny i grupy mniej się angażują (Maisonneuve, 1995: 37). W przysiędze coraz rzadziej pojawia się obietnica wierności (MC7). Zmiana kodu komunikatu również może być traktowana jako przejaw zmiany społecznej. Mistrzowie przyznają, że starają się mówić językiem o niższym stopniu sformalizowania: „właśnie tym codziennym językiem i myślę, że tylko przez to, żeby to było im bliższe po prostu. Żeby poczuli, że oni to naprawdę to mówią do siebie, do osoby” (MC7).

Mistrzowie ceremonii ślubnych często zwracają uwagę na wolność, indywidualizm i niezależność jednostek wchodzących w związek małżeński (aspekty te można potraktować jako składowe „miłości współbieżnej”):

7 <https://www.arslege.pl/kodeks-rodzinny-i-opiekunczy/k2/>.

„Pamiętajcie, że każde z was jest wolną jednostką, której indywidualizm musi pozostać ważny dla was obojga, bo tylko tak można mówić o wzajemnym szacunku. Bądźcie dumni ze swoich osiągnięć, wspierajcie się i pomagajcie sobie, a zauważycie, że każde z was pozostało sobą. Jak powiedział Khalil Dżubran poeta i filozof: «Zachowajcie wolną przestrzeń w waszej wspólnocie»” (*scenariusz_5;7;9*).

Jedna z mistrzyń ceremonii jako elementy składowe „miłości z perspektywy humanistycznej” wskazuje właśnie indywidualizm, równość, partnerstwo, a także zakorzenienie w doczesnej ramie („radość z tego, że żyjemy na tym świecie” (MC2)). Mistrzowie deklarują też, że przysięgi par młodych stają się coraz bardziej „partnerskie”: „[przysięgają – A.R.] takie rzeczy, które wynikają bardziej z partnerskiego już podejścia (...). (...) cierpliwości, wyrozumiałości. Na jakieś... pozwolenie na, nie wiem, realizację swoich pasji, wspieraniu we wszystkich, jakby rzeczach, które się robi” (MC7).

7. WNIOSKI

Pojawienie się w Polsce alternatywy dla ślubów kościelnych i cywilnych może być traktowane jako zwiastun, a nawet świadectwo pewnych społeczno-kulturowych zmian i tendencji. Obserwacja transpozycji i przesunięć (np. „świeckie” wypiera „święte”, „formalne” zastępowane jest przez „nieformalne”, perspektywa teocentryczna zostaje zamieniona na antropocentryczną) dokonywanych w ramach szerszych układów znaczeń pozwala powiedzieć więcej o charakterze tych społeczno-kulturowych przekształceń (można na przykład wnioskować, że są one przejawem sekularyzacji świadomości czy indywidualizacji). Warto zauważyć, że pewne trendy (np. sekularyzacyjne) dostrzegalne są nawet w ramach rytuałów religijnych (zob. np. Kubica-Heller 2011; Baniak, 2013).

Analiza treści przysięg wykazała również, że znaczenia zawarte w humanistycznych ceremoniach ślubnych stanowią świadectwo przemian małżeństwa, miłości i intymności. Obok koncepcji miłości romantycznej pojawia się alternatywna idea miłości współbieżnej, opartej na tzw. „czystej relacji”. Przysięga małżeńska nie mówi już o związku do końca życia, ale (polemicznie wobec katolicyzmu) „do końca miłości”, spada również moc performatywna rytuału.

Pojawienie się takich rytuałów może także świadczyć o wzroście postaw ekshibicjonistycznych i narcystycznych – to, co intymne i prywatne staje się publiczne. Dochodzi do charakterystycznego dla nowoczesności „dostrzeżenia” codzienności, która stopniowo wpłata się „w potoczne aksjologie” (Sulima 2011: 1; 6). Elementy ze sfery praktyki codziennej obecne są np. w małżeńskiej przysiędze. Badane rytuały dobrze ilustrują także pułapkę indywidualizmu jako cechy współczesnej kultury – każdy chce być wyjątkowy i stara się podkreślić swój jednostkowy charakter, jednak ucieczka przed kulturowymi i językowymi kliszami wydaje się być niemożliwa.

LITERATURA:

Agnosiewicz, M., *M&M. Pierwszy w Polsce ślub humanistyczny*, dostępny online: <http://www.racjonalista.pl/kk.php/s,5647>, 2007, 4.09.2015.

Artowicz-Skowrońska, I., *Dyskurs familijny. Analiza pragmalingwistyczna*, dostępny online: <https://depotuw.ceon.pl/handle/item/1001>, 2015. 20.01.2018.

Baniak, J., *Od sacrum do profanum. Desakralizacja rytów przejścia w Polsce w świetle wyników badań socjologicznych*, w: *Religia i Kościół w świadomości katolików świeckich w Polsce i w Niemczech. Kontynuacja czy zmiana nastawienia?*, red. J. Baniak, Poznań 2013.

Beck, U., *Spółczesność ryzyka: w drodze do innej nowoczesności*, Warszawa 2002

Berger, P., *Święty baldachim*, Kraków 2005.

Cook, G., Walter, T., *Rewritten rites: language and social relations in traditional and contemporary funerals*, "Discourse & Society", 3(16), 2005, s. 365-391.

Giddens, A. *Przemiany intymności: seksualność, miłość i erotyzm we współczesnych społeczeństwach*. Warszawa 2006.

Kubica-Heller, G., *Śmierć i ogień. Rytuał zaduszkowy w polskiej kulturze - «sacrum» czy «profanum»?*, w: *Śląskość i protestantyzm*, red. G. Kubica-Heller, Kraków 2011.

Leach, E., Greimas, A. J., *Rytuał i narracja*, Warszawa 1989

Luhmann, N., *Semantyka miłości: o kodowaniu intymności*, Warszawa 2003

Maisonneuve, J., *Rytuały dawne i współczesne*. Gdańsk 1995.

Martin, D., *A general theory of secularization*, New York 1969.

Myerhoff, B.G. *Śmierć we właściwym czasie: konstrukcja „ja” i konstrukcja kultury w dramacie rytualnym*, w: *Rytuał, dramat, święto, spektakl. Wstęp do teorii widowiska kulturowego*, red. J. J. MacAloon, Warszawa 2009.

Tempczyk K. *Ceremonie humanistyczne jako alternatywa dla ich religijnych pierwowzorów*, w: *Uniwersalizm chrześcijaństwa wobec alternatywnych propozycji współczesności*, red. R. T. Ptaszek, M. Piwowarczyk (red.), Lublin 2012.

Tyrała, R., *Ślub humanistyczny po polsku*, dostępny online: <http://www.racjonalista.pl/kk.php/s,6588>, 2009, 22.10.2017.

Magdalena Rudnicka

Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach
Instytut Nauk Społecznych i Bezpieczeństwa, Poland
E-mail: magdalena.rudnicka@onet.eu

Pojęcie tożsamości w grupie dyspozycyjnej na przykładzie Policji / *Concept of identity in the disposition group on the example of Police*

Abstract

The concept of policemen's identity should be considered, taking into account the broader dimension of the problem concerning the need for state security. Satisfying this need and, consequently, the needs of all citizens, implement the state's political structures, delineating the scope and directions of actions in the internal and external security area. These activities depend on the type and the state of threat, as well as on the society's needs to counteract dangers and fight them.

Key words: identity, police, disposable group, security, stress.

Przemiany gospodarcze oraz ustrojowe, które miały miejsce w Polsce i przystąpienie naszego kraju do struktur Unii Europejskiej, wpłynęły na stan bezpieczeństwa wewnętrznego. Na przykład otwarcie granic przyczyniło się do rozwoju przestępczości transgranicznej, bowiem aktywność przestępcza skoncentrowała się wzdłuż nowych granic UE i częściowo wynika z podziału Europy na rejony powiązane układem z Schengen. Obecnie granice można przekraczać bez przeszkód także w celach przestępczych, a więc współczesne granice stanowią przeszkodę, która utrudnia pracę Policji oraz realizację polityki represyjnej i prewencyjnej.¹ Nieustające zmiany ekonomiczne i gospodarcze będące efektem przemian społecznych i politycznych rodzą coraz większe rozwarstwienie majątkowe i różnicują standardy życia Polaków. W ten sposób budzi się niezadowolenie społeczne, które często manifestuje się rozwojem przestępczości pospolitej bądź innych zjawisk kryminogennych. Zmiany, jakie zachodzą w państwie, powodują konieczność adaptacji do zaistniałej rzeczywistości także pod względem utrzymy-

¹ W. Łepkowski, *Bezpieczeństwo narodowe a walki niebrojne*, Oficyna Naukowa, Warszawa 1999, s. 49

wania ładu oraz porządku prawnego. Jednocześnie wzrastają wymagania w stosunku do funkcjonariuszy Policji, którzy odpowiadają za jego utrzymanie.²

Problematyka tożsamości, jej geneza oraz funkcja stanowią przedmiot badań licznych dziedzin nauki, w tym także nauk socjologicznych. Socjologowie wiążą pojęcie tożsamości z procesem „wywoływania” ludzi ku egzystencji społecznej. We współczesnych społeczeństwach usiłowanie zrozumienia fenomenów społecznych istniejących w XX wieku staje się niezbędnym narzędziem pojęciowym w trakcie analizy sytuacji życiowych człowieka. Umożliwia to bowiem zrozumienie zachowań wynikających zarówno z jego indywidualności jak również z jego miejsca w strukturze społecznej.³

„Utożsamianie się”, „poczucie tożsamości” – oba te terminy funkcjonujące również w mowie potocznej - używane są wówczas, gdy mówi się o przynależności jednostki do jakiejś konkretnej grupy bądź identyfikuje się ją z pewnymi celami, ideałami czy też wartościami, które przyjmuje ona jako własne. Gdy określamy tożsamość, a więc świadomość tego, kim jest człowiek, biorąc pod uwagę jego indywidualne cechy oraz jego osobistą historię, mówimy o tożsamości osobistej. Wówczas gdy charakteryzujemy jednostkę w świetle pełnionych przez nią funkcji społecznych, narodowości, religii, czy obywatelstwa, mówimy o tożsamości społecznej. Dzięki tożsamości osobistej mamy zapewnione poczucie własnej niepowtarzalności, tożsamość społeczna powoduje, że jednostka ma poczucie przynależności do określonych grup, organizacji. Jest również świadoma, iż posiada swoje miejsca w świecie.⁴

Kierunek indywidualnych dążeń członków grupy jest zależny od tożsamości społecznej jednostki. Poziom tego poczucia jest zależny od kondycji organizacji, od tego, jak ona funkcjonuje, a także od tego, w jakim stopniu zapewnia poczucie stabilizacji swym członkom. Przedstawioną powyżej zależność można odnieść do grupy społecznej, jaką tworzą policjanci. Brak poczucia stabilizacji a także zmienność warunków podczas pełnienia służby mogą doprowadzić do kryzysu utożsamiania się funkcjonariuszy z instytucją Policji, co w konsekwencji może nawet przeszkodzić w internalizacji celów całej grupy społecznej a także realizacji ustawowych zadań Policji.⁵

Poprawę obrazu Policji w społeczeństwie oraz wzrost zaufania obywateli do tej instytucji można osiągnąć poprzez dbałość o poprawę jej wizerunku w mass mediach oraz poprzez rozszerzanie współpracy z samorządem terytorialnym. Założone w strategii rozwoju cele są systematycznie realizowane. Dodatkowe połączenie ich z zadaniami ustawowymi Policji, determinuje rodzaj czynności i obowiązków służbowych, które podejmowane są codziennie przez jej funkcjonariuszy. Często są to zadania, których wykonanie niesie ryzyko utraty zdrowia a nawet życia. Należy podkreślić, iż istotny element, który ma niebagatelny wpływ na skuteczność

2 M. Kordaczuk-Wąs, S. Sosnowski, op.cit., s. 130

3 Z. Bokszański, Tożsamość jednostki., [w:] „Kultura i społeczeństwo” 1998, nr 2, PAN, Warszawa 1998, s. 6.

4 J. Szczepański, *Elementarne pojęcia socjologii*, PWN, Warszawa 1972, s. 242

5 B. Hołyst, *Policja...*, op.cit., s. 119-120

i jakość wykonywanych zadań, stanowi identyfikacja funkcjonariuszy z wykonywaną pracą i wypływające z niej wewnętrzne zaangażowanie policjantów. Z całą pewnością motywacja do pracy łączy się także z poczuciem stabilizacji, które jest związane z sytuacją życiową i materialną tych osób.⁶

Zagadnienie tożsamości policjantów należy rozpatrywać w powiązaniu z różnymi czynnikami. Należy do nich kwestia motywacji do podejmowania służby, a także sposób dobierania kandydatów do służby w Policji. Proces ten obejmuje kilka etapów. Wśród nich istotna jest rozmowa kwalifikacyjna oraz testy psychologiczne.⁷ Rozmowa kwalifikacyjna polega na określeniu predyspozycji kandydata do pracy w Policji. Jest on oceniany pod względem motywów, jakie nim kierują, by podjąć zawód policjanta, aspiracji, zainteresowań, poprawności formułowania myśli, autoprezentacji, zdolności nawiązywania oraz podtrzymywania kontaktów z ludźmi. Badania empiryczne przeprowadzane wśród policjantów ukazały, iż głównymi motywami przy wyborze zawodu były: pewność zatrudnienia, praca zgodna z zainteresowaniami, a także możliwość walki z przestępczością. Funkcjonariusze wymieniali także społeczny wymiar pracy. Na decyzje policjantów, niestety, nie miały wpływu ani przywileje socjalne zapewniane przez ustawę o Policji, ani szacunek, którym cieszy się ta profesja wśród społeczeństwa.⁸

Droga do zostania policjantem wcale nie jest prosta. Jeżeli ewentualny kandydat ma ją już za sobą, nasuwa się wówczas pytanie: kim właściwie jest w tym momencie? Do obowiązków policjanta należy ochrona jednego człowieka przed innym oraz przed niedopuszczalnymi i nieakceptowanymi przez społeczeństwo zachowaniami. Policjant winien posiadać świadomość, że sama jego obecność może sprawiać, że ludzie przestaną się bać. Funkcjonariusz Policji powinien być człowiekiem godnym społecznego zaufania, a jego działania muszą być nacechowane uczciwością i kulturą. Policjant to człowiek, który ma obowiązek szanować godność drugiego człowieka. Wszystkie te elementy tworzą obraz funkcjonariusza.⁹ Policja zaliczana jest do tych grup społecznych, które związane z przestrzeganiem i tworzeniem prawa oraz realizowaniem uprawnień, które przysługują obywatelom. Policjanci, odpowiednio stosujący obowiązujące prawo, mogą przyczyniać się w znacznym stopniu do zapewnienia społeczeństwu bezpieczeństwa.

MODELE FUNKCJONOWANIA POLICJI. OCENA WARUNKÓW PRACY POLICJANTA

W literaturze odnaleźć można pewne modele Policji, opisujące i wyjaśniające m.in. główne aspekty koncepcji policyjnych oraz reguły organizacji jednostek policyjnych. Wśród nich występują następujące modele:

6 Ibidem, s. 121

7 W. Kotowski, *Ustawa o Policji. Komentarz krytyczny*, Warszawa 2004, Wolters Kluwer Polska, s. 427

8 J. Maciejewski, O. Nowaczyk, *Bezpieczeństwo narodowe a grupy dyspozycyjne*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2005, s. 343-345

9 E. Wiąsowaty, G. Kędzińska, W. Pływaczewski, *Policja, etyka, kościół*. WSPoL, Szczytno 2002, s. 33

- Profesjonalny, który oparty jest na założeniu, że skoncentrowanie uwagi na udoskonalaniu policyjnego zarządzania będzie sprzyjać realizacji celów obejmujących przestrzeganie prawa i kontrolę przestępczości. Charakterystyczne cechy tego modelu stanowią: relacja przełożony - podwładny, wojskowy styl dyscyplinarny, analiza efektów działań policyjnego personelu, jednolitość formacji policyjnej.
- Skoncentrowany na rozwiązywanie problemów - według niego większą efektywność Policji osiągnie się wskutek rozwinięcia zdolności organizacji do zbierania oraz analizowania danych i oszacowania efektywności policyjnych operacji. Cechami tego modelu są: wspólne planowanie działań, skoncentrowanie uwagi na problemach, które się powtarzają, regularne badania i ocena podjętych działań, pozyskiwanie innych agencji.
- Ochronny, który opiera się na podejściu sytuacyjnym w prewencji kryminalnej. Jest to model zakładający, że zapobieganie lub blokowanie tworzenia się społeczności kryminogennych może wywierać znaczący wpływ na ograniczenie liczby przestępstw. Metodę wykorzystywaną w tym modelu stanowi przekształcenie grup policyjnych w systemy patroli ochronnych. Eliminowałyby one możliwość dokonywania przestępstw oraz stanowiłyby dla policjantów trening zastosowania technik obronnych. Funkcjonariusze byłiby zaangażowani w zróżnicowane działania ochronne, np.: bezpośrednią kontrolę, stabilizację celów, formalny nadzór.¹⁰

Jeżeli szeroko rozumiane bezpieczeństwo jest procesem dziejącym się nieustannie, to jego poziom zależny jest od wielu czynników. Można do nich zaliczyć tzw. czynnik ludzki razem z potencjałem tkwiącym w policjantach, którzy realizują zadania związane z jego zapewnieniem. Funkcjonariusze, jak wszyscy ludzie, posiadają pewien zasób wiedzy, umiejętności i kompetencji, który przekłada się bezpośrednio na jakość wykonywanych zadań. Posiadają oni także potrzeby i oczekiwania w stosunku do wykonywanego zawodu i instytucji Policji dającej im zatrudnienie. Zaspokojenie potrzeb duchowych i materialnych ludzi wpływa pozytywnie na ich poczucie bezpieczeństwa. Przekłada się to na świadomość osiągnięcia stabilizacji i pozwala utożsamiać się z wykonywanym zawodem. Również sytuacja materialna policjantów stanowi czynnik wpływający na ich osobisty wymiar poczucia bezpieczeństwa, a w konsekwencji także na szeroko rozumiane bezpieczeństwo w wymiarze społecznym.

Materialna sytuacja funkcjonariuszy Policji wywołuje w nich ciągłe niezadowolenie, budzi kontrowersje oraz w sposób znaczący może wpływać na ich utożsamianie się z misją Policji i zawodem. W następstwie przekłada się to na stopień zaangażowania i jakość wykonywanych obowiązków a także na plany zawodowe, które mają doprowadzić do zmiany sytuacji bytowej.¹¹

W świetle badań źródło frustracji policjantów stanowi ich sytuacja materialna. Funkcjonariusze negatywnie oceniają funkcjonowanie Policji jako instytucji, or-

¹⁰ J. Fiebig, M. Roga, A. Tyburska, *Bezpieczeństwo to wspólna sprawa*, WSPol. Szczytno 2002, s. 27-28

¹¹ E. Sitek, *Pesymizm w policji*, [w:] *Gazeta Policyjna 2004, nr 20*, Warszawa 2004, s.20

ganizację jej pracy czy możliwość awansowania. Do pracy w Policji zachęca natomiast stabilność zatrudnienia. Z opinii policjantów wynika, że ich praca nie jest tą, w której młody człowiek mógłby zaplanować i realizować swoją drogę zawodową. Źródło niezadowolenia funkcjonariuszy od kilku lat stanowią: niskie wynagrodzenie, biurokracja, słabe wyposażenie miejsca pracy, niejasność przepisów związanych ze ścieżką kariery zawodowej.¹² Mimo że organizacja Policji przeobraża się, powody frustracji jej pracowników pozostają te same. Jeżeli nic się nie zmieni w tym obszarze, najprawdopodobniej znaczny procent policjantów deklarujących chęć rezygnacji z pracy, zrealizuje swoje zapowiedzi.

OSOBOWOŚCIOWE UWARUNKOWANIA EFEKTYWNOŚCI ZAWODOWEJ POLICJANTÓW

Wydaje się być sprawą niepodlegającą dyskusji, iż właściwości osobowości policjantów determinują ich efektywność zawodową. Podczas naboru do pracy w Policji bywa to uwzględniane, aczkolwiek pozostaje jeszcze wiele do zrobienia w tym obszarze. Przed przystąpieniem do szczegółowej analizy niezbędne są ogólniejsze wyjaśnienia. Osobowość oznacza strukturę, która sprawia, że poszczególne procesy psychiczne przebiegają skoordynowanie i są ze sobą wzajemnie powiązane. Osobowość jest układem koordynującym aktywność psychiczną człowieka. Dzięki niej, pomimo że działają zmienne czynniki sytuacyjne, zachowanie człowieka pozostaje stabilne, a jednocześnie inne w przypadku każdej jednostki.¹³

Posługując się w sensie normatywnym terminem „osobowość”, usiłujemy odpowiedzieć na pytania: Jaki powinien być człowiek?, Jak winien się zachowywać? oraz Jakie powinny go charakteryzować właściwości? W przypadku tych rozważań chodzi również o stwierdzenie, jaką osobowością powinni cechować się funkcjonariusze Policji.

Osobowość jest postrzegana jako układ dynamiczny. Można ją ujmować jako układ dyspozycji właściwości względnie trwałych, które wyznaczają aktualne rodzaje przeżyć i sposoby działania. Można również ją rozpatrywać jako układ kilku czynników, które znajdują się w stanie chwiejnej równowagi. Mogą występować między nimi niezgodności a nawet antagonizmy. W takim ujęciu aktualne zachowanie jest wypadkową napięć tworzących się między nimi. Napięcia i współzależności wywoływane są poprzez sytuację, w jakiej jednostka się znajduje.

Sedno roli zawodowej stanowią określone oczekiwania normatywne, dotyczące z jednej strony obowiązków, z drugiej zaś - uprawnień nosicieli roli. Priorytetowe znaczenie niosą oczekiwania środowisk zawodowych oraz bezpośrednich środowisk pracowniczych, zaś w zawodach usługowych istotne są także oczekiwania ludzi, którzy korzystają z usług. W zawodach bardzo znanych ważne są również oczekiwania szerszego społeczeństwa. W tym przypadku działają często stereotypy (wyobrażenia o cechach osobowych, wyglądzie, sposobie zachowania pracow-

¹² Ibidem, s. 41

¹³ T. Mądrzycki, *Osobowość jako system tworzący i realizujący plany*, Wydawnictwo UG, Gdańsk 2002, s. 32

nika), które są związane z nastawieniem uczuciowym. Kształtują one w pewnej mierze role zawodowe, a same opierają się na sytuacji istniejącej faktycznie.¹⁴

Pojęcie roli zawodowej policjanta istniejące w świadomości społecznej, stanowi zespół opinii i poglądów o pracy i zawodzie funkcjonariusza Policji, o przedstawicielach tego zawodu, oraz pewien zespół oczekiwań, związanych z ich postawami i zachowaniami, które wynikają z pełnionej funkcji.¹⁵ Jako tezę wyjściową podczas określania zawodu funkcjonariusza Policji jako kategorii zawodowej T. Cichorz i A. Komar przyjęli twierdzenie, że główne kryterium stanowią czynności będące wynikiem społecznego podziału pracy i towarzyszące im określone zaangażowanie fizyczne i psychiczne wykonującej je jednostki. Policja jest powołana do wykonywania czynności, które mają związek z zaspokojeniem potrzeb zbiorowych i jednostkowych, jak również do regulowania postępowania członków grupy. Odębność zawodu funkcjonariusza Policji jest wynikiem różnych relacji, np. policjant – obywatel bądź grupa społeczna, relacji, które często są konfliktowe, gdyż wynikają z obowiązku reagowania celem zapobiegania albo przeciwdziałania sytuacjom powodującym naruszenie ustalonego porządku prawnego czy akceptowanych zasad współżycia społecznych.¹⁶

PRACA JAKO ŹRÓDŁO STRESU

Praca należy do jednej z najważniejszych form aktywności jednostki. W świetle zagadnień społeczno-ekonomicznych pracą nazywa się wykonywanie czynności zarobkowej, zawodowej, a więc wszystkie czynności celowe służące wykonywaniu wartości materialnych, użytkowych a także kulturowych. Zdaniem O. Pietraszkiewicza, praca jest zespołem czynników, które zmierzają ku zaspokojeniu własnych potrzeb oraz potrzeb innych ludzi (społeczeństwa, rodziny) a jednocześnie warunkujących rozwój osobowości jednostki będącej podmiotem tych czynności.¹⁷ Człowiek stanowi podmiot pracy, a więc warunki pracy i czynności, które są z nią związane, winny odpowiadać możliwościom jego funkcjonowania. Ponadto charakter pracy i jej rezultaty muszą sprzyjać rozwojowi osobowości.

Praca zawodowa przynosi poczucie tożsamości i powoduje odpowiedni status, stwarzając możliwość uczenia się ciągle nowych umiejętności oraz radzenia sobie z pojawiającymi się wyzwaniami. Może zaspokajać potrzebę przynależności grupowej, przynosić nagrody a także dostarczyć poczucia bezpieczeństwa płynącego z poczucia szacunku i akceptacji w zespole. Praca często stwarza możliwość poznania ludzi o różnorodnych zainteresowaniach i nawiązywania przyjaźni, stanowi czynnik, który może przyspieszyć rozwój jednostki, jej wiedzę, sprawności,

14 D. Dobrowolska – *Studia nad znaczeniem pracy dla człowieka*, Ossolineum, Warszawa-Kraków-Gdańsk 1974, s. 29

15 J. F., Terelak - *Stres zawodowy charakterystyka psychologiczna wybranych zawodów stresowych*, WUKSW, Warszawa 2007, s. 384

16 T. Cichorz, A. Komar, *Socjologia dla policjantów*, WSPol, Szczytno 1996, s. 21

17 H. Pietraszkiewicz, *Dehumanizacja a stres w procesie pracy*, [w:] *Stres w pracy zawodowej. Wybrane zagadnienia*, red. A. Biela, KUL, Lublin 1990, s.9

osobowość. Praca w końcu może stanowić źródło satysfakcji, jak również źródło utrzymania siebie oraz rodziny w dobrej kondycji społecznej i materialnej.¹⁸

Jednakże dla wielu ludzi praca stanowi również źródło stresu. Znaczący odsetek społeczeństwa znajdującego się w wieku produkcyjnym, pracy zawodowej poświęca trzecią część życia i jednocześnie przeznaczają na nią znaczną część posiadanych zasobów energii psychicznej i fizycznej. Statystycznie człowiek poświęca pracy 41 godzin w tygodniu, a więc 25% aktywności życiowej osoby dorosłej. Stres postrzegany jest jako jeden z podstawowych, głównych oraz najbardziej rozpowszechnionych zagrożeń, które związane są z miejscem pracy. Wymieniany jest przez zatrudnionych jako następny po hałasie czynnik, który szkodzi zdrowiu.¹⁹

Stres zawodowy jest stresem przeżywanym w miejscu pracy. Zwykle pojawia się on na wszystkich poziomach organizacji. Kiedy się rozpatruje środowiska pracy jako źródło stresu, trzeba uwzględniać subiektywne i obiektywne czynniki, jakie towarzyszą jednostce w procesie pracy. Czynniki obiektywnymi są społeczne i fizyczne warunki pracy. Czynniki fizyczne są związane z lokalizacją środowiska pracy, oświetleniem, temperaturą, rodzajem pracy, wyposażeniem w aparaturę oraz pojawianiem się szkodliwych czynników. Na społeczne warunki pracy składają się m.in.: możliwość awansu i rozwoju zawodowego, system wynagrodzeń, zagadnienia związane z organizacją pracy, relacje społeczne. Poszczególne grupy zawodowe w każdym środowisku pracy zajmują pewne pozycje społeczne, które wynikają z pełnionych ról. Zależnie od stopnia posiadanych kwalifikacji, zakresu dopuszczalnej bądź wymaganej inicjatywy w miejscu pracy, stopnia odpowiedzialności czy wykonywanych funkcji pozycje te są zróżnicowane. Natomiast czynniki subiektywne, które związane są z pracą, obejmują stopień zadowolenia z wykonywanej pracy czy też środowiska zawodowego, postawę w stosunku do wykonywanego zawodu, motywów podjęcia przez pracownika danej pracy czy danych obowiązków zawodowych.

W większości zawodów wymaga się od pracowników wykonywania zadań i czynności w dużych zespołach ludzkich. Uzależnia to w znacznym stopniu pracę jednostki od rytmu i rodzaju pracy zespołu, a także wymaga od niej podporządkowania się celom i zadaniom, które są realizowanym przez firmę bądź zakład. Umiejętność przystosowania się do pracy, jak widać, wymaga nie tylko prawidłowego wywiązywania się z powierzonych zadań, ale polega ona także na umiejętności współpracy z innymi ludźmi i jednocześnie identyfikacji celów i dążeń osobistych z celami i zadaniami zakładu pracy.²⁰

Pośród zawodów usług społecznych najintensywniejszy poziom stresu łączy się z ratowaniem ludzkiego życia i jego ochroną. Praca strażaka, lekarza, ratownika medycznego czy policjanta jest więc bardziej stresująca aniżeli praca nauczyciela, terapeuty, opiekuna czy menadżera. Stres niejako wpisuje się tu w rolę zawodową

18 N. Ogińska-Bulik, *Stres zawodowy w zawodach usług społecznych. Źródła – Konsekwencje – Zapobieganie*, Difin, Warszawa 2006, s.13

19 R. Cieślak, A. Łuczynska-Cieślak, *Zarządzanie stresem w pracy*, [w:] *Promocja zdrowia. Nauki społeczne i medycyna 8*, ZPZiK, Warszawa 1996, s. 130

20 N. Ogińska-Bulik, *Stres...* op.cit., s. 14-15

i wręcz niemożliwa jest jego eliminacja. Jak więc widać, mniejsze obciążenie związane jest z pracą rutynową, przebiegającą w atmosferze współpracy, rytmicznie prowadzoną, dobrze zorganizowaną. Znacznie większe obciążenie łączy się z pracą, która obfituje w sytuacje krytyczne, wymaga podejmowania decyzji, zmiany tempa, skoordynowania nieprzewidywanych wymagań. Są jednakże badacze zwracający uwagę na to, że bardziej obciążający jest dla pracownika stres, który wiąże się z codzienną pracą aniżeli sytuacje ekstremalne. Chociaż wiążą się one z olbrzymim napięciem, występują stosunkowo rzadko. Na taką sytuację w odniesieniu do policjantów wskazują m.in. Hart i Otton.²¹

Zawód funkcjonariusza Policji na całym świecie mieści się w czołówce zawodów najbardziej stresogennych. W Wielkiej Brytanii znalazł się na drugim miejscu na liście 60 zawodów. Badania prowadzone przez zespół pracowników z łódzkiego Instytutu Medycyny Pracy wykazały, że wśród 47 profesji praca policjanta oceniana jest jako najsilniej stresująca.²²

Funkcjonariusze Policji narażeni są z jednej strony na działania niezwykle silnych bodźców, które związane są z doświadczaniem sytuacji traumatycznych, a z drugiej na skumulowanie działanie codziennych zdarzeń występujących w miejscu pracy. Traumatyczne stresory, z którymi spotykają się policjanci można podzielić na 2 grupy: 1. Zdarzenia związane z przemocą, których policjant może być aktywnym lub biernym uczestnikiem i które są związane z przeżywaniem silnego lęku. 2. Przygnębiające zdarzenia, w których policjanci stykają się z wydarzeniami wywołującymi stany silnej depresji, jak np.: bycie świadkiem lub ratownikiem w sytuacjach, w których ogląda się albo przenosi zwłoki lub bardzo okaleczone ciała ofiar wypadków.

PODSUMOWANIE

Do stresorów specyficznych, związanych z wydarzeniami traumatycznymi, wstępujących w pracy w Policji naukowcy zaliczają: uczestniczenie w sytuacjach związanych ze śmiercią, aresztowanie atakującej osoby, kontakt z ofiarami przemocy, informowanie rodziny o śmierci bliskiej osoby, uczestniczenie w rozprawach sądowych, a także zabezpieczanie i ochrona imprez i wydarzeń publicznych.

Policjanci, tak jak przedstawiciele innych zawodów, podlegają działaniu tzw. chronicznych stresorów, czyli charakteryzujących się niewielkim nasileniem, jednakże posiadających permanentny charakter. Do grupy tej zaliczono: nadmierne przeciążenie pracą, odpowiedzialność, nieprzewidywalność, monotonię, zmianowość, system dyżurów, brak sprzętu czy konflikty w miejscu pracy. Możliwe wyjaśnienie, dlaczego stresory związane z codzienną pracą są dla policjantów są bardziej obciążające, wiązać można z tym, że stres będący efektem doświadczania sytuacji traumatycznych jest traktowany jako nieodłączny element ich roli zawodowej. Trudniej jest natomiast policjantom pogodzić się i radzić sobie ze stresorami wy-

21 P. Hart, P. Cotton, *Conventional wisdom is often misleading: Police stress within an organisational health framework*, [w:] *Occupational stress in the service professions*, red. M. Dollard, A. Winefield, H. Winefield, Taylor&Francis, London, New York 2003, s. 140

22 Ibidem, s. 145

nikającymi z wadliwej organizacji pracy, trudnych warunków pracy czy niewłaściwego ich traktowania przez przełożonych.²³

BIBLIOGRAFIA

- Boksański Z., Tożsamość jednostki., [w:] „Kultura i społeczeństwo” 1998, nr 2, PAN, Warszawa 1998,
- Bulik N., *Stres zawodowy w zawodach usług społecznych. Źródła – Konsekwencje – Zapobieganie*, Difin, Warszawa 2006,
- Cichorz T., Komar A., *Socjologia dla policjantów*, WSPol, Szczytno 1996,
- Cieślak R., Łuczyńska-Cieślak A., *Zarządzanie stresem w pracy*, [w:] *Promocja zdrowia. Nauki społeczne i medycyna 8*, ZPZiK, Warszawa 1996,
- Dobrowolska D., *Studia nad znaczeniem pracy dla człowieka*, Ossolineum, Warszawa-Kraków-Gdańsk 1974,
- Dudek B., Koniarek J., Szymczak M., *Osobowość a przestrzeganie stresogenności pracy w policji* [w:] *Czasopismo psychologiczne 7(2)*, UAM, Łódź 2001.
- Fiebig J., Roga M., Tyburska A., *Bezpieczeństwo to wspólna sprawa*, WSPol. Szczytno 2002,
- Hart P., Cotton P., *Conventional wisdom is often misleading: Police stress within an organisational health framework*, [w:] *Occupational stress in the service professions*, red. M. Dollard, A. Winefield,
- Hołyst B., *Policja na świecie*, LexisNexis, Warszawa 2011,
- Kordaczuk-Wąs M., Sosnowski S., *Materialny wymiar kultury bezpieczeństwa a tożsamość funkcjonariuszy policji*, [w:] *Tożsamość społeczna grup dyspozycyjnych*, red. J. Maciejewski, W. Nowosielski, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2009,
- Kotowski W., *Ustawa o Policji. Komentarz krytyczny*, Warszawa 2004, Wolters Kluwer Polska,
- Łepkowski W., *Bezpieczeństwo narodowe a walki niebrojne*, Oficyna Naukowa, Warszawa 1999,
- Maciejewski J., Nowaczyk O., *Bezpieczeństwo narodowe a grupy dyspozycyjne*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2005,
- Mądrzycki T., *Osobowość jako system tworzący i realizujący plany*, Wydawnictwo UG, Gdańsk 2002,
- Pietraszkiewicz H., *Dehumanizacja a stres w procesie pracy*, [w:] *Stres w pracy zawodowej*.
- Sitek E., *Pesymizm w policji*, [w:] *Gazeta Policyjna 2004, nr 20*, Warszawa 2004,
- Szczepański J., *Elementarne pojęcia socjologii*, PWN, Warszawa 1972,
- Terelak J.F., *Stres zawodowy charakterystyka psychologiczna wybranych zawodów stresowych*, WUKSW, Warszawa 2007,
- Wiązowaty E., Kędzierska G., Pływaczewski W., *Policja, etyka, kościół*. WSPol, Szczytno 2002,
- Winefield H., Taylor&Francis, London, New York 2003,

23 B. Dudek, J. Koniarek, M. Szymczak, *Osobowość a przestrzeganie stresogenności pracy w policji* [w:] *Czasopismo psychologiczne 7(2)*, UAM, Łódź 2001, s. 175-183

Magdalena Rudnicka

Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach
Instytut Nauk Społecznych i Bezpieczeństwa, Poland
E-mail: magdalena.rudnicka@onet.eu

Stosunki z Ukrainą w sferze bezpieczeństwa – Polski punkt widzenia / *Relations with Ukraine in the security sphere - Polish point of vision*

Abstract

Considering Poland's political relations with Ukraine in the years 1991-2005, it is impossible to ignore the earlier years, i.e. the period from 1989 which was the beginning of the systemic transformation in Poland, the effect of which was, among others, change of the main goals and priorities of Polish foreign policy. According to the agreement of the governments of both countries, Polish-Ukrainian relations have never been as good as today, but if we want to improve them further, it is worth considering the asymmetries that exist in these relations. Poland is currently in a much better situation than Ukraine, as evidenced by, inter alia, a stable democratic system, a much higher standard of living, a legal system adapted to European requirements, market reforms carried out, membership in NATO and the European Union, and Ukraine was in a much worse position at the time of regaining independence.

Key words: Ukraine, security, relations, Poland, political relations.

Wydaje się, że Polsce zależy na Ukrainie dużo bardziej niż odwrotnie. Nasza przyszłość związana jest z przyszłością Ukrainy, jej niepodległość oznacza koniec zagrożenia od wschodu płynącego z imperialnych poczynań Rosji, lecz Ukraińcy rzadko zauważają, że ich los jest związany z losem Polski.

Okres od roku 1996 można określić jako renesans Ukrainy w polskim życiu politycznym. Świadczy o tym przede wszystkim wzrost dynamiki stosunków politycznych. Polska przyjęła na siebie rolę prawdziwego adwokata Ukrainy w Europie¹.

Ożywienie w stosunkach polsko-ukraińskich nastąpiło już na jesieni 1995 roku. Pod koniec września wznowił działalność Komitet Konsultacyjny Prezydentów

1 B. Surmacz, *Współczesne stosunki polsko-ukraińskie*, Lublin 2002, s. 174.

Polski i Ukrainy. „W tym okresie jednym z jego głównych zadań stało się przekonanie Ukrainy, że przesunięcie NATO na Wschód zapobiegnie odbudowie wpływów rosyjskich na tym obszarze. Ukraina podkreślała, że rozumie dążenie Polski do NATO, choć jednocześnie niechętnie widziałaby broń jądrową u swych granic”².

Z chwilą wyboru na prezydenta Polski Aleksandra Kwaśniewskiego „dość powszechnie obawiano się, że po jego elekcji zainteresowanie Ukrainą może osłabnąć wśród polskich elit politycznych”³. Jednakże w styczniu 1996 roku podczas uroczystości pogrzebowych prezydenta Francji Francois Mitterranda w Paryżu doszło do pierwszego nieoficjalnego spotkania prezydentów obu państw, którzy publicznie zadeklarowali wolę przyczyniania się do rozwoju stosunków między obu krajami.

W czerwcu 1996 roku prezydent Kuczma odbył dwie podróże do Polski. W dniach 7-8 czerwca uczestniczył w czwartym nieformalnym spotkaniu prezydentów Europy Środkowej w Łańcucie, które szeroko komentowane w Polsce i na scenie międzynarodowej było wyraźną oznaką, iż Polsce zależy na przyjaznych stosunkach z Ukrainą.

W trakcie dwustronnego spotkania na szczycie, które miało miejsce w Warszawie w dniach 25-26 czerwca, a poprzedzone było czwartą sesją Komitetu Konsultacyjnego, Leonid Kuczma spotkał się z Aleksandrem Kwaśniewskim, premierem Włodzimierzem Cimoszewiczem oraz marszałkami Sejmu i Senatu. Podpisano wówczas kilka umów dwustronnych, m.in. o ruchu bezwizowym i współpracy w dziedzinie ochrony i zwrotu dóbr kultury utraconych podczas II wojny światowej. Najważniejszym elementem wizyty szefa rządu Ukrainy w Polsce była wspólna „Deklaracja Prezydentów Polski i Ukrainy o strategicznym partnerstwie”, w której strony deklarowały udzielanie sobie poparcia w dążeniu do integracji z instytucjami europejskimi oraz strukturami bezpieczeństwa z uwzględnieniem swoich interesów państwowych oraz przeciwdziałanie powstawaniu podziału w Europie na strefy wpływów⁴.

Oznaką tego, że Polska i Ukraina są gotowe wziąć wspólnie odpowiedzialność za ustabilizowanie sytuacji w regionie, było oświadczenie w listopadzie Leonida Kuczmy, Aleksandra Kwaśniewskiego i prezydenta Litwy Algirdasa Brazauskasa w sprawie sytuacji politycznej na Białorusi, w której wzywano Aleksandra Łukaszenkę do przestrzegania praw człowieka oraz międzynarodowych norm politycznych⁵.

Pozytywnie rozwijały się także w roku 1996 kontakty międzynarodowe. Minister spraw zagranicznych Dariusz Rosati w wystąpieniu sejmowym 21 października 1996 roku nazwał stosunki z Ukrainą strategicznym i priorytetowym celem polskiej polityki zagranicznej, zaś w trakcie wizyty na Ukrainie w dniach 9-11 paź-

2 A. Kamiński, J. Kozakiewicz, *Stosunki polsko-ukraińskie, Raport*, Warszawa 1997, s. 41.

3 K. Fedorowicz, *Ukraina w polskiej polityce wschodniej w latach 1989-1999*, Poznań 2004, s. 169.

4 Ibidem., s. 175-177.

5 S. R. Burant, *Stosunki polsko-ukraińskie a idea strategicznego partnerstwa*, Warszawa 2000, s. 36.

dziennika 1996 roku premier Włodzimierz Cimoszewicz spotkał się z prezydentem Leonidem Kuczma i przewodniczącym Rady Najwyższej Ukrainy Oleksandrem Morozem. We wspólnym oświadczeniu premierzy podkreślili, że „obecnie stosunki osiągnęły już poziom strategicznego partnerstwa i polegają na umacnianiu dynamiki współpracy między obu państwami w wielu dziedzinach”⁶. W trakcie tej wizyty Prezes Rady Ministrów dokonał otwarcia Konsulatu Generalnego RP w Charkowie oraz złożył wieniec na cmentarzu polskich oficerów zamordowanych przez NKWD.

Duża dynamika kontaktów przywódców obu państw rozpoczęła się w styczniu 1997 roku, kiedy to do Warszawy przybył Leonid Kuczma, aby odebrać przyznaną przez Polski Klub Biznesu nagrodę. Spotkał się wówczas z Aleksandrem Kwaśniewskim. Obaj prezydenci wzięli udział w posiedzeniu Komitetu Konsultacyjnego Prezydentów Polski i Ukrainy, na którym z zadowoleniem przyjęto deklarację NATO z grudnia 1996 roku o nierozmieszczaniu broni nuklearnej na terytoriach nowo przyjmowanych członków. W roku 1997 doszło jeszcze do kilku spotkań polityków Polski i Ukrainy na wysokim szczeblu.

W dniach 20-23 maja 1997 roku z oficjalną wizytą w Kijowie przebywał Aleksander Kwaśniewski. Podpisano wówczas „Oświadczenie prezydentów Rzeczypospolitej Polskiej i Ukrainy o porozumieniu i pojednaniu”, w którym odniesiono się do bolesnej i tragicznej historii obu państw. Negocjacje dotyczące oświadczenia rozpoczęły się już w marcu 1997 roku, gdy do Kijowa przyjechał przedstawiciel polskiego MSZ, przedstawiając polski projekt, zaś wersję ostateczną uzgadniali szefowie obu państw w przeddzień jego podpisania.

W listopadzie roboczą wizytę na Ukrainie złożył minister spraw zagranicznych Bronisław Geremek. Rozmawiając z prezydentem i sekretarzem Rady Bezpieczeństwa i Obrony, przekonywał, że Ukraina zajmuje priorytetowe miejsce w polskiej polityce zagranicznej, zapowiedział także wspieranie ukraińskich dążeń do zbliżenia ze strukturami europejskimi.

Polityka rozwijania strategicznego partnerstwa między Polską a Ukrainą była kontynuowana w kolejnych latach, a środki i cele jej realizacji nie uległy zmianie po jesiennych wyborach parlamentarnych w Polsce.

3 stycznia 1998 roku prezydenci Kuczma i Kwaśniewski spotkali się we Lwowie na Cmentarzu Orłąt Lwowskich, oddając hołd bohaterom poległym za niepodległość obu państw. Wizyta ta miała służyć rozwiązaniu konfliktu od lat narastającego wokół Cmentarza Orłąt. Ustalono, że renowacja nekropolii planowana przez polski Komitet Upamiętniania Miejsc Walki i Męczeństwa zostanie zakończona przed 1 listopada tegoż roku (terminu tego nie dotrzymano).

W trakcie kolejnego spotkania w maju 1998 roku obaj prezydenci odsłoniли w Jarworznie pomnik ofiar stalinowskiego obozu, w którym w latach 1947-1949 więziono około 4 tysięcy Ukraińców obywateli polskich posadzonych o współpracę z Ukraińską Powstańczą Armią, zaś w czerwcu 1998 roku podczas kolejnej wizyty

6 K. Fedorowicz, op. cit., s. 179.

Aleksandra Kwaśniewskiego na Ukrainie dokonano w Charkowie wmurowania aktu erekcyjnego i położono kamień węgielny pod budowę cmentarza, na którym spoczywa około 4 tysięcy polskich żołnierzy zamordowanych w 1940 roku przez NKWD⁷. W ten sposób po raz kolejny Aleksander Kwaśniewski i Leonid Kuczma dali sygnał swym narodom, że są zdecydowani umacniać współpracę, przewyżającą trudną, często tragiczną przeszłość.

Mniej intensywnie niż kontakty obu prezydentów rozwijały się w tym okresie kontakty rządowe, co związane było z wyborami parlamentarnymi na Ukrainie i w Polsce. Premier Jerzy Buzek złożył oficjalną wizytę na Ukrainie w rok po objęciu stanowiska w lutym 1999 roku. Spowodowało to pewien rozdźwięk między oficjalnie deklarowanym strategicznym partnerstwem z Ukrainą a istniejącą rzeczywistością⁸.

STOSUNKI POLITYCZNE W LATACH 2004-2000

Rok 2004 stanowi datę niezwykle ważną w historii Polski, Ukrainy jak również stosunków polsko-ukraińskich. Jest to rok, w którym dokonał się akces naszego państwa do Unii Europejskiej, rok, w którym na skutek zwycięstwa „pomarańczowej rewolucji” doszło do powstania „nowej, europejskiej Ukrainy”⁹.

Rok ten został też wybrany Rokiem Polski na Ukrainie i trwał od 30 marca 2004 do 30 czerwca 2005r. pod hasłem „Razem w Europie”. Zdaniem szefa Biura Bezpieczeństwa Narodowego Marka Siwca, rok 2004 nie przypadkowo został wybrany jako Rok Polski na Ukrainie. „Chcieliśmy zademonstrować, jak ważnym partnerem jest dla nas Ukraina w roku wstąpienia do Unii Europejskiej. Wstąpienie do Unii nie oznacza naszego odwrócenia się tyłem, a wręcz przeciwnie, oznacza zainteresowanie rozwijaniem kontaktów z Ukrainą. Organizatorzy programu obchodów tak zaplanowali cykl imprez o charakterze politycznym, gospodarczym i kulturalnym, aby ukazać, że w 1989 roku Polska wybrała słuszną drogę rozwoju – jest członkiem NATO, a w maju oficjalnie stanie się częścią Unii Europejskiej”¹⁰. Minister Siwec podkreślił, że rok 2004 jest rokiem szczególnym dla Ukrainy. Czeka ją wybory prezydenckie i reforma konstytucyjna, którą szef BBN określił jako test dojrzałości dla demokracji i mechanizmów funkcjonowania państwa ukraińskiego. Zdanie tego egzaminu – według Siwca – stanowi warunek konieczny, choć nie jedyny, aby Ukraina miała szansę integrować się z UE i NATO.

O randze przedsięwzięcia mającego objąć swym zasięgiem niemal całą Ukrainę, a którego głównym celem było zacieśnianie więzów pomiędzy obu narodami, likwidowanie uprzedzeń i stereotypów, „zachęcanie do poszukiwań kompromisu co do najtrudniejszych momentów we wspólnej przeszłości”¹¹ – świadczy fakt, że patronowali mu prezydenci Aleksander Kwaśniewski i Leonid Kuczma, a jego

7 Ibidem, s. 194.

8 Ibidem, s. 195.

9 <http://fakty.interia.pl/otym/ukraina?inf=574159>

10 <http://www.euro.pap.pl/cgi-bin/europap.pl?grupa=1&ID=54286>

11 <http://www.euro.pap.pl/cgi-bin/europap.pl?grupa=1&ID=54032>

program ogłosili wicepremier Ukrainy Dmytro Tabacznuk i ambasador Polski na Ukrainie Marek Ziółkowski.

W trakcie inauguracji „Roku Polskiego” A. Kwaśniewski powiedział na uroczystej ceremonii w Kijowskim Narodowym Teatrze Opery i Baletu: „polsko-ukraińska współpraca jest dowodem, że Europa zaczyna oddychać dwoma płucami”, zaś L. Kuczma zaznaczył: „Polska zdaje egzamin jako partner Ukrainy i jej przyjaciel”¹².

Jednym z głównych wyzwań, które stanęły przed polską polityką zagraniczną z chwilą wejścia do Unii Europejskiej, stało się znalezienie wspólnego języka polityki wschodniej z UE, nie rezygnując przy tym z klasycznych celów politycznych, strategicznych i gospodarczych. Można zauważyć, że od tej pory nie mówi się już o polskiej polityce wschodniej, lecz o Europejskiej Polityce Sąsiedztwa. Mniejsze znaczenie przypisuje się strategicznej i geopolitycznej dyskusji na temat roli Ukrainy, a na plan pierwszy wysuwa się znaczenie jej jako potencjalnego czynnika niestabilności w obrębie nowych peryferii poszerzonej Europy albo wskazuje aktywa, jakie to państwo może zaoferować m.in. w zakresie polityki, bezpieczeństwa. W związku z tym Polska stara się zaproponować UE konkretne propozycje współpracy, jakie mogą być przedstawione Ukrainie w określonych obszarach, zanim państwo to zostanie członkiem UE¹³.

Ważnym sprawdzianem stosunków między Polską a Ukrainą stała się sytuacja istniejąca na Ukrainie po pierwszej i drugiej turze wyborów prezydenckich oraz po wybuchu tzw. „pomarańczowej rewolucji”. Od momentu rozpoczęcia demonstracji w Kijowie Polska wspierała dążenia opozycji ukraińskiej do przebudowy systemu politycznego w kierunku w pełni, jej zdaniem, demokratycznym¹⁴. W listopadzie do Kijowa jako mediator przyjechał były prezydent RP Lech Wałęsa. Wygłosił on przemówienie na Placu Niezależności, które zostało przyjęte oklaskami. Wystąpienie laureata Pokojowej Nagrody Nobla ostro skrytykował w oficjalnym komunikacie L. Kuczma, uważając, że wizyta ta jeszcze wzmogła napięcie w państwie¹⁵.

W polskim Sejmie wystąpił były minister spraw zagranicznych Ukrainy, doradca Wiktora Juszczenki, Borys Tarasiuk, który spotkał się również z prezydentem Aleksandrem Kwaśniewskim. Tarasiuk poprosił polskie władze, aby nie uznały oficjalnych wyników wyborów na Ukrainie. „Polscy posłowie przyjęli przez akklamację apel Sejmu RP do Rady Najwyższej Ukrainy, by ta zrobiła wszystko, aby prawda, wolność i demokracja zwyciężyły na Ukrainie”¹⁶.

Próbą osłabienia napięć powstałych po oficjalnym ogłoszeniu 24 listopada wyników II tury wyborów, którą to, zdaniem CKW, wygrał Janukowycz (Parlament Europejski nie uznał wyników elekcji), były obrady „okrągłego stołu” z udziałem międzynarodowych negocjatorów, wśród których znajdował się Aleksander Kwa-

12 <http://www.euro.pap.pl/cgi-bin/europap.pl?grupa=1&ID=54340>

13 M. Fałkowski, K.-O. Lang, *Wspólne zadanie. Polska, Niemcy i Ukraina w przeobrażającej się Europie*, Warszawa 2004, s. 30-31.

14 http://www.wiedza.servis.pl/haslo/Pomara%C5%84czowa_rewolucja_na_Ukrainie

15 <http://www.euro.pap.pl/cgi-bin/europap.pl?grupa=1&ID=61772>

16 http://www.wiedza.servis.pl/haslo/Pomara%C5%84czowa_rewolucja_na_Ukrainie

śniewski. Prezydent Polski spotkał się wcześniej z ustępującym przywódcą Ukrainy Leonidem Kuczma, a po rozmowie tej stwierdził, że „sytuacja jest bardziej niż trudna”¹⁷.

29 listopada do Kijowa przybyła delegacja Sejmu RP z marszałkiem Józefem Oleksym na czele. Towarzyszyli mu wicemarszałek Kazimierz Michał Ujazdowski z PiS, przewodniczący klubu SLD Krzysztof Janik, lider SDPL Marek Borowski oraz Antoni Macierewicz z Ruchu Katolicko-Narodowego¹⁸. Posłowie zawieźli na Ukrainę przjęty 26 listopada 2004 roku apel Sejmu RP do Rady Najwyższej Ukrainy.

6 grudnia w kijowskim Pałacu Maryjskim rozpoczęła się kolejna runda rokowań okrągłego stołu z udziałem ukraińskich władz, opozycji i zagranicznych mediatorów wśród których znalazł się Aleksander Kwaśniewski¹⁹. 26 grudnia 2004 roku doszło do powtórzenia drugiej tury wyborów z udziałem Juszczenki i Janukowycza, którym przyglądali się liczni międzynarodowi obserwatorzy, w tym ponad stu występujących pod szyldem Grupy Wyszehradzkiej²⁰. Ponad 3000 polskich obserwatorów spędziło Boże Narodzenie na Ukrainie, monitorując to wydarzenie²¹.

„Pomarańczowa rewolucja” wywołała w Polsce ogromną falę sympatii i ciepłych uczuć dla Ukraińców, zwłaszcza wśród młodego pokolenia, a świadectwem tego były nie tylko manifestacje pod ambasadą Ukrainy w Warszawie, zbieranie podpisów poparcia dla demokracji na Ukrainie, ale i koncerty w Krakowie i Warszawie. W trakcie tego ostatniego zorganizowanego pod hasłem „Solidarni z Ukrainą. Kijów-Warszawa, wspólna sprawa” pierwszy premier III RP Tadeusz Mazowiecki wezwał Ukraińców do odważnego walczenia o swoje racje, zaś prezydent Warszawy Lech Kaczyński wyraził pewność, że demokracja na Ukrainie zwycięży. Rzeczniczka Wiktora Juszczenki Iryna Heraszczenko, w czasie transmisji na żywo z Kijowa, podziękowała Polakom za poparcie²².

Spontaniczne poparcie przez ogół Polaków demokratycznych przemian na Ukrainie zostało docenione przez społeczeństwo tego kraju i polityków, m.in. Wiktor Juszczenko powiedział: „to, co stało się w ostatnich miesiącach w kategoriach międzyludzkich, jest fenomenem”²³, zaś dziennik ukraiński „Den” pisał: „Jeżeli o Ukrainie po „pomarańczowej rewolucji” mówiono, że wywalczyła sobie prawo wejścia do Europy, to o Polsce można powiedzieć, że obroniła ona swe prawo do kształtowania i przeprowadzenia we wschodniej polityce Unii Europejskiej”²⁴.

W przeciągu 2005 roku wielokrotnie dochodziło do kontaktów na najwyższym szczeblu między przedstawicielami Polski i Ukrainy. 31.01.2005 roku przebywają-

17 <http://fakty.interia.pl/otym/ukraina?inf=565887>

18 http://www.wiedza.servis.pl/haslo/Pomara%C5%84czowa_rewolucja_na_Ukrainie

19 *Ibidem*.

20 Podczas spotkania szefów dyplomacji państw Grupy Wyszehradzkiej 07.12.2004r. w Krakowie minister spraw zagranicznych RP Włodzimierz Cimoszewicz podkreślił, że Polsce, zależy na tym, by na Ukrainie odbyły się uczciwe wybory, a pozytywne rozwiązanie kryzysu i następująca po nim demokratyzacja, może stworzyć podstawę do nowej jakości w relacjach UE - Ukraina. <http://www.euro.pap.pl/cgi-bin/europap.pl?grupa=1&ID=62167>

21 http://www.wiedza.servis.pl/haslo/Pomara%C5%84czowa_rewolucja_na_Ukrainie

22 <http://fakty.interia.pl/otym/ukraina?inf=566501>

23 <http://www.euro.pap.pl/cgi-bin/europap.pl?grupa=1&ID=65415>

24 <http://www.euro.pap.pl/cgi-bin/europap.pl?grupa=1&ID=65518>

cy w Kijowie na konferencji poświęconej polskiej polityce wschodniej UE, doradca prezydenta RP ds. polityki zagranicznej Stanisław Ciosek zapewnił o poparciu europejskich dążeń Ukrainy. Zaznaczył, że „Trzeba myśleć o zrealizowaniu koncepcji wielkich Europejczyków o zjednoczeniu kontynentu, a nie o przesunięciu żelaznej kurtyny na wschód”. Ukraiński deputowany, szef Forum Polsko-Ukraińskiego, Mykoła Żuliński, podkreślił ze swej strony, że wysiłki Polski jako strategicznego partnera i adwokata Ukrainy w UE przyniosły wynik, zmieniając nastawienie ukraińskiego społeczeństwa do Unii²⁵.

Podobne słowa padły 23.02.2005 roku w Kijowie w trakcie spotkania marszałka Sejmu Włodzimierza Cimoszewicza z ukraińską premier Julią Tymoszenko oraz w trakcie wizyty na Ukrainie w marcu tegoż roku premiera Marka Belki.

21.03.2005 roku minister spraw zagranicznych Adam Daniel Rotfeld rozpoczął wraz

z szefem niemieckiej dyplomacji Joszką Fischerem wizytę w stolicy Ukrainy, której celem było zademonstrowanie wsparcia obu krajów dla przemian zachodzących w tym państwie. Rozmowy obu ministrów z ministrem spraw zagranicznych Ukrainy Borysem Tarasiukiem, prezydentem Wiktorem Juszczenką oraz premier Julią Tymoszenko dotyczyły przede wszystkim perspektyw rozwoju współpracy Ukrainy z instytucjami europejskimi w związku z podpisaniem przez nią 21 lutego trzyletniego Planu Działania przewidującego bliższą współpracę między Kijowem i Brukselą²⁶.

W dniach 11-12 kwietnia z wizytą w Polsce przebywał prezydent Wiktor Juszczenko. Głównym punktem wizyty, nie będącej wynikiem „palącej potrzeby politycznej”, a raczej chęcią podkreślenia dobrych stosunków Kijowa z Warszawą, było otwarcie Roku Ukrainy w Polsce²⁷. Spotkał się on także z prezydentem Aleksandrem Kwaśniewskim, premierem Markiem Belką i marszałkami Sejmu i Senatu, Włodzimierzem Cimoszewiczem i Longinem Pastusiakiem, a na Uniwersytecie Warszawskim wygłosił odczyt, w którym podziękował za pomoc Polski w rozwiązaniu ubiegłorocznego kryzysu politycznego na Ukrainie.

Prezydenci uzgodnili, że oba kraje powrócą do formuły kontaktów w ramach tzw. Komitetów Prezydenckich. Jednym z tematów rozmów był problem polskiego cmentarza Orłąt we Lwowie. Juszczenko zapewnił: „Ja i moi koledzy bierzemy polityczną odpowiedzialność za uregulowanie kwestii związanej z polskim cmentarzem we Lwowie. Ten projekt powinien symbolizować nasze nowe relacje. Przeszłość nie powinna nam dyktować, jak mamy żyć dzisiaj”²⁸. Deklaracja prezydenta, że sprawa ta zostanie rozwiązana do czerwca 2005 roku, była sceptycznie przyjęta przez komentatorów, jednakże 24.06.2005 roku cmentarz został uroczystie otwarty z udziałem prezydentów Polski i Ukrainy.

25 <http://www.euro.pap.pl/cgi-bin/europap.pl?grupa=1&ID=63440>

26 <http://www.euro.pap.pl/cgi-bin/europap.pl?grupa=1&ID=64952>

27 <http://www.euro.pap.pl/cgi-bin/europap.pl?grupa=1&ID=65415>

28 <http://www.euro.pap.pl/cgi-bin/europap.pl?grupa=1&ID=65436>

Podsumowując przebieg wizyty w Warszawie, ukraińscy komentatorzy podkreślili, że „Polska odbiera Juszczenkę, jako lidera nowego, już nie postsowieckiego państwa, które umiało wyjść ze strefy wpływów Rosji²⁹.”

Do kolejnego spotkania obu prezydentów doszło 30.06.2005 roku w trakcie VIII Szczytu Gospodarczego Polska-Ukraina w Gdyni. Wówczas to Aleksander Kwaśniewski ponownie wyraził przekonanie, że Ukraina zostanie członkiem Unii Europejskiej i NATO. Powiedział także: „Polsko-ukraińska współpraca strategiczna, polsko-ukraińskie pojednanie, muszą być ponad podziałami partyjnymi, muszą być troską każdego, kto będzie zasiadał w parlamencie, czy obejmie urząd prezydenta. Kieruję te słowa do moich rodaków, do polskich wyborców, polityków i przedsiębiorców³⁰.”

Prezydent Juszczenko przebywał w Polsce 31 sierpnia, biorąc udział w obchodach 25 rocznicy powstania „Solidarności”, podczas których spotkał się również z prezydentem Kwaśniewskim. Obaj prezydenci wzięli razem udział w jubileuszu 80-lecia powstania Międzynarodowego Dziecięcego Ośrodka Wypoczynkowego Artek na Krymie.

We wrześniu 2005 roku doszło do upadku rządu Julii Tymoszenko. Uczestnicy debaty „Ukraina - nowe wyzwanie dla Europy”, która odbyła się 09.09.2005 roku w Krakowie stwierdzili: „Jesteśmy świadkami drugiego etapu pomarańczowej rewolucji, która jest powrotem do ideałów tej pierwszej, dokonanej w grudniu 2004 roku”. W opinii J. Buzka „krajom UE Polska musi tłumaczyć, że podobne sytuacje jak Ukraina, przeżywały podczas transformacji także inne kraje w naszej części Europy, bo tu także upadały reformatorskie rządy³¹.”

Zwycięstwo Lecha Kaczyńskiego w październikowych wyborach prezydenckich w Polsce zostało przyjęte z aprobatą przez stronę ukraińską, która stwierdziła, że doprowadzi to do uaktywnienia stosunków polsko-ukraińskich. Komentując program rządu K. Marcinkiewicza, stwierdzono, że „Nowy rząd dołoży starań, by Ukraina uzyskała ze strony UE status państwa z gospodarką rynkową”, a w grudniu na posiedzeniu Rady Północnoatlantyckiej Polska ma zamiar zwrócić się o przyjęcie Ukrainy do NATO w 2008 roku³². Ukraińskie władze zaprosiły L. Kaczyńskiego do udziału w grudniowym szczycie Wspólnoty Demokratycznego Wyboru w Kijowie.

24.11.2005 roku dwudniową wizytę na Ukrainie rozpoczął Aleksander Kwaśniewski. Głównymi tematami jego rozmów z ukraińskim przywódcą Wiktorem Juszczenką było podsumowanie stosunków polsko-ukraińskich, ocena sytuacji po roku od „pomarańczowej rewolucji”, integracja Ukrainy ze strukturami europejskimi i euroatlantyckimi. Polski przywódca zaapelował do prezydenta Juszczenkę i byłej premier Julii Tymoszenko o ponowne zjednoczenie w obozie reform³³.

29 <http://euro.pap.com.pl/cgi-bin/europap.pl?grupa=1&ID=65468>

30 <http://www.euro.pap.pl/cgi-bin/europap.pl?grupa=1&ID=68811>

31 <http://www.euro.pap.pl/cgi-bin/europap.pl?grupa=1&ID=70911>

32 <http://www.euro.pap.pl/cgi-bin/europap.pl?grupa=1&ID=73080>

33 <http://www.euro.pap.pl/cgi-bin/europap.pl?grupa=1&ID=73487>

PODSUMOWANIE

Podsumowując stosunki polsko-ukraińskie w latach 2004-2005, nie sposób nie zauważyć ożywienia współpracy między obu państwami w dziedzinie stosunków politycznych, jak również wzajemnego zrozumienia i akceptacji. Wyrazem tego stało się powszechne na Ukrainie przekonanie o kluczowej roli prezydenta Kwaśniewskiego w bezkrwawym rozwiązaniu „pomarańczowej rewolucji”. Wstąpienie Polski do Unii Europejskiej, pomarańczowa rewolucja na Ukrainie i towarzyszący jej spontaniczny, oddolny ruch polskiej solidarności z ukraińską demokracją utworzył nowy etap we wzajemnych stosunkach. W ostatnich latach, mimo intensywnych kontaktów rządowych i współpracy na poziomie inicjatyw obywatelskich, stosunkom obu państw towarzyszyła narastająca frustracja wynikająca z braku widocznych sukcesów. Obecnie należy wykorzystać nowe możliwości, a do nich można zaliczyć poważny kapitał polityczny, jaki Polska ma na Ukrainie, a który związany jest z naszym poparciem dla ukraińskich przemian, jak i instrumenty wynikające z naszego członkostwa w Unii Europejskiej. Po stronie ukraińskiej mamy wiarygodnego partnera w postaci nowych władz w Kijowie. W tej nowej sytuacji Polska winna realizować wobec Ukrainy politykę konsekwentną nawet wówczas, gdy nie jest ona prosta. Wszędzie tam, gdzie jest to możliwe, oba kraje muszą działać razem i w większym niż dotąd stopniu wykorzystywać poparcie społeczne dla dwustronnej współpracy³⁴.

Obecnie przed naszym państwem pojawia się problem, w jaki sposób otworzyć przed Ukraińcami rynek pracy w Polsce, by z jednej strony pewna ilość obywateli Ukrainy mogła podjąć u nas legalną pracę, a z drugiej, by w związku z tym nie doprowadzić do sytuacji wzrostu bezrobocia obywateli polskich.

BIBLIOGRAFIA

- Burant S. R., *Stosunki polsko-ukraińskie a idea strategicznego partnerstwa*, Warszawa 2000.
- Fałkowski M., Lang K.-O., *Wspólne zadanie. Polska, Niemcy i Ukraina w przeobrażającej się Europie*, Warszawa 2004.
- Fedorowicz K., *Ukraina w polskiej polityce wschodniej w latach 1989-1999*, Poznań 2004.
- Kamiński A., Kozakiewicz J., *Stosunki polsko-ukraińskie, Raport*, Warszawa 1997.
- Kozakiewicz J., *Stosunki polsko-ukraińskie*, Kraków 1998.
- Surmacz B., *Współczesne stosunki polsko-ukraińskie*, Lublin 2002.
- Stosunki polsko-ukraińskie po pomarańczowej rewolucji. Propozycje dla polskiej polityki zagranicznej*, Dyskusja panelowa w Fundacji Batorego, Warszawa, 31 maja 2005r.

ŹRÓDŁA INTERNETOWE

- <http://www.batory.org.pl/>
<http://www.euro.pap.pl/>
<http://www.interia.pl/>
<http://www.wiedza.servis.pl/>

34 *Stosunki polsko-ukraińskie po pomarańczowej rewolucji. Propozycje dla polskiej polityki zagranicznej*, Dyskusja panelowa w Fundacji Batorego, Warszawa, 31 maja 2005r., s. 2-3, <http://www.batory.org.pl/doc/dyskusja.pdf>

Alicja Żardecka

UKW w Bydgoszczy, Poland
E-mail: alicजारdecka@gmail.com

Istota perswazji w ujęciu gramatyki komunikacyjnej. Rozważania teoretyczne / *The essence of persuasion in terms of communication grammar. Theoretical deliberations*

Abstract

The article includes comprehending persuasion on land of the communications grammar textbook, as well as important aspects associated with her, among others i.e. argumentation as coaxing important means or also system means of persuasion. Explaining the notion to persuasion to which already and this way the meaning publication number was devoted on land of different fields of study is a point of departure. An interest in comprehending persuasion results from her huge complexity and still of endless resources of her centres which constitute the subject of the research for many linguists. The article is a specific attempt to describe it, what more essential for persuasion, but on the plain of the communications grammar textbook.

Key words: communication grammar, persuasion, argumentation.

1. WPROWADZENIE DO GRAMATYKI KOMUNIKACYJNEJ

Gramatyka komunikacyjna (GK) „bada niezbędne warunki zaistnienia aktów mowy oraz ich typologię”¹. Na gruncie GK, podstawowym założeniem jest istnienie trzech poziomów opisu języka czyli ideacyjnego, interakcyjnego oraz metadyskursywnego. Werbalizacja na mocy bloku intencji, obejmuje zatem trzy odosobnione procesy: przekaz treści ideacyjnej (co mówimy), realizację

1 A. Awdziejew, G. Habrajska, *Wprowadzenie do gramatyki komunikacyjnej*, tom 2, Łask 2006, s. 12.

zamiaru pragmatycznego (po co mówimy) oraz wybór środków organizujących gatunek tekstu (jak mówimy)².

Poziom ideacyjny, nazywany inaczej przedstawieniowym, to najprościej ujmując - obrazowanie świata, czyli przekaz rzeczywistości realnej lub powstającej w wyobrażeniu mówiącego. Osoba mówiąca, obiektywnie, ale względnie równoważnie dla nadawcy i odbiorcy wskazuje na konkretny obraz rzeczywistości lub też własnego stanu mentalnego³. Obraz ideacyjny to obraz syntetyczny oraz zjawisko niejednorodne, obejmujące różnorodne zapamiętane wyrażenia sensoryczne, powiązane schematem konfiguracji mentalnych, którego rozkładalność na odrębne jednostki predykatywne wynika jedynie z konieczności przekazu informacyjnego⁴.

Poziom interakcyjny języka stanowi zorganizowaną część gramatyki danego języka, umożliwiającą nawiązanie, utrzymanie oraz organizowanie komunikacji w obrębie określonego układu interakcyjnego, na który składają się nadawca (ja), odbiorca (ty), jedność czasu (teraz), miejsc (tu) ⁵. Szczegółowej analizy tego poziomu języka dokonuje A. Awdiejew w swojej pracy „Gramatyka interakcji werbalnej” (2007), gdzie podkreśla, że pod względem opisowym, poziom ten jest zbiorem minigramatyk operatorów interakcyjnych, gdzie każdy operator ma własne reguły użycia „opisujące warunki składniowe, semantyczne i pragmatyczne jego zastosowania”⁶.

Z kolei na poziomie organizacji dyskursu, wyrażane są w inny sposób te same treści ideacyjne o tych samych intencjach komunikacyjnych, a sam poziom jest „próbą opisu tego, jak treść zostaje organizowana”⁷. Inaczej niż w przypadku operatorów interakcyjnych, operatory organizujące przekaz informacyjny w tekście czy też dyskursie bezpośrednim, nie wprowadzają żadnych aktów mowy, ponadto nie modyfikują wartości interakcji, ale w inny sposób przedstawiają tę samą treść lub usprawniają proces odbioru treści na poziomie metatekstowym. Wprowadzają⁸:

1. delimitatory, czyli podziały hierarchiczne informacji;
2. znaki koherencji, endofora tj. wykazują powiązania sensu pomiędzy rozmaitymi częściami tekstu;
3. znaki kondensacji tj. presuponowaną informację ukrytą.

2 G. Habrajska, *Nakłanianie, perswazja, manipulacja językowa*. W: Acta Universitatis Lodzensis. Folia Litteraria Polonica, nr 7, 2005, s. 34.

3 G. Habrajska, *Poziomy funkcjonalne języka naturalnego*, W: *Język poza granicami języka. Teoria i metodologia współczesnych nauk o języku*. (red.) Kilkiewicz J., Dębowski J., Olsztyn 2008, s. 53-57.

4 A. Awdiejew, G. Habrajska, *Wprowadzenie do gramatyki komunikacyjnej*, tom 1, Łask 2004, s. 35.

5 A. Awdiejew, *Gramatyka interakcji werbalnej*, Kraków 2007, s. 17.

6 Tamże, s. 18.

7 E. Laskowska, *Dyskurs parlamentarny w ujęciu komunikacyjnym*, Bydgoszcz 2014, s. 18.

8 A. Awdiejew, G. Habrajska, *Wprowadzenie do gramatyki komunikacyjnej*, tom 1, op.cit., s. 39.

2. PRÓBA KONCEPTUALIZACJI POJĘCIA PERSWAZJI

Najczęściej powtarzaniem i zarazem najprostszym ujęciem definicyjnym perswazji jest to, określające ją jako „świadomą próbę podjętą przez pewną osobę, w celu wywołania zmiany postaw, przekonań lub zachowań innej osoby, bądź też grupy osób za pomocą transmisji pewnych informacji”⁹.

Na gruncie nauk socjologicznych perswazję pojmuje się głównie jako *proces świadomego wpływu na zmianę poglądów, przekonań, postaw innych osób. Perswazja wyklucza stosowanie przemocy (albo groźenie przemocą) lub skłanianie do przyjęcia innej postawy wskutek zaoferowania jakiś dóbr, materialnych bądź pozamaterialnych. Perswazja to skłanianie do zmiany przekonań odwołujące się tylko do samego aktu perswazji i jego zawartości treściowej*¹⁰.

Na uwagę zasługuje definicja Daniela O’Keef’a, zgodnie z którą perswazja to *uwieńczona powodzeniem, celowa działalność zmierzająca do wpłynięcia na stan umysłu innej osoby środkami komunikacyjnymi w takich okolicznościach, w których osoba podlegająca perswazji dysponuje pewnym zakresem wolności. Dodaje również, że sprawą dyskusyjną jest jaki stopień powodzenia jest niezbędny*¹¹. Andrzej Zwoleński z kolei wskazuje na perswazję jako metodę oddziaływania, która polega na skłanianiu ludzi do zaakceptowania naszych poglądów i celów na podstawie przekonywania, pozyskiwania ich zainteresowania, zrozumienia i aprobaty naszych zamiarów i racji¹².

Perswazja, według Jerzego Świątka, odnosi się do procesu, określonych działań, aktu komunikacji, symbolicznych zachowań bądź też przekazu, których zasadniczym elementem jest (przeważnie) nie tyle określona obiektywnie istniejąca eksplicytna cecha (czy cechy), ile zakładany implicytny cel nadawcy polegający na wpłynięciu na odbiorcę, zmianie jego struktur kognitywnych bądź wywołaniu określonych zachowań z jego strony¹³.

Elżbieta Laskowska wskazuje na perswazję językową jako działanie werbalne nadawcy (zauważone przez obserwatora), zmierzające do zmiany stanu mentalnego, postawy lub do pożądanego przez nadawcę działania odbiorcy¹⁴.

Zdaniem K. Pisarka, perswazja jest świadomym zastosowaniem znaków i symboli, w szczególności pisanego i mówionego słowa czy obrazu, w celu wywarcia wpływu na przekonania, postawy i decyzje odbiorcy. Dąży do uzyskania czyjejś akceptacji lub przynajmniej przychylności dla zaproponowanych poglądów, sposoby zachowania

9 R. Zimny, *Kreowanie obrazów świata w tekstach reklamowych*, Warszawa 2008, s. 30.

10 Cyt. za: A. Mikusińska, *Socjologia. Przewodnik encyklopedyczny*, Warszawa 2008, s. 145.

11 Cyt. za: M. Tokarz, *Argumentacja, perswazja, manipulacja*. "Filozofia nauki", 10/3/4/, 2002, s. 195.

12 A. Zwoleński, *Słowo w relacjach społecznych*, Kraków 2003, s. 257.

13 J. Świątek, *Perswazja peryferyjna – kilka uwag na temat schematów pojęciowych w dyskursie reklamowym*, [w:] *Oblicza komunikacji*, I. Kamińska-Szmaj, T. Piekot, M. Zaśko-Zielińska (red.), Kraków 2006, s. 460.

14 E. Laskowska, *Dyskurs parlamentarny w ujęciu komunikacyjnym*, Bydgoszcz 2014,

wania, decyzji¹⁵. Z kolei P. Lewiński uważa, że perswazja to usiłowanie uzyskania realnego wpływu na sposób myślenia lub postępowania odbiorcy, jednakże nie drogą bezpośredniego rozkazu, lecz metodą pośrednią, poprzez podporządkowanie założonemu celowi wszystkich pozostałych zachowań komunikacyjnych, które odbiorca byłby w stanie zrozumieć i właściwie zinterpretować¹⁶.

W akcie perswazyjnym, by udało się otrzymać pożądaną efekt należy zadbać o odpowiednie środki docelowe. Przede wszystkim należy przyjąć plan działania, który powinien obejmować następujące kroki:

1. podjęcie uczestnictwa w dyskursie, które ma na celu zainteresować odbiorcę komunikatu przekazywanymi treściami. Można to osiągnąć min. za pomocą osoby nadawcy, przedmiotu dyskursu, obietnicy korzyści, bądź też oprzeć się na opinii eksperta;
2. zrozumienie przedmiotu perswazji co oznacza rozpoznanie audytorium komunikatu, czy dana treść trafiła na odpowiednich słuchaczy, jeżeli tak, to należy wzbudzić w nich pragnienie posiadania;
3. poddanie się perswazji poprzez nadanie komunikatu racjonalnego, bądź emocjonalnego. Wszystko uzależnione jest od audytorium i reklamowanego produktu;
4. utwierdzenie nabytych przekonań tj. akceptacja stanowiska nadawcy;
5. działanie- zgodne z założeniem nadawcy np. zakup promowanej marki¹⁷.

Zdaniem Mirosława Korolko, przedmiotem perswazji jest każda sprawa, która podlega wartościowaniu intelektualnemu, etycznemu i emocjonalnemu. To postępowanie wartościujące wynikające z wielorako uwarunkowanych aksjomatów, norm czy wzorców etc. W perswazji to właśnie prawda jest wartością, a jej przyjęcie wymaga świadomego i dobrowolnego wyboru między jedną, a drugą wartością. Co więcej, przeciwieństwo jednej wartości nie przestaje być inną wartością. Sądy o wartościach wyrażają osobistą postawę perswadującego wobec przedmiotu, którego sąd dotyczy¹⁸.

Grażyna Habrajska podkreśla, że pojęcie perswazji związane jest bezpośrednio nakłanianiem, namawianiem, przekonywaniem czy radzeniem. Przyjęła, że jest uświadomionym przez obserwatora działaniem werbalnym nadawcy, dążącym do zmiany postawy odbiorcy¹⁹. Szczególnie Renata Grzegorzczkowska rozprawuje perswazję w kontekście funkcji impresywnej, czyli nakłaniającej, gdzie nacisk na odbiorcę ma charakter dwojaki. Z jednej strony nakierowany jest na wywołanie działań i realizowany w pytaniach czy dyrektywach. Z drugiej zaś odnosi się do

15 W. Pisarek, *Perswazja – jak ją widzą, jak ją piszą*, [w:] *Język perswazji publicznej*, K. Mosiotek-Kłosińska, T. Zgółka (red.), Poznań 2003, s. 15.

16 P. Lewiński, *Granice perswazji*, [w:] *Język w komunikacji*, t. 1, G. Habrajska (red.), Łódź 2001, s. 285.

17 P. Lewiński, *Retoryka Reklamy*, Wrocław 1999, ss. 45-46.

18 M. Korolko, *Sztuka retoryki. Przewodnik encyklopedyczny*, Warszawa 1990, s. 29.

19 G. Habrajska, *Nakłanianie, perswazja, manipulacja językowa*, op. cit. , s. 108.

stanu mentalnego odbiorcy, gdzie nacisk działa na świadomość (perswazja) lub z wykluczeniem świadomości (manipulacja)²⁰.

Dorota Zdunkiewicz - Jedynak podkreśla, iż zjawisko perswazji stanowi typ aktów mowy w obrębie wypowiedzi, mające na celu wywołać jakiś skutek w odbiorcy. Jej zdaniem akty mowy realizują się w działaniach określonych przez akcie czasowniki jak: przekonywać, radzić, prosić, namawiać, agitować, indoktrynować, manipulować, pytać, nakazywać, rozkazywać, zakazywać, polecać, zlecać, nakłaniać, kazać²¹.

3. CELE PERSWAZJI

Perswazja realizuje cele społeczne oraz dyskursu perswazyjnego. Te pierwsze, przejawiają się w odniesieniu do zjawiska integracji społecznej, w którym to perswazja stanowi fundamentalny element. Za sprawą różnych dyskursów kształtuje się postawy odbiorcy adekwatne dla określonej grupy społecznej. Wymienia się następujące procesy, gdzie zastosowanie ma perswazja²²:

1. socjalizacja jednostki;
2. przyswajanie kultury własnego narodu i obcych kultur;
3. przyswajanie ideałów moralnych w dyskursie pedagogicznym i duszpasterskim;
4. kształtowanie społeczeństwa w dyskursie politycznym;
5. rozwój ekonomiczny kształtowany w dyskursie politycznym.

Osoba, która przekonuje drugą osobę posiada różne cele perswazyjne. Wedle tego rozróżnia się perswazję przekonywującą, nakłaniającą i pobudzającą²³.

Grażyna Habrajska wskazuje na konieczność przygotowania do perswazji właściwej. Pierwszym krokiem jest określenie grupy perswazyjnej, po czym następuje budowanie więzi z odbiorcą. Ukierunkowane jest to na: kreowanie dyspozycji odbiorcy, emocjonalne przygotowanie odbiorcy oraz kreowanie wizerunku nadawcy. Wyróżnia się także perswazję wewnętrzną, które tak jak nakłanianie odnosi się do: zmiany stanu wiedzy odbiorcy, następnie jego postawy aksjologicznej oraz zmiany zachowania modelowego²⁴.

Elżbieta Laskowska podkreśla, że każdej wypowiedzi towarzyszy cel wobec odbiorcy. Nadawca może mieć jeden z następujących celów²⁵:

1. przyjęcie przez odbiorcę informacji jako prawdziwej i /lub szczerzej;
2. podzielenie przez odbiorcę sądu aksjologicznego nadawcy i / lub doznawanie pożądane przez nadawcę uczucia;

20 R. Grzegorzczkowska, *Problem funkcji języka i tekstu w świetle teorii aktów mowy*, [w:] *Język a kultura. Funkcje języka i wypowiedzi*, J. Bartmiński, R. Grzegorzczkowska (red.) Wrocław 1991, s. 23.

21 D. Zdunkiewicz-Jedynak, *Językowe środki perswazji w kazaniu*, Kraków 1996, s. 15.

22 G. Habrajska, *Nakłanianie, perswazja, manipulacja językowa*, op. cit. , s. 109.

23 M. Korolko, *Sztuka retoryki*, op. cit. , s.30.

24 G. Habrajska, *Nakłanianie, perswazja, manipulacja językowa*, op. cit., s. 112 - 114.

25 E. Laskowska, *Wartościowanie jako środek perswazji*. W: *Język, społeczeństwo, wartości*, (red.) Laskowska E., Jaracz M., Benenowska I., Bydgoszcz 2008.

3. uczynienie przez odbiorcę tego, do czego nadawca go nakłania.

W tym miejscu należy rozróżnić cele perswazji propagowanie²⁶ i agitację. Propagowanie dotyczy oddziaływania na stan mentalny odbiorcy niezależnie od celu perswazyjnego. Odnosi się do propagandy jako „szczególnego przejawu propagowania”²⁷.

Niezależnie od rodzaju perswazji (informacyjnej czy aksjologicznej) nadawca stosuje wartościowanie. Na tej płaszczyźnie należy odnieść się do publikacji E. Laskowskiej, która dogłębnie charakteryzuje istotę wartości i wartościowania w języku.

4. ARGUMENTACJA JAKO GŁÓWNY ŚRODEK PERSWAZYJNY

Argumentacja występuje wtedy, gdy dla uzasadnienia jakiejś tezy T (zwanej też konkluzją) przedstawiona zostaje seria zdań P, Q, ..., R jako przesłanki, które w opinii prowadzą argumentującego do owej konkluzji T²⁸.

Argumentacja jest fundamentalnym celem perswazji, formalnie powiązana z funkcją pouczającą. Każdy argument perswazyjny, aby był skuteczny, powinien być ukształtowany myślowo i trafiać w najprostszy możliwy sposób do przekonania odbiorcy. Argument zatem, należy odpowiednio rozwinąć przy zastosowaniu wyjaśnienia lub rozumowania. Szczególnie odnosi się to do wyjaśnienia istotnych semantycznie terminów czy pojęć²⁹.

Argumentację sprowadza się do dwóch procesów, tj. wynikanie z analogii i dyferencjacji. Pierwszy z nich, czyli analogia jest rodzajem wnioskowania wprowadzonego z podobieństwa pewnych cech pomiędzy odmiennymi przedmiotami lub zjawiskami. M. Korolko wskazuje, że analogia w retorycznej argumentacji bazuje na celowym i rozwiniętym użyciu toposu z porównania. Z kolei analogie w postaci prostej miały swoje zastosowanie w oratorstwie sadowym. W przypadku pozostałych rodzajów perswazji zaleca się łączenie analogii z indukcją³⁰. Z kolei dyferencja oznacza wykluczenie z czegoś. Najprościej ujmując, w sytuacji gdy pojawia się chociażby jeden przykład, który może podważyć wcześniejsze dowodzenie, wówczas argument zostaje odrzucony. To tzw. metaargument, który wywołuje odrzucenie całego ciągu argumentacyjnego i spowodowanie odwrotnej konkluzji³¹.

Należy podkreślić, że siła oraz skuteczność perswazyjna argumentów jest determinowana nie tylko przez ich jakość i siłę, ale przede wszystkim metodę ich pro-

26 E. Laskowska w swojej publikacji wyjaśnia, iż użyła wyrazu „propagowanie”, gdyż użycie wyrazu „propaganda” wprowadziłoby konkretne skojarzenie z polityką czy ideologią. E. Laskowska, *Dyskurs parlamentarny w ujęciu komunikacyjnym*, op. cit., s. 47.

27 E. Laskowska, *dyskurs parlamentarny...*, op. cit., s. 47.

28 M. Tokarz, *Argumentacja i perswazja*, op. cit., s. 7.

29 M. Korolko, *Sztuka retoryki*, op. cit., s. 86.

30 Tamże, s. 89.

31 G. Habrajka, *Nakłanianie, perswazja, manipulacja językowa*, op. cit., s. 116.

wadzenia do retorycznego dyskursu. M. Korolko wymienia najistotniejsze zasady użycia form argumentacyjnych. Są to³²:

1. zasada kontekstu perswazyjnego;
2. zasada struktury dialektyczno – logicznej;
3. zasada wielostronnego objaśniania;
4. zasada kumulowania technik argumentacyjnych.

Należy wskazać na rozróżnienie, wedle którego argumentacja może być jednostronna (gdy przedstawiane są argumenty „za”) lub wielostronna (argumentacja „za” i „przeciw”). Wybór rodzaju argumentacji zdeterminowany jest charakterem grupy perswazyjnej, tj. czynnik wykształcenia czy nastawienia do tematu.

Istnieje również możliwość zastosowania kontrargumentacji, będącym świadomym blokowaniem posunięć³³.

5. METAOPERATORY PERSWAZYJNE, CZYLI SYSTEMOWE ŚRODKI PERSWAZJI

Metaoperatory perswazyjne to systemowe środki perswazji w postaci leksemów, wyrażeń lub struktur składniowych. Ich występowanie w aktach mowy ma na celu zwiększenie ich skuteczności³⁴.

Pierwszą z klas metaoperatów perswazyjnych są środki blokujące weryfikację prawdziwości wyrażonej asercji. Kształtują zakres argumentów, do których się odnoszą, ponadto wzmacniają przekonanie o wiarygodności przekazywanej treści gdyż ta, odwołuje się do wspólnej wiedzy interlokutorów i warunków szczerości danego aktu komunikacji³⁵. Można to określić jako pewne nadużycia, a odbiorca ma problemy z odrzuceniem komunikatu. Przykładem operatora o takiej właściwości jest: „przecież”. A. Awdiejew przedstawia cel interakcyjny tych operatorów definicją: *stosując A, nadawca tu i teraz blokuje możliwą weryfikację przez odbiorcę prawdziwości (p) lub trafności (q)*. Należy podkreślić, że gdy wiodącym celem pragmatycznym jest zablokowanie weryfikacji, należy mówić o specyficznych perswazyjnych aktach mowy³⁶.

G. Habrajska wskazuje również na inny ciekawy środek blokujący możliwość weryfikacji, szczególnie w perswazji aksjologicznej czyli ironii. W pewnym sensie, można mówić o manipulacji odbiorcy, który nie potrafi odczytać intencji nadawcy³⁷.

Drugi rodzaj to operatory metatekstowe włączane są do gramatyki interakcyjnej, gdyż odwołują się do sytuacji komunikacyjnej „tu” i „teraz” i skierowane są do

32 M. Korolko, *Sztuka retoryki*, op. cit., s. 89.

33 G. Habrajska, *Nakłanianie, perswazja, manipulacja językowa*, op. cit., s. 116.

34 A. Awdiejew, *Systemowe środki perswazji*. W: Krzyżanowski P., Nowak P., *Manipulacja w języku. Manipulacja w tekście*, Lublin 2004, s. 71.

35 D. Topa – Bryniarska, *Wartościujące środki semantyczne – retoryczne w kontekście komunikacji medialnej na przykładzie francuskiego edytorialu*. W: *Tekst i dyskurs*, nr 6, 2013, s. 10.

36 A. Awdiejew, G. Habrajska, *Wprowadzenie do gramatyki komunikacyjnej*, tom 2, s. 122.

37 G. Habrajska, *Nakłanianie, perswazja, manipulacja językowa*, op. cit., s. 119.

konkretnego interlokutora czy interlokutorów. Spełniają również warunki cechujące ten poziom gramatyki. Wyróżnia się kilka operatorów wzmacniających wiarygodność przekazu³⁸:

1. odwołujące się do wiedzy ogólnej i interlokutora, np. „wszyscy wiedzą”, „jak wiadomo” etc.;
2. odwołujące się do informacji przekazanej przez innych lub zweryfikowanej przez nadawcę, np. „jak się okazało”;
3. wprowadzające informację jako rutynową, powtarzającą się, za sprawą czego staje się wiarygodna, np. „zazwyczaj”;
4. wprowadzające informację jako unikalną, która narusza zwykły porządek co czyni ją prawdziwą, np. „wydają się niemożliwe i dziwne, ale”;
5. odwołujące się do szczerości nadawcy przedstawiając informacje jako tajemnicę czy niedopowiedzianą prawdę, np. „a tak naprawdę, to”.

Są to operatory odnoszące się do „ja”, „ty (my)” o nieokreślonego ogółu. Odniesienia mogą mieć charakter pozytywny np. poprzez odwołanie do autorytetu lub negatywny np. krytyka własnej wartości „ja”³⁹.

Trzecią grupę środków językowych stanowią operatory wzmacniania funkcji modalnych i modalno – syntagmatycznych. Modalne akty mowy, które wyrażają wątpliwość, pewność oraz wykluczenie, mogą zostać wzmocnione przez uzewnętrznienie ich emocji. Należy wskazać na charakteryzowaną wyżej solidarność uczuć, na bazie której powstaje siła perswazyjna aktów emotywowanych. Odbiorca wówczas, przez konwencję językową, musi zareagować na wyrażoną emocję.

Wskazuje się również na rozróżnienie aktów mowy współtworzących struktury modalno – syntagmatyczne, tj. pytania, przeczenia i zaprzeczenia, potwierdzenie i akceptacja oraz uchylanie się od sądu modalnego⁴⁰.

Ostatnią grupę stanowią operatory wzmacniania funkcji działania, które najczęściej wzmacniane są przez operatory ematywne, tak jak w przypadku operatorów modalnych. Wymienić należy frazemy o ładunku ematywnym, które wprowadzają zarazem różne akty mowy działania. Za sprawą eksponowania emocji niektóre wypowiedzenia mają znacznie większą siłę przekonywania. A. Awdiejew i G. Habrajska podają następujące przykłady:

1. żądanie: „Zejdź mi z oczu!”;
2. proponowanie: „Słoneczko ty moje, pojedziemy na tę wycieczkę, co?”;
3. rezygnacja: „I co ja tu robię?”;
4. ostrzeżenie: „Ja tego tak nie zostawię!”.

38 A. Awdiejew, G. Habrajska, *Wprowadzenie do gramatyki komunikacyjnej*, tom 2, op. cit., s. 123.

39 Tamże, s. 124.

40 A. Awdiejew, G. Habrajska, *Wprowadzenie do gramatyki komunikacyjnej*, tom 2, op. cit., s. 126.

Wymienia się także wykrzykniki predykatywne, czyli leksemy wzmacniające funkcję żądania lub zakazu np. „Zamknij się!”. Mają zastosowanie w sytuacjach nagłej reakcji w pierwotnej funkcji pragmatycznej koordynacji wspólnego działania⁴¹.

PIŚMIENNICTWO:

- Awdiejew A., *Gramatyka interakcji werbalnej*, Kraków 2007.
- Awdiejew A., *Systemowe środki perswazji*. W: Krzyżanowski P., Nowak P., *Manipulacja w języku. Manipulacja w tekście*, Lublin 2004.
- Awdiejew A., Habrajska G., *Wprowadzenie do gramatyki komunikacyjnej*, T.2, Łask 2006.
- Grzegorzczkowska R., *Problem funkcji języka i tekstu w świetle teorii aktów mowy*, [w:] *Język a kultura. Funkcje języka i wypowiedzi*, J. Bartmiński, R. Grzegorzczkowska (red.) Wrocław 1991.
- Habrajska G., *Nakłanianie, perswazja, manipulacja językowa*. W: *Acta Universitatis Lodzensis. Folia Litteraria Polonica*, nr 7, 2005.
- Habrajska G., *Poziomy funkcjonalne języka naturalnego*, W: *Język poza granicami języka. Teoria i metodologia współczesnych nauk o języku*. (red.) Kilkewicz J., Dębowski J., Olsztyn 2008.
- Laskowska E., *Dyskurs parlamentarny w ujęciu komunikacyjnym*, Bydgoszcz 2014.
- Laskowska E., *Wartościowanie jako środek perswazji*. W: *Język, społeczeństwo, wartości*, (red.) Laskowska E., Jaracz M., Benenowska I., Bydgoszcz 2008.
- Korolko M., *Sztuka retoryki. Przewodnik encyklopedyczny*, Warszawa 1990.
- Lewiński P., *Granice perswazji*, [w:] *Język w komunikacji*, t. 1, G. Habrajska (red.), Łódź 2001.
- Lewiński P., *Retoryka Reklamy*, Wrocław 1999.
- Mikusińska A., *Socjologia. Przewodnik encyklopedyczny*, Warszawa 2008.
- Pisarek W., *Perswazja – jak ją widzą, jak ją piszą*, [w:] *Język perswazji publicznej*, K. Mosiołek-Kłosińska, T. Zgółka (red.), Poznań 2003.
- Świątek J., *Perswazja peryferyjna – kilka uwag na temat schematów pojęciowych w dyskursie reklamowym*, [w:] *Oblicza komunikacji*, I. Kamińska-Szmaj, T. Piekot, M. Zaśko-Zielińska (red.), Kraków 2006.
- Tokarz M., *Argumentacja i perswazja*. „Filozofia nauki”, 10/3/4/, 2002.
- Topa – Bryniarska D., *Wartościujące środki semantyczno – retoryczne w kontekście komunikacji medialnej na przykładzie francuskiego edytorialu*. W: *Tekst i dyskurs*, nr 6, 2013.
- Zdunkiewicz - Jedynak D., *Językowe środki perswazji w kazaniu*, Kraków 1996.
- Zimny R., *Kreowanie obrazów świata w tekstach reklamowych*, Warszawa 2008.
- Zwoleński A., *Słowo w relacjach społecznych*, Kraków 2003.

41 Tamże, s. 129.

Miroslav Kelemen

Faculty of Aeronautics of Technical University Košice, Slovakia
E-mail: miroslav.kelemen@tuke.sk

Stanislav Szabo

Faculty of Aeronautics of Technical University Košice, Slovakia
E-mail: stanislav.szabo@tuke.sk

Výzvy pedagogického didaktického
výskumu psychofyziologických
zvláštností činnosti pilota / *Challenges
of pedagogical didactic research of the
psychophysiological characteristics of the pilot's
activity*

Abstract

The quality and safety are the key attributes in the traffic and transport processes in the aviation, general aviation and the military aviation activities. Prevention of accidents with a human focus is an important means of the flight safety management to achieve and implement the flight safety policy, in accordance with the mission and tasks of each air operator. The aviation practice identifies the problems of pedagogical didactic research that we are able to realize within the framework of a comprehensive didactic system of aviation education of selected personnel, in the favor of strengthening the level of accident prevention, the quality and safety in the aviation activities.

Key words: pedagogical didactic research, pilot activities, didactic system, aviation education.

ÚVOD

Profesia civilného alebo vojenského letca kladie na človeka po všetkých stránkach vysoké nároky. Predmetom záujmu a štúdia boli v minulosti najmä hranice odolnosti ľudského organizmu a vývoj sústavy ochranných prostriedkov. Spolu so zvyšovaním nárokov na fyzickú výkonnosť letcov sa dnes značne zvyšujú aj nároky na ich psychickú výkonnosť. Preto dôležité a nezastupiteľné miesto v tejto oblasti nachádzajú psychológovia a psychofyziológovia, s podporou pedagógov – didaktikov a učiteľov lietania, ako expertov v leteckej edukácii. Svo-

jou prácou aktívne ovplyvňujú výber leteckého personálu, posudzujú príčiny jeho prípadného neúspechu v leteckej škole, pomáhajú objašňovať podiel ľudského faktora na príčinách leteckých nehôd a bezprostredne ovplyvňujú aj obsah a štruktúru leteckého výcviku. V neposlednom rade napomáhajú zvyšovaniu bezpečnosti letovej prevádzky a nepriamo tak prispievajú k plneniu dopravných a prepravných úloh, resp. k plneniu úloh bojovej prípravy vojenského letectva.

Predmetom záujmu v rámci prevencie nehodovosti je preto najmä skúmanie psychofyziologických zvláštností činnosti pilota lietadla v stresových situáciách, počas praktickej letovej prevádzky (virtuálnej a reálnej letovej činnosti). Tie primárne vytvárajú situácie pre vznik chyby pilota s možným následkom incidentu až leteckej katastrofy. Stresovou sa nazýva situácia, ktorá je pre človeka veľmi náročná a psychicky namáhavá, alebo situácia, v ktorej na človeka pôsobia nepriaznivé podnety a okolnosti, ktoré kladú na človeka veľké požiadavky. Stresové situácie zvyčajne vyvolávajú emócie napätia, strachu, obavy. Najmä z uvedených dôvodov vzniká praxeologická požiadavka na pedagogický didaktický výskum, ktorý vieme realizovať v rámci komplexného didaktického systému leteckej edukácie vybraného personálu, v prospech posilnenia úrovne prevencie nehodovosti, kvality a bezpečnosti v činnostiach letectva, aktivít orgánov riadenia letovej prevádzky. Výsledky výskumu nachádzame aj v prácach výskumných tímov Dzvonička a kol. 2001, Kelemen a kol. 2009, Rozenberg a kol. 2015, Heřmánková a kol. 2018. Inšpiratívne myšlienky pre aplikáciu do problematiky leteckej edukácie nachádzame v prácach výskumníkov Gavurová 2015, Dolinská 2018, Harasim 2018.

ZVLÁŠTNOSTI LETECKEJ PROFESIE A VÝZVY PRE VÝSKUM

Letecká profesia patrí po všetkých stránkach medzi najzložitejšie operátorské profesie v ľudskej činnosti, s najvyššími nárokmi na psychickú a fyzickú odolnosť a výkonnosť. Zvláštnosti leteckej profesie sú dané vzájomnou väzbou a vplyvom jednotlivých prvkov systému (obr. 1): pilota, lietadla a prostredia.

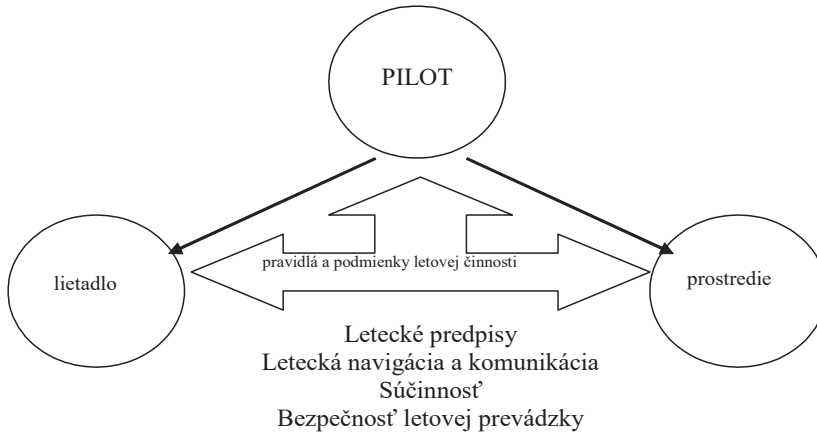
Uvedené prvky tvoria zároveň tri najdôležitejšie piliere letovej činnosti. Pritom ústredným činiteľom tohto aktívneho systému je **PILOT**. Ako nositeľ letovej úlohy plní nezastupiteľnú úlohu zberu a vyhodnocovania informácií, riadenia, korekcie a koordinácie vlastnej činnosti (letevej osádky alebo leteckej jednotky), zameranej na splnenie stanovenej letovej úlohy.

V rámci plnenia letovej úlohy musí pilot rešpektovať a dodržiavať stanovené pravidlá a podmienky letovej/bojovej činnosti. Pozornosť veliteľov a ďalších špecialistov letectva je preto sústredená na rozvoj morálnych, vôľových a bojových vlastností pilotov, s dôrazom na ich odbornú, psychickú a fyzickú pripravenosť pre plnenie letových úloh. Z hľadiska bezpečnosti letov, najmä preventívnej činnosti v oblasti bezpečnosti letov, je pilot, ako *ľudský faktor*, jednoznačne prioritou záujmu (pri rešpektovaní ďalších významných účastníkov leteckej prevádzky).

Druhým prvkom systému je samotná letecká technika - **LIETADLO**. Konštrukcia súčasných lietadiel spravidla umožňuje využívanie najmodernejších poloau-

tomatických alebo automatických systémov riadenia, navigácie, leteckej strelby a bombardovania. Vysoká úroveň technického vybavenia a výzbroja lietadiel pomáha pilotom v plnení úloh, ale zároveň zvyšuje nároky na kvalitu, schopnosti a praktické skúsenosti „operátora leteckej techniky“ - pilota (letovú osádku). Je nutné poznamenať, že bez profesionálnej práce a starostlivosti technického personálu o leteckú techniku a dodržiavanie predpisov o používaní danej techniky, nie je možné efektívne a bezpečné plnenie letových úloh, s využitím jej taktických a technických možností.

Obr.1 Vzájomná väzba prvkov systému „Pilot – lietadlo – prostredie“

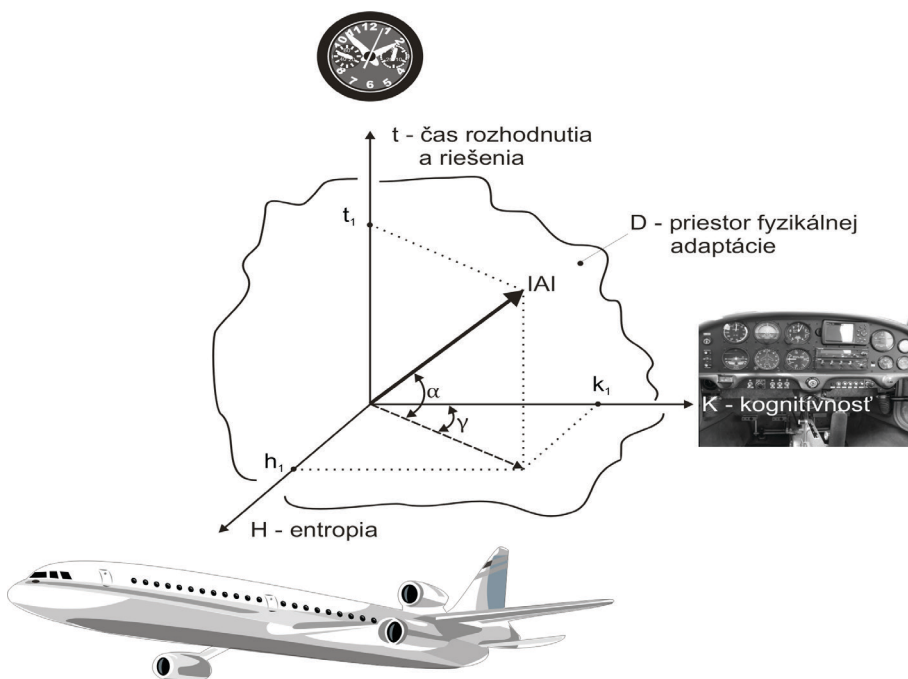
Súčasťou palubného vybavenia lietadiel je aj veľký počet zložitých podsystémov a senzorov, ktoré sú medzi sebou prepojené a riadené osádkou. Pilot pracuje v podmienkach, kedy musí prijať a spracovať veľký objem informácií/údajov z viacerých palubných aj vonkajších zdrojov, ktoré využíva na riadenie lietadla a úspešné splnenie letovej úlohy. Príklad situácie informačného toku je uvedený na obr. 2. Značne sa tým obmedzuje doba pre rozhodovací proces pilota pri prijímaní „okamžitých“ operačno-taktických riešení, pričom zvýšenie jeho fyzických aj psychických záťaží má priamy vplyv na efektívnosť plnenia bojovej úlohy a samotnú bezpečnosť letu. Vývoj v oblasti riešenia naznačených problémov smeruje k využitiu prvkov a metód umelej inteligencie.

Tretím významným prvkom systému je **PROSTREDIE** pre letovú/bojovú činnosť. Táto môže byť plnená v rôznych meteorologických podmienkach, vo dne alebo v noci, v jednoduchej alebo zložitej vzdušnej a taktickej situácii, nad vlastným územím alebo v zahraničí, individuálne alebo v rámci skupinového letu. Plnenie letu prebieha taktiež pri rozdielnych úrovniach letovej záťaže, rádiovkej korešpondencii a pokynov pre riadenie letovej prevádzky a súčinnosť, alebo rozkazov pre vykonanie letov. Súčasťou prostredia je aj organizátorská a riadiaca práca pracovníkov letectva pre riadenie a zabezpečenie letovej činnosti, ako aj samotné technické prostriedky (rádionavigačné, spojovacie, svetlotechnické a pod.) pre zabezpečenie letovej činnosti.

Úspešnosť systému závisí od rýchlej, správnej a trvalej analýzy informácií z lietadla a z prostredia letovej činnosti u pilota, s následným rozhodnutím a činnosťou pilota (prípadne korekciou jeho činnosti). Pritom systém je založený na uplatňovaní pravidiel lietania podľa leteckých predpisov, resp. taktiky druhu letectva pri vedení bojovej činnosti, pravidiel riadenia letovej prevádzky, plnenia úloh súčinnosti (s inými leteckými jednotkami alebo druhmi vojsk), pri maximálnom možnom rešpektovaní a dodržiavaní zásad bezpečnosti letov (čo je v podmienkach bojovej činnosti vojenského letectva veľmi zložitá, ale nesmierne nutná pre zachovanie bojového potenciálu leteckej jednotky).

Úroveň bezpečnosti letov je daná najmä spoľahlivosťou prvkov podsystemu „pilot – lietadlo – prostredie“, v rámci komplexného systému bezpečnosti letov. Pritom „sila“ systému bezpečnosti letov je závislá od „najslabšieho podsystemu“ v reťazci.

Obr. 2 Modelová situačná dynamika letu v priestore fyzikálnej adaptácie

(Kelemen, Lazar, Klecun, 2009, s.14)

ZÁKLADNÉ PSYCHOFYZIOLOGICKÉ CHARAKTERISTIKY ČINNOSTI PILOTA V STRESOVÝCH SITUÁCIÁCH: VÝZVY PEDAGOGICKÉHO DIDAKTICKÉHO VÝSKUMU

Základné psychofyziologické charakteristiky činnosti pilota je možné vyjadriť v nasledovných bodoch:

- veľký počet operácií (ktoré vyžadujú koordináciu pohybov),
- nutnosť koordinácie pohybov,
- náročnosť na rozhodovanie pilota,

- zachovávanie vstupných informácií v pamäti,
- nutnosť rýchlej reakcie vo vymedzenom čase,
- zložitá priestorová orientácia pri letoch podľa prístrojov bez viditeľnosti skutočného horizontu (skutočných orientačných bodov),
- vplyv vonkajších rušivých faktorov (šum, vibrácie, zmeny svetla a osvetlenia, gravitačné zrýchlenie atď.) na pilota.

Skúmanie a poznanie týchto základných psychofyziologických charakteristík a zvláštností činnosti pilota predstavuje trvalé výzvy pedagogického didaktického výskumu, ktorý má potenciál zlepšovať techniku pilotovania individuálnych pilotov pri plnení letových úloh a je dôležitým faktorom aj v prevencii pred leteckými nehodami.

Letecká prax potvrdzuje skúsenosť, že v miernom strese pilot spravidla reaguje rýchlejšie, ale dopúšťa sa aj chýb. Čím viac rastie napätie, tým viac stúpa počet chýb. Pilot začína niektoré operácie vynechávať, objavuje sa tendencia prechádzať k jednoduchším činnostiam, ktoré boli upevnené v predchádzajúcej praxi (v reálnej letovej činnosti alebo na tréningoch). Zúžuje sa objem a zhoršuje sa rozdelenie pozornosti, dochádza k poruche vnímania času. Vznikajú chyby pri vnímaní a výpadky pamäti, objavuje sa neistota a neschopnosť sústrediť sa na vykonávanú činnosť. Pilot vykonáva zbytočné, impulzívne pohyby a úkony. Prejavuje sa náhla strnulosť a útlm. Zložitú situáciu môže pritom ďalej komplikovať najčastejšia obranná citová reakcia – strach, ktorý môže mať rôznu stupeň intenzity.

Spravidla u pilotov - študentov leteckej školy (mladých pilotov vo výcviku), je preto pozornosť inštruktorov sústredená na rozvoj samostatnosti, osobnú zodpovednosť a celkovú psychofyziologickú prípravu s cieľom zvládnuť náročné záťažové situácie.

Úspešné zvládnutie stresových situácií si vyžaduje zvýšenú pozornosť pri upevňovaní psychickej a fyzickej odolnosti pilotov, s dôrazom na formovanie a rozvoj ich rozličných schopností a to intelektových (rozumových), sensorických a psychomotorických.

Významné miesto v odbornej príprave má pritom špeciálna telesná príprava, psychologická príprava a výcvik na leteckých tréningoch, pre osvojenie a upevnenie požadovaných návykov u pilotov.

Senzorové návyky – umožňujú pilotovi rýchle a presne vnímať okolie, ktoré ho počas letu obklopuje. Príkladom sensorového návyku môže byť odhad výšky na pristátie, určenie správneho pristávacieho uhla atď. Vzhľadom k možnosti straty návykov pri prestávkach v lietaní, je nutné neustále opakovať nácvik návykov a udržiavať ich na vysokej úrovni, najmä výcvikom na leteckých tréningoch / simulátorov. Súčasná trieda využíva kvalitnú projekciu, digitálnu mapu terénu, profesionálny HW a SW, ktorý umožňuje vytvoriť tzv. „virtuálnu realitu letu“. Letecké tréningy / simulátory sú preto veľmi významným prostriedkom osvojovania, upevňovania a opätovného získavania stratených návykov pilotov.

Rozumové návyky – predstavujú premyslenú činnosť pilota, ktorá umožňuje odrážať vo vedomí podstatu javov, ktoré pilota počas letu obklopujú. K rozumovým návykom pilota patrí najmä: hodnotenie vzdušnej (taktickej) situácie, sledovanie hodnôt letových a motorových prístrojov, hodnotenie a porovnávanie skutočného režimu letu s plánovaným (stanoveným) režimom letu.

Sme si vedomí skutočnosti, že dokonalá rozumová činnosť pilota skraca dobu potrebnú pri riešení „štandardnej situácie“ a vytvára priestor pre riešenie nových úloh. V plnej nahote sa „kvalita rozumových návykov“ môže prejavíť najmä pri riešení zvláštnych prípadov počas letu (požiar motora, vysadenie motora, porucha určitého systému lietadla, núdzové opustenie lietadla, núdzové pristátie do terénu...).

Motorické návyky – zabezpečujú úspešné vykonanie tej činnosti, pre ktorú sa pilot rozhodol. K motorickým návykom patrí napríklad presná koordinácia pohybov pákou ručného riadenia a pedálmi nožného riadenia v zákrute a pri prechodových režimoch letu, pohyby pákami ovládania leteckého motora bez vizuálnej kontroly atď. Proces pilotných motorických návykov pritom môžeme stručne rozdeliť na tieto etapy:

- objasnenie štruktúry návykov,
- uvedomelé, ale nedostatočne rýchle a presvedčivé vykonanie pracovnej operácie,
- automatizácia návykov,
- vysoká automatizácia návykov.

Na základe uvedených skutočností a leteckej praxe je možné konštatovať, že bezchybná činnosť pilota (osádky) lietadla v rôznych fázach letu, je dôležitou stránkou, zaručujúcou úspech celého letu. Rozbor chýb pilotov v technike pilotovania ukazuje, že najviac chýb sa vyskytuje pri prechodových režimoch letu a pri lietaní podľa prístrojov v zložitých poveternostných podmienkach, kde sa prudko zvyšuje príliv informácií prichádzajúcich k pilotovi, ktoré musí vyhodnotiť a spracovať. Všetky informácie, ktoré pilot dostáva, môžeme rozdeliť do dvoch základných tokov:

- tok informácií, ktoré prichádzajú z okolia lietadla,
- tok informácií, ktoré sú získané z prístrojového vybavenia lietadla.

Medzi časom, ktorý má pilot k dispozícii pre spracovanie získanej informácie a počtom chybných činností pilota v rôznych fázach letu existuje nepriama úmernosť.

Riadenie lietadla, ako aktívny pracovný proces môžeme rozdeliť na nasledujúce etapy:

- príjem informácie (signálu), zistenie jeho logického významu,
- voľba riešenia,
- výber prostriedkov pre realizáciu riešenia,

- realizácia riešenia.

Splnenie týchto etáp vyžaduje tiež určitý čas. Uvedené skutočnosti, v spojení so zložitou situáciou a tlakom zodpovednosti za splnenie letovej úlohy, môžu viesť k zníženiu spoľahlivosti systému „pilot – lietadlo“, ako celku.

Najväčšie časové rezervy vznikajú pri jednoduchých etapách letu v bežných poveternostných podmienkach, keď pilot pri riadení lietadla môže plniť najviac doplnujúcich úloh, bez vplyvu na kvalitu pilotovania. Pri najzložitejších etapách letu spravidla v zložitých poveternostných (taktických) podmienkach letu nie je dostatok času na riešenie doplnujúcich úloh, bez vplyvu na kvalitu pilotovania.

Aplikáciou edukačného procesu do oblasti prípravy leteckého personálu je *LE-TECKÁ EDUKÁCIA*, vnímaná ako letecké odborné vzdelávanie, vychovávanie a výcvik špecialistov leteckého personálu (pilotov, pracovníkov riadenia letovej prevádzky, technikov údržby leteckej techniky), ako aj manažérov leteckej dopravy, pre budovanie a rozvoj ich profesionálnych kompetencií.

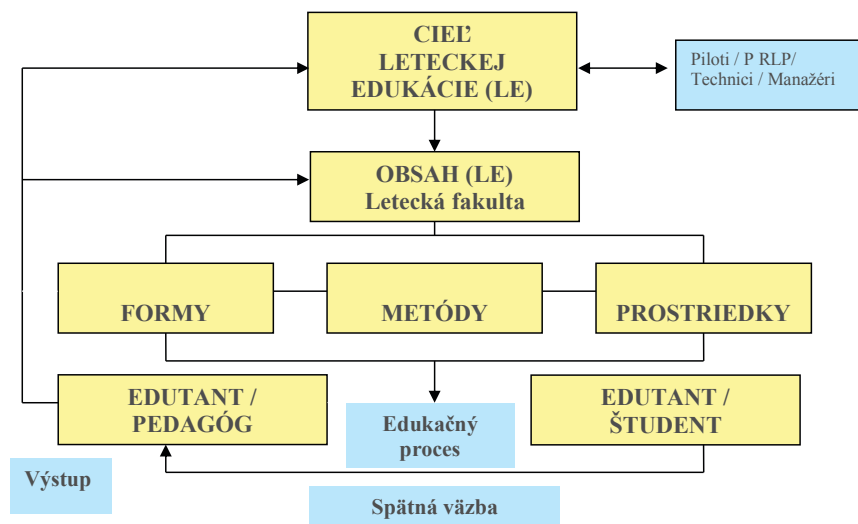
Pedagogický didaktický výskum má potenciál významným spôsobom obohatiť štandardné, dostupné a využívané FORMY, METÓDY a PROSTRIEDKY leteckej edukácie, v rámci tohto špecifického didaktického systému teoretickej a praktickej výučby vybraného leteckého personálu, manažérov leteckej dopravy.

Pedagogický didaktický výskum realizujeme spravidla v rámci VÝUČBOVEJ FORMY leteckého výchovno-vzdelávacieho procesu.

Pre skúmanie napr. vybraných javov psychofyziologických zvláštností činnosti pilota máme k dispozícii VEDECKÉ METÓDY didaktického výskumu, primárne:

- *Pozorovanie*: v troch etapách, ako dokumentovanie javu, analýza a hodnotenie javu, zovšeobecnenie poznatkov, na základe určeného cieľa, plánu, metódy a doby pozorovania. Môžeme realizovať v rámci simulátorového výcviku pilota a/alebo v rámci praktického leteckého výcviku.
- *Experiment*: spočíva najmä v skúmaní psychofyziologických reakcií pilota na zámerne pripravené pedagogické javy v rámci simulátorového výcviku a/alebo v rámci praktického leteckého výcviku.
- *Rozhovor*: riadenú a vopred pripravenú komunikáciu pedagóga – výskumníka (inštruktora, učiteľa lietania) s respondentom (študent – pilot) k zisťovaniu postojov k skúmanému javu.
- *Merania výkonov*: nepriame meranie vedomostí, zručností a postojov, využitím testov, ústnou a/alebo praktickou skúškou napr. podľa schválenej metódy leteckého výcviku a pod.

Obr. 3 Letecká edukácia – ako didaktický systém

ZÁVER

Prestávky v lietaní, únava a nervovo-emocionálne napätie zhoršujú psychologickú pripravenosť pilota k letu a v prípade nepredvídaných situácií, ktoré vyžadujú sústredenie pozornosti, môžu zapríčiniť chybnú činnosť pilota a narušiť automatizáciu návykov. Preto pre zlepšenie psychologickkej pripravenosti musia piloti vykonávať periodické nácviky v podmienkach, v ktorých je nutná maximálna mobilizácia psychofyziologických zásob a sústavné zvyšovanie letovej prípravy pilotov.

Pedagogický didaktický výskum má potenciál významným spôsobom obohatiť štandardné, dostupné a využívané formy, metódy a prostriedky leteckej edukácie. V neposlednom rade, na základe zovšeobecnených poznatkov a v rámci využitia spätnej väzby aj skvalitniť leteckú edukáciu ako didaktický systém a v individuálnej rovine pomôcť budovaniu profesionálnych kompetencií konkrétnym študentom / edutantom.

V podmienkach Leteckej fakulty Technickej univerzity v Košiciach máme pre systematické uskutočňovanie pedagogického didaktického výskumu optimálne podmienky na platforme všeobecného Simulátora Cessna, Simulátora Cessna 172RG, Simulátora Beechcraft Baron Be-58. V prípade výskumnej cieľovej skupiny študentov / pracovníkov riadenia letovej prevádzky je k dispozícii platforma Simulátor LETVIS. V nadväznosti na teoretickú výčbu a simulátorový výcvik zabezpečujeme s domácimi aj zahraničnými leteckými partnermi praktický letecký výcvik na letúňoch a vrtuľníkoch. Letecká fakulta je otvorená medzinárodnej multidisciplinárnej akademickej a projektovej spolupráci v uvedenej oblasti skúmania.

LITERATÚRA

- CZARNECKI, P.: The roles and tasks of social pedagogy in the education system, In: Rodina ako spoločenstvo v službách človeka, Vysoká škola zdravotníctva a sociálnej práce sv. Alžbety v Bratislave, Ústav sociálnych vied a zdravotníctva bl. P. P. Gojdiča v Prešove, Prešov 2014, s. 24-36, ISBN 978-80-8132-106-1.
- CZARNECKI, P.: Education problems in modern society in the education of children in a school age. Причины возникновения в современном обществе трудностей в воспитании ребёнка школьного возраста, In: Личность-Слово-Социум, W.W. Galajew, H.D. Demeczkowa, H.W. Rostowicz, Mińsk 2011, ss. 92- 98, ISSN 2076-4588.
- CZARNECKI, P.: Pedagogika społeczna- teoria i wartości, In: Międzynarodowe Studia Społeczno-Humanistyczne Humanum 8(1)2012, ss.125-144, ISSN 1898-8431.
- DOLINSKÁ, E.: Výchovno-vzdelávací proces v multikultúrnom prostredí / Educational process in a multicultural environment. In HUMANUM, vol. 28 (1) 2018, p. 21-33. ISSN 1898-8431.
- DZVONÍK, O., KRÍŽ, J., BLAŠKO, P. Ľudský faktor v letectve: ľudská výkonnosť a jej obmedzenia. Žilina: Žilinská univerzita, 2001, 148 s. ISBN 978-80-7100-811-7
- GAŠPAR, V. - ANDOGA, R. - FŐZŐ, L.: Teaching aviation engineering with remote access to physical systems In: Teaching and Learning in a Digital World : ICL 2017, Cham : Springer, 2018 P. 57-63. ISBN 978-3-319-703203-9.
- GAVUROVÁ, B.: Kritické aspekty vysokého školstva na Slovensku In: International Scientific Herald. Vol. 3, no. 2 (2011), p. 70-84., ISSN 2218-5348
- HARASIM, K.: Stres v zawodach wysokiego ryzyka / Stress in high-risk occupations. In HUMANUM, vol. 28 (1) 2018, p. 43-66. ISSN 1898-8431..
- HEŘMÁNKOVÁ, L. - KREJSA, T. - NĚMEC, V.: Vliv lidského činitele na bezpečnost letecké dopravy / In: Zvyšovanie bezpečnosti a kvality v civilnom letectve. - Žilina : Žilinská univerzita, 2018 S. 93-97. ISBN 978-50-554-1418-8.
- KELEMEN, M., LAZAR, T., KLECUN, R. Ergatické systémy a bezpečnosť v letectve: Edukácia a inteligentné zručnosti v leteckej prevádzke. Liptovský Mikuláš: AOS, 2009. ISBN 978-80-8040-383-6.
- KLECUN, R. - SOUŠEK, R. - GRZEGORZEWSKI, M.: Příprava vojenského personálu - výzva aj pre civilné vzdelávacie ustanovizne In: Vojenské reflexie. Roč. 2, č. 2 (2007), s. 44-47. ISSN 1336-9202.
- MADARÁSZ, L. - VAŠČÁK, J. - ANDOGA, R. - KAROL, T.: Rozhodovanie, zložitost' a neurčitost': teória a prax / Ladislav Madarász... [et al.] - 1. vyd - Košice : Elfa - 2010. - 396 s. ISBN 978-80-8086-142-1.
- MARTONOVÁ, S. - TOBISOVÁ, A.: The education process in an aviation company In: Acta Avionica. Roč. 14, č. 24 (2012), s. 275-278. ISSN 1335-9479.
- ROZENBERG, R. - BEGERA, V. - VAGNER, J.: Nové trendy vo výcviku leteckého personálu In: Aplikace simulátorů ve výcviku leteckých specialistů. Ostrava: Lets Fly s.r.o, 2015, P. 142-150. ISBN 978-80-260-8337-5.
- ŠUSTEROVÁ, Z. - HANÁK, P. - ČEKANOVÁ, D.: The most recent strategies used by aeronautical companies within the revenue management In: Aeronautika 17. - Lublin : University College of Enterprise and Administration, 2017 P. p. 100-104. ISBN 978-83-60617-49-6.
- VAJDOVÁ, I. - GAZDA, J.: Aircraft flight simulation In: Air Transport 2014, zborník príspevkov pri príležitosti Týždňa vedy a techniky. - Košice : TU, 2014, s. 157-161. ISBN 978-80-553-1867-7.
- VAJDOVÁ, I.: New trends in pilot training, In: Nové trendy v civilním letectví 2014, sborník příspěvků z mezinárodní konference : Herbertov, 18-20 května, 2014, Brno, CERM, 2014 P. 36-39. ISBN 978-80-7204-891-5.
- KORBA, P. - KAVKA, P.: Human factor in aviation part 1, In: Acta Avionica. Roč. 13, č. 22 (2011), s. 1-4. ISSN 1335-9479.

KOZUBA, J. - PILA, J. - KORBA, P.: Bezpečnostné aspekty selekcie pilotov, In: Aktuálne otázky bezpečnosti práce, Košice, TU, 2015 S. 1-6. ISBN 978-80-553-2302-2.

KRPÁLEK, P. - PLOCH, J.: Přístupy k rozvoji E-Learningu va Vysoké škole obchodní v Praze, In: Media a vzdělávání 2013 – Media and Education 2013, ISBN 978-80-87570-15-9.

Informacja dla Autorów

Redakcja „PROSOPON” zaprasza do współpracy Autorów, którzy chcieliby publikować swoje teksty na łamach naszego pisma. Uprzejmie informujemy, że przyjmujemy do publikacji artykuły nie dłuższe niż 20 stron znormalizowanego maszynopisu (1800 znaków ze spacjami na stronę), a w przypadku recenzji – niż 8 stron. Do artykułów prosimy dołączyć streszczenie w języku polskim i angielskim (wraz z angielskim tytułem artykułu) o objętości do 200 słów. Prosimy o niewprowadzanie do manuskryptów zbędnego formatowania (np. nie należy wyrównywać tekstu spacjami czy stosować zróżnicowanych uwypukleń, wycień itp.). Sugerowany format: czcionka Arial, 12 pkt., interlinia 1,5. Piśmiennictwo zawarte w artykule należy sformatować zgodnie z tzw. zapisem harwardzkim, zgodnie z którym lista publikacji istotnych dla artykułu ma być zamieszczona na jego końcu i ułożona w porządku alfabetyczny. Publikacje książkowe należy zapisywać:

Fijałkowska B., Madziarski E., van Tocken T.L. jr., Kamińska T. (2014). Tamizdat i jego rola w kulturze radzieckiej. Warszawa: Wydawnictwo WSM.

Rozdziały w publikacjach zwartych należy zapisywać:

Bojan A., Figurski S. (2014). Nienowoczesność – plewić czy grabić. W.S. Białokozowicz (red.), Nasze czasy – próba syntezy. Warszawa: Wydawnictwo WSM.

Artykuły w czasopismach należy zapisywać:

Bobrzyński T.A. (2009). Depression, stress and immunological activation. British Medical Journal 34 (4): 345-356.

Materiały elektroniczne należy zapisywać:

Zientkiewicz K. Analiza porównawcza egocentryka i hipochondryka. Żart czy parodia wiedzy? Portal Naukowy „Endo”. www.endo.polska-nauka.pl (data dostępu: 2014.07.31).

W tekście artykułu cytowaną publikację należy zaznaczyć wprowadzając odnośnik (nazwisko data publikacji: strony) lub – gdy przywołane jest nazwisko autora/nazwiska autorów w tekście – (data publikacji: strony), np.: Radzieckie władze „[...] podjęły walkę z tamizdaten na dwóch płaszczyznach: ideologicznej i materialnej” (Fijałkowski i wsp. 2014: 23). lub: Radziecka prasa, jak stwierdzają Fijałkowski i współnicy, „łżyła autorów druków bezdebtowych” (2014: 45). W przypadku przywoływanych tekstów, gdy nie ma bezpośredniego cytowania, należy jedynie podać nazwisko i rok publikacji (bądź sam rok, jeśli nazwisko autora pada w tekście głównym). W odnośnikach w tekście głównym należy w przypadku więcej niż dwóch autorów wprowadzić „i wsp.”, np. (Fijałkowski i wsp. 2014). W tekście piśmiennictwa (tj. alfabetycznie ułożonej literaturze) prosimy wymienić wszystkich autorów danej publikacji. Więcej o zasadach stylu harwardzkiego m.in. na Wikipedii (http://pl.wikipedia.org/wiki/Przypisy_harwardzkie). Uwaga, przypisy krytyczne, inaczej tzw. aparat krytyczny, prosimy w miarę możliwości zredukować do minimum i wprowadzać do głównego tekstu manuskryptu.

Zaznaczamy, że Redakcja nie płaci honorariów, nie zwraca tekstów niezamówionych oraz rezerwuje sobie prawo do skracania tekstów.

Teksty prosimy przysyłać drogą elektroniczną za pomocą formularza na stronie WWW: <http://humanum.org.pl/czasopisma/humanum/o-czasopiśmie> lub na adres e-mailowy: biuro@humanum.org.pl

Do tekstu należy dołączyć informację o aktualnym miejscu zamieszkania, nazwie i adresie zakładu pracy, tytule naukowym, stanowisku i pełnionych funkcjach. Każdy tekst przesłany pod adres Redakcji z prośbą o druk na łamach czasopisma podlega ocenie. Proces recenzji przebiega zgodnie z założeniami „double blind” peer review (tzw. podwójnie ślepej recenzji). Do oceny tekstu powołuje się co najmniej dwóch niezależnych recenzentów (tzn. recenzent i autor tekstu nie są ze sobą spokrewni, nie występują pomiędzy nimi związki prawne, konflikty, relacje podległości służbowej, czy bezpośrednia współpraca naukowa w ciągu ostatnich 5 lat). Recenzja ma formę pisemną i kończy się stwierdzeniem o dopuszczeniu lub niedopuszczeniu tekstu do druku.

W związku z przypadkami łamania prawa autorskiego oraz dobrego obyczaju w nauce, mając na celu dobro Czytelników, uprasza się, aby Autorzy publikacji w sposób przejrzysty, rzetelny i uczciwy prezentowali rezultaty swojej pracy, niezależne od tego, czy są jej bezpośrednimi autorami, czy też korzystali z pomocy wyspecjalizowanego podmiotu (osoby fizycznej lub prawnej).

Wszystkie przejawy nierzetelności naukowej będą demaskowane, włącznie z powiadomieniem odpowiednich podmiotów (instytucje zatrudniające Autorów, towarzystwa naukowe itp.).

Do przedłożonych tekstów z prośbą o druk, Autor tekstu jest zobowiązany dołączyć:

1. Informację mówiącą o wkładzie poszczególnych Autorów w powstanie publikacji (z podaniem ich afiliacji oraz kontybutcji, tj. informacji, kto jest autorem koncepcji, założeń, metod, protokołu itp. wykorzystywanych przy przygotowaniu publikacji), przy czym główną odpowiedzialność ponosi Autor zgłaszający manuskrypt.
2. Informację o źródłach finansowania publikacji, wkładzie instytucji naukowo-badawczych, stowarzyszeń i innych podmiotów.

HUMANUM Instytut Studiów Międzynarodowych
i Edukacji w Warszawie